MARKSİZM VE

GELECEK

SAYI:5 1992

Marksizm ve GELECEK

Sahibi	:	Arif Gülöksüz
Genel Yayın Müdürü	:	Sadun Aren
Yazı İşleri Müdürü	:	Serhat Salihoğlu
Yönetim Yeri	:	Ataç Sok. No: 29 D. 14 Yenişehir - Ankara Tel: 131 26 61 Fax: 135 36 08
İstanbul Temsilcileri	:	Celal A. Kanat, Selçuk Çalhan
Abone için hesap no	:	Arif Gülöksüz 2356799 İş Bankası Yenişehir Şb.Ankara Serhat Salihoğlu Posta Çeki 283266
Yayına Hazırlık	:	Net Matbaacılık
Dizgi	:	Su A.Ş
Basım Yeri	:	Afa Matbaası
Basım Tarihi	:	Mayıs-1992
Yıllık Abone Bedeli	:	60.000 T.L - **Yurtdışı** :20 D.M.

Baskı: Özyurt Matbaacılık
İstanbul 1992 Tel :522 95 19

İ Ç İ N D E K İ L E R

Sunuş Yerine

Marksizm ve Gelecek'in bu elinizdeki 5. sayısını aşağı yukarı birbuçuk yıllık bir gecikmeyle çıkarıyoruz. Nedeni tümüyle parasaldır. Yoksa onu başından beri çıkaranlar, yazarlar ve danışmanlar gene onun etrafındadırlar.Bundan sonra dergiyi gene 3 ayda bir olarak ve düzenli bir biçimde çıkarabileceğimizi umut ediyoruz.

Anımsanacağı üzere, Marksizm ve Gelecek yurt içinde ve yurt dışında yaşanan olayları Marksist açıdan incelemek ve araştırmak ve bunun yanısıra Marksizmin gelişmesine katkılarda bulunabilmek amacıyla çıkarılmaya başlanmıştı. Sovyetler Birliği'nin ve Doğu Avrupa'daki diğer sosyalist ülkelerin içine düşmüş oldukları bunalım,böyle bir dergiye büyük bir gereksinim duyulmasına neden olmuştu. Nitekim dergimiz ilk çıktığı günden beri ilgiyle izlenmiştir. Ne var ki, son birbuçuk yıllık zaman süresi içinde yer almış olaylar bu gereksinimi daha da arttırmıştır. Zaten bu 5. sayıyı çıkararak dergiyi sürdürmek için özel çaba göstermemizin nedeni de budur.

Dergimizin çıkmadığı son birbuçuk yılın tüm dünyayı etkileyen en önemli olayı, hiç kuşkusuz, Sovyetler Birliği Komünist Partisi'nin lağvı ve Sovyetler Birliği'nin birçok bağımsız devlete ayrılarak dağılmasıdır. Bu dağılma, artık büyük ölçüde siyasal bir gerçeklik olarak geçerliliğini yitirip tarihe karışmış olduğunu sandığımız ulus-devlet ya da ulusal devlet yapısını adeta yeniden diriltmiş ve güncel bir konu haline getirmiştir. Nitekim olay Sovyetler Birliği ile de sınırlı kalmamış, Yugoslavya'ya da sıçramıştır. Bilindiği gibi bu ülke de, hem de kanlı çatışmalar sonucu, çeşitli bağımsız devletler arasında paylaşılmıştır.

Bu olay, yani çok uluslu siyasal birliklerin tekrar bileşen öğelerine (uluslara) ayrılması, ilk bakışta tarihin akışına ters düşüyormuş gibi görünmektedir. Çünkü gerçekten, tarihsel sürece baktığımız zaman tek tek ülkelerin devamlı olarak birbirine yaklaştıklarını ve bütünleştiklerini görüyoruz.Öyle ki, uzunca bir süreç sonunda ülkeler arasındaki sınırların kalkacağı ve tek bir dünya devletine varılacağı bile söylenebilmektedir. Bu durumda açıktır ki, milliyetçiliğin tekrar etkin bir öğe olarak tarihin sahnesine çıkmasını açıklamak gerekmektedir.

Üstelik konunun Türkiye açısından özel bir önemi de vardır.Bu önem iki yönlü olarak karşımıza çıkmaktadır. Birinci yön Kürt sorunu ile ilgilidir. Bilindiği gibi, Kürt ulusal kimliği bağımsız bir öğe olarak Türkiye'nin siyasal-sosyal yaşamında gittikçe artan bir önem kazan-

mıştır.Bu sorun, hem Kürtleri hem de Türkleri tatmin edecek barışçı bir çözüme ulaştırılmazsa çok ciddi ve kanlı olayların olması kaçınılmazdır.İkinci yön, Türkiye'nin Sovyetler Birliği'nden ayrılmış olan Azerbaycan ve diğer Türki ülkelerle olan ilişkileri açısından söz konusudur. Şöyle ki, acaba bu ülkelerle olan etnik yakınlığımız onlarla olan ilişkilerimizde ne derecede özel bir anlam taşır. Bu soruya verilecek yanıt Türkiye'nin bu ülkelerle kuracağı ilişkilerin niceliği kadar niteliğini de belirleyecektir.

İşte bütün bu nedenlerle dergimizin bu sayısını esas olarak milliyetçilik sorununa ayırdık.Okuyucularımız, Marksizm konusunda Haldun Günalp'in ilginç bir yazısıyla, Ahmet Kardam'ın büyük bir dikkatle yapmış olduğu ufuk açıcı bir çevirisini de bulacaklardır.

Gelecek sayıda buluşmak üzere.

Sadun Aren

AMASIZ FAKATSIZ MARKSİZM - SONRASI
E. Laclau, C.h. Mouffe,*
Sunuş

*Orijinal başlığı "Post-Marksizm without Apologies" (**New Left Review**, no. 166, 1987, s. 79-106) olan bu makalenin iki yazarından biri, Ernesto Laclau,yabancısı olmadığımız bir imza. Yazarın 1970'li yıllarda yazdığı dört makaleyi içeren **Politics and İdeology in Marksist Theory** (NLB 1977) adlıyapıtı. **İdeoloji ve Politika** başlığıyla Birikim Yayınları tarafından yayınlanmıştı. Yazarın bu derleme içinde yer alan "Siyasal Düzeyin Özgüllüğü" başlıklı makalesi geçtiğimiz yıl İletişim Yayınları tarafından yayımlanan **Kapitalist Devlet Sorunu** başlıklı derlemede tekrar basıldı. Ne ki Türkiyeli okur, **Birikim'**in Eylül 1989 tarihli 5. sayısında yayımlanan "Sınıf Savaşı ve Sonrası" başlıklı yazısını saymazsak, E. Laclau'nun CH. Nouffe ile birlikte 1980 sonrasında geliştirdiği görüşleriyle ve tezeriyle henüz tanışabilmiş değil.*

"Marksizmin krizi" konusu iki yıldan beri ülkemizde de yoğun bir biçimde tartışılıyor. Ama bu konuda ortaya konulan görüşlerin, soruna -teorik temellerden hareketle değil de daha çok politik amaçlarla- verilmiş peşin yanıtların deklerasyonundan öteye geçebildiğini söyleyebilmek zor. Bu olgu ülkemiz dışında, Batı Avrupalı marksistler arasında hangi temeller üzerinde, ne boyutta tartışılıyor? Bu soruya ne yazık ki pek ilgi duyulmuyor. Duyulduğu kadarıyla da bu ilgi dil engeline çarpıp kalıyor.

*İngiliz marksizmi, daha doğrusu Anglo -Amerikan marksizmi 1970'lerin sonundan sonra ve 1980'ler boyunca büyük bir teorik canlanma yaşadı. Althusser'in son temsilcisi olduğu Latin Avrupayla sınırlı "Batı Marksizmi"nin kriziyle çakışan bu yeni arayış ve canlanma, Marks'ın tarihsel materyalizm teorisinin temellerini ve geçerliliğini sorgulayan çabaları da içeriyordu. Batı Avrupa ve ABD'deki marksist düşün hareketinin yakın tarihinin ilginç bir dökümünü yapan (1983) Perry Anderson'un belirttiği gibi (**Tarihsel Materyalizmin İzinde**, Belge Yayınları, İstanbul 1986), sorun tarihsel materyalizm teorisinin yapı ile özne arasındaki ilişki konusundaki çözümsüzlüğünden kay-*

*** Çev: Ahmet Kardam**

naklanıyordu. Teori, geleneksel öznelerin (işçi sınıfı, emekçiler, "halk") önemlerini yitirmelerini, kimliklerde görülen parçalanmayı, kadın hareketi, barış hareketi, çevre hareketi, çeşitli azınlıkların hareketleri biçiminde ortaya çıkan yeni toplumsal özneleri açıklayamıyordu. Teori/olgu makasının açılmasıyla ortaya çıkan bu "kriz" nasıl çözülecekti? Marks'ın Tarihsel Materyalizmi'nin geliştirilmesiyle mi, yoksa teorinin yenilenmesiyle mi (yani ***aşılmasıyla*** *mı)? Yaklaşık beşyıl sürdürdükleri çalışmalar sonucunda E. Laclau ve CH. Mouffe'un bu soruya verdikeri yanıt, 1985'de birlikte yayımladıkları* ***Hegemony and Socialist Strategy (Hegemonya ve Sosyalist Strateji)*** *adlı kitapları oldu: Marks idealizmden materyalizme doğru güçlü bir ilk adım, ama yalnızca bir ilk adımdı; Hegel ayakları üstüne oturtulmuştu ama, bu Hegel'i Hegel olmaktan çıkartmamıştı; Marks'ın materyalist temelde aşılması, yani idealizmin kalıntılarından kurtulunması zorunluydu; marksizmin yüzyılın başından beri teori/olgu makasındaki açılmasıyla derinleşen teorik krizi de ancak böyle aşılabilirdi.*

Sorunu yalnız tarihsel köklerine inerek felsefi boyutlarıyla tartışmakla yetinmeyip, 1980'lerden sonra güçlenen yeni-tutuculuğa karşı somut bir politik strateji de öneren bu yapıtın ve başlattığı tartışmanın, "marksizmin krizi"nin yoğun bir biçimde tartışıldığı ülkemizde Türkçeye hala kazandırılmamış oluşu ilginçtir. E. Laclau ve CH. Mouffe'un burada çevirisini sunduğumuz "Amasız/Fakatsız Marksizmsonrası" başlıklı ortak makaleleri, iki yazarın bu kitaplarına ortadoks konumlardan yöneltilmiş eleştirilere verdikleri bir yanıttır. Kitabın kendisi ve ona yönelen eleştiriler bilinmeden, yalnızca bu eleştirilere verilen yanıtın yayımlanması elbette bir eksikliktir. Ancak salt böyle bir gerekçeyle bu ilginç ve önemli tartışmayı dil bilenlerin tekelinde bırakmak da doğru olmasa gerek. Kaldı ki, bu yanıt-makale, iki yazarın ortak kitaplarında öne sürdükleri en temel tezlerin, onları birçok noktada daha da anlaşılır kılan çok iyi bir özetidir. Laclau ve Mouffe'un savunduğu görüşlere katılsak da katılmasak da, bunlar -bir özet biçiminde de olsa- bilinmeli ve tartışılmalıydı. Böyle bir tartışma, Türkiyeli marksitler olarak bizim kendi arayışlarımızı derinleştirmemizde, felsefi temellerine oturtabilmemizde en azından önemli ipuçları verebilirdi. Söz konusu makaleyi işte bu düşüncelerle çevirdik.

Çeviri sırasında atladığımız bazı cümleler ve paragraflar da oldu. Bunu iki kaygıyla yaptık. Birincisi, ancak yazarların sözünü ettiğimiz kitapları ve ona yönelen eleştiriler bilindiğinde anlaşılabilecek bölümler okuru yorabilirdi; atlanan bölümlerin ezici çoğunluğunu bunlar oluşturuyor. İkinci kaygımız, ***Gelecek****'in bu çeviriye ayırabileceği sayfa sayısını daha fazla zorlamamak oldu. Orijinal yazının bütünlüğünü ve yazarların fikirlerini hiçbir biçimde zedelemediğinden emin olduğumuz bu kısaltmaları yaptığımız yerleri [...] ile belirttik.*

Ahmet Kardam

Sosyalist proje konusunda bugün neden yeniden düşünmek zorundayız? **Hegemony and Socialist Strategy** adlı yapıtımızda bunun bazı nedenlerine işaret etmiştik. Günümüzün tarihinin yapılmasına katılan aktörler olarak eğer gerçekten müdahaleci bir rol oynayacaksak ve bunu da el yordamıyla yapmayacaksak, o zaman içinde yer aldığımız mücadelelerden ve gözümüzün önünde yer alan değişiklerden olabildiğince çok yararlanmaya çalışmalıyız. O halde, "eleştiri silahına" sarılmak bir kez daha gerekli oluyor. Sosyalist projenin yeniden formülasyonuna kaynaklık eden bugünün tarihsel gerçekliği daha birkaç on yıl öncesinin gerçekliğinden bile çok farklıdır ve sosyalistler ve aydınlar olarak yükümlülüklerimizi ancak değişikliklerin tam olarak bilincindeysek ve bu değişikliklerin yarattığı sonuçları teori düzeyinde kavrama çabasında ısrarlı olursak yerine getirebileceğiz. Bu görevin yerine getirilmesinde tek kılavuzumuz, Leonardo'nun her türden entelektüel çalışma için kural olarak önerdiği "inatçı çaba" olmalıdır; bu ise, köhnemiş ortadoksluğu korumaktan başka bir amaç gütmeyen kendinden hoşnut söz cambazlıklarına hak tanımaz.

Söz konusu tarihsel dönüşümlerin en önemlilerini kitabımızda ele almış olduğumuzdan, burada bunları sıralamakla yetineceğiz: Endüstri-sonrası ülkelerdeki kapitalizmin klasik işçi sınıfının önemini yitirmesine yol açan yapısal dönüşümleri; kapitalist üretim ilişkilerinin toplumsal yaşam alanlarına gittikçe daha köklü bir biçimde girmesiyle bunun sarsıcı etkilerinin -Refah Devleti'ni karakterize eden bürokratlaşma biçimlerinden kaynaklananlarla yarışma içindeki- yeni toplumsal protesto biçimleri doğurmuş olması; Üçüncü Dünya ülkelerinde sınıf mücadelesinin klasik biçimlerine uygun düşmeyen yığın hareketlerinin ortaya çıkışı; proletarya diktatörlüğü adına kurulan yeni egemenlik biçimlerinin gerçek yüzlerinin açığa çıkması da dahil, "reel sosyalizm" olarak adlandırılan ülkelerdeki toplum modelinin krizi ve gözden düşmesi.

Burada düş kırıklığına yer yoktur. Yeniden yapılacak herhangi bir sosyalizm formülasyonunun bugün artık -bırakalım 1914, 1871 ya da 1848'dekileri bir yana- bundan elli yıl önceki deneyimlerin ufkundan bile daha çeşitli, daha karmaşık ve daha çelişik bir ufuktan yola çıkmak zorunda oluşu, hayal gücümüz ve politik yaratıcılığımız için bir sınavdır. Bu konuda umutsuzluğa düşmek olsa olsa, J.B.Priestley'in dediği gibi,yıllarca bir aptallar cennetinde yaşadıktan sonra kendilerine aniden bir aptallar cehennemi yaratanlara yaraşır. Tersine, yirminci yüzyılın en nefes kesici kesitlerinden birinde yaşıyoruz. Bu öyle bir kesit ki, geçmişin önyargılarından arınmış, Tarih'in "mutlak hakikatleri" olarak sunulan teorilerden arınmış yeni kuşaklar daha insancıl, daha zengin ve daha demokratik yeni kurtuluşçu söylemler yaratıyorlar. Eskatolojik ve epistemolojik hevesler daha alçak gönüllü olabilirler, ama özgürleştirici özlemler daha geniş ve daha derindirler.

Sosyalizmi bu yeni koşullarda yeniden düşünmek, kanımızca, bizi iki konuda adım atmaya zorluyor. Bunlardan birincisi, yaşadığımız dünyadaki dönüşümleri bütün radikal yenilikleriyle birlikte kabullenmektir; yani, bu yenilikleri -eski formülleri tekrarlayıp duran düşünce biçimlerini yaşatmamıza hizmet eden zamanı geçmiş şemalara uyumlu kılma endişesiyle- ne görmezlikten gelmeli ne de çarpıtmalıyız. İkincisi ise, mücadeleleriyle, meydan okumalarıyla, yarattığı tehlikelerle günümüzün bu dönüşümlerinden başlayarak geçmişi sorgulamaktır: Bugünün tohumlarını geçmişin içinde aramaktır; marjinal ve belli belirsiz de olsa bu geçmişin içinde varolan günümüzün sorunlarını bulup ortaya çıkarmaktır; ve böylece geçmişle süreklilikler ve kesintilikler, özdeşlikler ve kopuşlar etrafında örgütlenmiş bir diyalog kurmaktır. Bir gelenek ancak bu yolla yaratılır, yani geçmiş mutlak bir köken değil, kalımsız ve geçici bir gerçeklik haline getirilerek biçimlendirilir.

Kitabımızda, bugünün farklı geleneklerinden ve farklı enlemlerinden başlayarak böyle bir gelenek oluşturulmasına katkıda bulunmaya çalıştık. Kitabımızı konu olan eleştirilerin hemen tümünden çok önemli fikirsel teşvik gördük. [...]

Ama -beklenebileceği gibi- marksist ortodoksluğun çökmekte olan temellerinden gelen saldırılar da oldu. Burada bu geleneğin mensuplarından Norman Geras'ın eleştirilerini (1) yanıtlayacağız. Bu tercihimizin nedeni, Geras'ın bu türden yazında hiç de alışık olunmadığı bir biçimde ev ödevini eksiksiz yapmış oluşu, yani bizim kitabımızı baştan aşağı tarayıp eksiksiz bir yanıt vermiş oluşudur. Ama meziyeti bu kadarla sınırlıdır. Geras'ınki, ait olduğu yazın türünün, yani suçlama broşürü türünün güzel bir örneğidir. [...] Ama Geras-özlü olmasa bile-öze ilişkin eleştiriler de yapıyor ve biz de onun yazdıklarının bu yönlerini yanıtlayacağız. Önce bizim teorik yaklaşımımıza yönelttiği eleştirileri ele alacağız ve ardından da kitabımızın marksizmin tarihine ilişkin ve politik konularda ortaya koyduğu görüşler üzerine söylediklerine geçeceğiz. Çözümlememizin merkezinde yer alan kategoriyle, yani söylem kavramıyla başlayalım.

SÖYLEM

Bu konuda Geras'ın anlamsızlıkları ve tutarsızlıkları o kadar çok ki, yanıtımızın çerçevesini bunlara oturtmak olanaksız. O nedenle, önce toplumsal mekanı söylemsel olarak ele alan anlayışımızın ana hatlarını verip sonra bunları Geras'ın eleştirileri ile karşılaştıracağız.

Diyelim ki, iki kişi birlikte bir duvar örüyoruz. Belirli bir anda iş arkadaşımdan bir tuğla vermesini istiyorum ve bu tuğlayı yükselmekte olan duvara ekliyorum. Birinci eylem, yani tuğlanın istenmesi, dilseldir; ikincisi ise, yani tuğlanın duvara eklenmesi ile dil-dışıdır (2). Bu

iki eylem arasındaki ayırımı dilsel/dil-dışı karşıtlığı biçiminde ifade etmekle her iki eylemin birlikte oluştukdukları **gerçekliği** eksiksiz ifade etmiş oluyor muyum? Elbette ki hayır, çünkü bu biçimde farklılaşıyor olmalarına rağmen bu iki eylem, birbirleriyle kıyaslanmalarına olanak veren bir başka şeyi paylaşıyorlar: Her ikisi de bütünsel bir işlemin, duvar inşa etme işleminin parçasıdırlar. Öyleyse, bir tuğla istemek ile onu yerleştirmenin kısmi uğraklarını meydana getirdikleri bu bütünsellik hem dilsel hem de dil-dışı ögeleri içeriyorsa, o zaman bu bütünselliğin kendisi de yalnızca dilsel ya da yalnızca dil-dışı olamaz; bu ayırıma öngelmesi gerekir. Kendinde hem dilseli hem de dil-dışıyı içeren bu bütünsellik **söylem** dediğimiz şeydir. Bu adlandırmanın gerekçesini birazdan göstereceğiz; ama daha baştan açık olması gereken şudur: **Söylem, söz ile yazının bileşiminden ibaret değildir, söz ile yazının kendileri söylemsel bütünselliklerin içsel bileşkelerinden başka bir şey değillerdir.**

Şimdi, söylem teriminin kendisine dönecek olurak, bu terimi her toplumsal kümelenmenin **anlamla yüklü** olduğunu vurgulamak için kullanıyoruz. Sokakta yuvarlak bir nesneye tekme attığımda ya da bir futbol maçında topa vurduğumda, fiziksel olgu aynıdır, ama anlamı farklıdır. Vurduğum nesne, ancak öteki nesnelerle bir ilişkiler sistemi oluşturduğu ölçüde futbol topu olur ve bu ilişkiler salt nesnelerin maddiliği ile olan bağlantılarından ötürü ortaya çıkmayıp, toplumsal olarak meydana gelirler. Söylem dediğimiz şey, işte bu sistematik ilişkiler dizisidir. Okur kuşkusuz görecektir ki, kitabımızda da gösterdiğimiz gibi, bir nesnenin söylemsel karakterli oluşu hiçbir şekilde onun **varlığının** ortadan kalktığı anlamına gelmez. Bir futbol topunun ancak toplumsal olarak meydana getirilmiş bir kurallar sistemi içinde yer aldığı ölçüde bir futbol topu oluşu, onun böylelikle artık bir fiziksel nesne olmaktan çıktığı anlamına gelmez. Bir taş her türlü toplumsal ilişkiler sisteminden bağımsız olarak da vardır, ama örneğin ya fırlatılıp atılacak bir nesne ya da estetik bir tasarım nesnesi olması, ancak özgül bir söylemsel kümelenme içinde olanaklıdır. Bir mücevher ister piyasada olsun ister bir maden ocağının dibinde, aynı fiziksel nesnedir; ama gene ancak belirli bir sosyal ilişkiler sistemi içinde bir meta olur. Aynı nedenle, toplumsal aktörün öznel konumunu meydana getiren söylemdir, yoksa söylemin kökenini oluşturan toplumsal aktör değildir - yuvarlak nesneyi bir futbol topu haline getiren aynı kurallar sistemidir ki beni de futbol oyuncusu haline getirir.

Nesnelerin varoluşları, salt bu varoluşu -yani, her türlü anlamı dışlayan varoluşu- toplumsal çözümlemenin çıkış noktası haline getirebildiğimiz noktaya kadar, o nesnelerin söylemsel eklemlenmelerinden bağımsızdır. Bizim yaklaşımımızın karşıtını oluşturan davranışçılığın yaptığı işte tam da budur. Her ne ise, bir duvarın örülüşünün en iyi nasıl betimlenebileceğine karar vermek okura kalmıştır: Kısmi işlemle-

rin her birinin bir anlamla yüklendiği söylemsel bütünsellikten başlayan bir betimleme mi, yoksa şöyle bir betimleme mi: X bir takım sesler çıkardı; Y, X'e kübik bir nesne verdi; X bu kübik nesneyi benzer bir kübik nesneler dizisine ekledi; vb.

Ama burada iki sorun çözümsüz kalmış oluyor. Birincisi şudur: Burada anlam ile eylem arasında bir ayırım yapmak zorunlu değil mi? Bir eylemin anlamının bir söylemsel kümelenmeye bağlı olduğunu kabul etsek bile, eylemin kendisi o anlamdan farklı bir şey değil midir? Sorunu iki açıdan ele alalım. Önce anlam açısından. Buradaki klasik ayırım şunlar arasındadır: Semantik -sözcüklerin anlamı; sentaks-sözcük dizimi ve bunun anlam açısından sonuçları; ve pragmatik- bir sözcüğün belirli konuşma bağlamlarında fiilen kullanılış biçimi. Buradaki kilit nokta semantik ile pragmatik arasında, yani anlam ile kullanım arasında ne ölçüde katı bi ayırım yapılabileceğidir. Wittgenstein'dan başlayarak gittikçe daha da bulanıklaşan şey işte bu ayırımdır. bir sözcüğün anlamının tümüyle bağlam-bağımlı olduğu gittikçe daha çok kabul edilir oldu. Hanna Fenichel Pitkin'in işaret ettiği gibi, "Wittgenstein anlam ile kullanımın kopartılamaz biçimde birbiriyle iç içe olduklarını, çünkü kullanımın anlamı belirlemeye yardımcı olduğunu ileri sürer. Anlam, kullanım örneklerinden öğrenilir ve bunlar içinde biçimlenir; dolayısıyla hem öğrenilmesi hem de kümelenmesi pragmatiğe bağlıdır. ...Semantik anlam, sözcük kullanımlarıyla oynanan çok çeşitli dil oyunları da içinde olmak üzere, bir sözcüğün kullanım durumlarından bileştirilir; dolayısıyla anlam büyük ölçüde pragmatiğin ürünüdür." (3) Bir terimin kullanımı bir eylemdir; bu anlamda pragmatiğin bir parçasını oluşturur; öte yandan anlam, ancak terimin fiilen kullanıldığı bağlam içinde oluşur: Bu anlamda terimin semantiği tümüyle o terimin pragmatiğine bağımlıdır, ki bu pragmatikten -o da eğer yapılabiliyorsa- ancak analitik olarak ayrılabilir. Yani, kendi sözlerimizle ifade edecek olursak, her kimlik ya da söylemsel nesne, bir eylem bağlamı içinde oluşur. Ama eğer soruna bir başka açıdan eğilecek olursak, her dilsel-olmayan eylemin de bir anlamı vardır ve o nedenle, pragmatik ile semantiğin sözcüklerin kullanımında gördüğümüz aynı dolaşıklığını burada da görürüz. Bu bizi gene şu sonuca götürür: Dilsel ile dilsel-olmayan öğeler arasındaki ayırım, "anlamlı" ile "anlamlı olmayan" arasındaki ayırımla üst üste çakışmaz, çünkü ilk ayırım, anlamlı bütünsellikler içinde yer alan ikincil bir ayırımdır.

Ele alınması gereken öteki sorun şudur: Toplumsal ile söylemsel arasında kesin bir eşitlik olduğunu varsaysak bile, görünüşte insanlar tarafından anlamlı bütünsellikler olarak yapılandırılmamış doğal dünya için, fizik, biyoloji ve astronomi olayları için ne diyeceğiz? Buna yanıt, doğal olayların da söylemsel olaylar olduğudur. Şu basit nedenle öyledirler: Doğa fikri, şeylerin görünümünden hareketle adlandırdığımız zaten varolan bir şey olmayıp, yavaş ve karmaşık bir tarihsel ve

toplumsal yapılanışın sonucudur. Bir şeyi doğal bir nesne olarak adlandırmak, onu, sınıflandırıcı bir sisteme bağlı olarak kavramanın bir yoludur. Tekrar edelim, bu, taş olarak adlandırdığımız şeyin, benim irademden bağımsız olarak, orada şu anda duruyor oluşu anlamında, varlığını yadsımak demek değildir; bununla birlikte onun bir taş oluşu, gene de, tarihsel ve geçici olan nesnelerin sınıflandırılış biçimine bağlıdır. Dünyada insanlar olmasaydı da, bizim taş olarak adlandırdığımız nesneler gene bulunacaktı; ama artık "taş" olmayacaklardı, çünkü o zaman ne mineroloji diye bir şey olacaktı ne de onları sınıflandırabilecek ve diğer nesnelerden ayırd edebilecek bir dil olacaktı. Bu nokta üzerinde daha fazla durmamıza gerek yok. Çağdaş epistemolojinin tüm gelişimi şunu saptamıştır ki, hiç bir olgunun apaçık okunabilen bir anlamı yoktur. Örneğin Popper'in doğrulamacılığa [verificationism] ilişkin eleştirisi göstermiştir ki, hiçbir olgu bir teoriyi tanıtlamaya yetmez, çünkü o olgunun daha sonra ortaya çıkacak daha kapsamlı bir teori tarafından daha iyi bir biçimde açıklanamayacağının, dolayısıyla anlamının kesin olduğunun garantisi yoktur. (Bu düşünüş biçimi Popperciliğin sınırlarının çok ötesine ulaşmıştır; Kuhn'un paradigmalarıyla ve Feyerabend'in epistomolojik anarşizmiyle kaydedilen ilerlemeleri anabiliriz.) Ve bilimsel teoriler konusunda bu söylenenler, nesneleri sınıflandıran ve örgütleyen günlük dillere de pekala uygulanabilir.

GERAS'IN DÖRT TEZİ

Şimdi artık Geras'ın eleştirilerine geçebiliriz. Bunlar dört temel tez üzerine oturtulmuş: (1) Söylem ile söylem-dışı arasındaki ayırım, konuşma, yazı ve düşünce alanları ile dış gerçeklik alanı arasındaki ayırıma tekabül etmektedir; (2) bir nesnenin söylemsel karakterli olduğunu kabul etmek, o söylemsel nesnenin yarattığı şeyin varlığını yadsımak demektir; (3) söylem-dışı başvuru noktalarının varlığını yadsımak, relativizmin dipsiz kuyusuna düşmek demektir; (4) her nesnenin söylemsel karakterli olduğunu kabullenmek, idealizmin en tipik biçimlerinden birine yakalanmaktır. Görelim.

İlk iki iddiayı bir arada ele alabiliriz: Geras şöyle diyor: "Her nesnenin bir söylem nesnesi olarak meydana gelmesi demek, bütün nesnelerin meydana gelişlerini, ya da oldukları şey olmalarını söyleme borçlu olmaları demektir; ki bu da, söylem-öncesi nesnellik ya da gerçeklik diye bir şey olmadığını, üzerlerinde konuşulmayan, yazılmayan ya da düşünülmeyen nesnelerin var olmadıklarını söylemek demektir (öyle değil mi?) (4) Parantez içindeki (öyle değli mi?) sorusunun yanıtı basitçe, "hayır, öyle değil"dir. Yazdıklarımızı bu noktaya kadar izlemiş olan okur bunun nedenini anlamakta zorluk çekmeyecektir. Çünkü -daha önce verdiğimiz örneğe dönecek olursak- bir taşın atılacak

bir şey mi, yoksa çekiç ya da estetik bir tasarım nesnesi mi olduğu, onun benimle olan ilişkisine bağlıdır; ama taş denen şeyin salt varoluşunun, maddi ve varlık temelinin böyle bir bağımlılığı yoktur. Yani Geras, bir nesnenin tarihsel ve değişken karakterli oluşu (esse) ile, böyle bir karakter taşımayan mevcudiyetini (ens) çok ilkel bir biçimde birbirine karıştırıyor. Dünya ile karşılıklı alışverişimizde nesneler karşımıza hiçbir zaman salt varolan şeyler olarak çıkmazlar; onları her zaman söylemsel eklemlenmeler içinde buluruz.

Odun, ya hammadde ya da imal edilmiş bir ürünün parçası olacaktır, ya da ormandaki bir tasarım nesnesi ya da yolumuzu kesen bir engel olacaktır; dağ, düşman saldırısına karşı bir korunak, ya da turistik gezi yeri, ya da maden yatağı, vb. olacaktır. Eğer ben orada olmasaydım dağ bunlardan hiçbiri olmayacaktı; ama bu demek değildir ki, dağ yoktur. Varolduğu içindir ki bütün bu şeyleri olabilmektedir; ama olduğu bu şeylerden hiçbiri onun salt varlığının kaçınılmaz sonucu değildir. Ve ben, belirli bir topluluğun üyesi olarak, nesneyi hiçbir zaman onun çıplak varlığıyla tanımam -böyle bir anlayış yalnızca bir soyutlamadır; gerçekte bu varlık kendisini her zaman söylemsel bütünsellik içinde eklemlenmiş olarak ortaya koyar. Geras'ın yaptığı ikinci hata, söylemi konuşmaya, yazıya ya da düşünceye indirgemesidir, oysa yazdıklarımız açıkça göstermektedir ki, dilsel olmayan her eylem de bir anlamda yüklü olduğu sürece, söylemseldir. Şu halde, Geras'ın eleştirisi baştan aşağı anlamsızdır; bizim söylem kavramımızı tartışma içinde değiştirip, bir nesnenin oluşu ile varlığı arasında keyfi bir özdeşlik kurmaya dayanmaktadır. Apaçık ki, bu yanlış sunuş bir kez yapıldı mı, bizim yazdıklarımıza düşsel tutarsızlıklar atfetmek çok kolaylaşmaktadır.

Üçüncü eleştirinin -relativizm eleştirisinin- yaptığı da bundan pek farklı değildir. Birincisi, "relativizm" büyük ölçüde fundamentalistlerin bir icadıdır. Richard Rorty'nin işaret ettiği gibi: "'Relativizm', belirli bir konudaki her inancın, ya da belki her konudaki inancın bütün diğer inançlar kadar geçerli olduğu görüşüne dayanır. Bu görüşü savunan kimse yoktur. ...'Relativist' diye **adlandırılan** filozoflar, böyle görüşler arasında tercih yapılmasının dayanağının sanıldığından daha az algoritmik olduğunu söyleyenlerdir. ...Şu halde, gerçekte söz konusu olan, bir görüşün ötekisi kadar doğru olduğunu düşünenlerle düşünmeyenler arasındaki bir sorun değildir. Sorun, kültürümüzün, ya da amacımızın, ya da sezgilerimizin konuşma dışında dayanağı olamayacağını düşünenler ile başka türden dayanaklar bulma umudunu hala yitirmemiş olanlar arasındadır." (5) Aslında relativizm yanlış konmuş bir problemdir. "Relativist" bir konum almak demek, "A, B'dir" diye düşünmekle "A, B değildir" diye düşünmenin aynı şey olduğunu iddia etmektir; yani bu, nesnelerin oluşlarına ilişkin bir tartışmadır. Ama, görmüş olduğumuz gibi, söylemsel bağlam dışında nesneler oluşa sa-

hip değillerdir; yalnızca **varlığa** sahiptirler. O nedenle de, "anti-relativist"in yönelttiği suçlama anlamsızdır, çünkü şeylerin kendiliklerinden olduklarını varsayar, ki relativist bu oluş karşısında ya kayıtsızdır ya da bunun ulaşılmaz olduğunu iddia eder. Ama, öne sürdüğümüz gibi, şeyler ancak belirli bir söylemsel kümelenme içinde, ya da Wittgenstein'ın deyimiyle, "dil oyunu" içinde oluşa sahiptirler. "Atılacak bir şey olma"nın taşın hakiki oluşunun bir parçası olup olmadığını insanın kendisine sorması (Platoncu metafizikte böyle bir sorunun haklılığı olsa bile), bugün artık elbette anlamsızdır; bu sorunun yanıtı açıkça şöyle olurdu: Bu, taşları ne için kullandığımıza bağlıdır. Aynı nedenle, her türlü bilimsel teoriyi bir yana bırakıp, atomik yapının maddenin "hakiki oluşu" olup olmadığı sorusu da anlamsızdır -bunun yanıtı: Atomik teori belirli nesneleri sınıflandırmanın bir biçimidir, ama bunlar gelecekte ortaya çıkabilecek farklı kavrama biçimlerine de açıktır. Başka bir deyişle, ister olgusal olsunlar ister olmasınlar, nesnelerin oluşları konusundaki "hakikat" teorik ve söylemsel bağlam içinde meydana çıkar ve her türlü bağlam dışında kalan bir hakikat fikri düpedüz anlamsızdır.

Bu noktayı söylem kavramının yerini belirleyerek tamamlayalım. Eğer bir nesnenin **oluşu** -varlığından ayrı olarak- bir söylem içerisinde ortaya çıkıyorsa, o zaman söylemsel olan, olmak anlamında, gerçekliğin herhangi bir başka alanından ayırt etmek olanaklı değildir. Şu halde, söylem (somut söylemler elbette öyle olsalar bile) diğer nesneler arasında yer alan herhangi bir nesne olmayıp, teorik bir ufuktur. O nedenle, söylem kavramına ilişkin belirli sorular anlamsızdır, çünkü bu sorular ancak belirli bir ufkun içinde kalan nesnelere ilişkin olabilirler, ufkun kendisine ilişkin değil. Geras'ın şu sözleri işte bu kategoriye girmektedir: "Örneğin, burada bir keze daha görüyoruz ki, mutlak olarak her şeyin -öznelerin, deneyimin, kimliklerin, mücadelelerin, hareketlerin- söylemselliğinin 'olanaklılık koşulları' varken, söylemin kendisinin olanaklılık koşullarının neler olabileceği sorusu yazarları, düşünceyi sekteye uğrattıkları ölçüde igilendirmemektedir." (6) Bu anlamsızdır. Eğer söylem nesnelerin oluşlarıyla -dolayısıyla, her nesnenin oluşunun ortaya çıkışının ufkuyla- sınırdaşsa, o zaman söylemin oluşunun olanaklılığının koşullarına ilişkin soru anlamsızdır. Böyle bir şey sormak, bir materyaliste maddenin olanaklılığının koşullarını sormakla, ya da tanrıya inanan birine Tanrı'nın olanaklılığının koşullarını sormakla aynı şeydir.

İDEALİZM VE MATERYALİZM

Geras'ın dördüncü eleştirisi idealizm sorunuyla ilgili ve bizim de bunu daha ayrıntılı bir biçimde ele almamız gerekiyor. Akılcı bir tartışma yürütebilmenin ilk koşulu elbette kullanılan terimlerin anlamla-

rının açık ve seçik olmasıdır. İdealizm/materyalizm karşıtlığının kavramsal olarak aydınlatılması, yalnızca bu karşıtlığın çok farklı bağlamların kullanılmış olmasından ötürü değil, aynı zamanda bu bağlamların sık sık üstüste düşmeleri ve böylece sayısız kafa karışıklıklarına yol açmış olmalarından ötürü de özellikle önemlidir. İdealizm/materyalizm karşıtlığı, kabaca, üç farklı türden probleme atıfta bulunulurken kullanılmıştır.

1. Düşünce dışında kalan bir nesneler dünyasının var olup olmadığı problemi. Bu yürüttüğü tartışma sırasında Geras'ın da içine düştüğü çok sık rastlanan bir hatadır. Çünkü burada ayırım idealizmle materyalizm arasında değil, idealizme realizm arasındadır. Örneğin, materyalist olması hiçbir biçimde mümkün olmayan Aristo'nunki gibi bir felsefe açıkça realist bir felsefedir. Platon'un felsefesi için de aynı şey söylenebilir, çünkü Platon'a göre Fikirler, aklın onları kendisi dışında bir şey olarak algıladığı göksel bir mekanda **vardırlar**. Bu anlamda, antik felsefenin tamamı realistti, çünkü düşünceden bağımsız bir dış dünyanın varlığından hiç kuşkulanmadı, tersine onu veri aldı. Ancak modern çağa geldiğimizdedir ki, Berkeley'inki gibi bir felsefede dışsal gerçekliğin düşünceye mutlak tabiyetini buluruz. Ama, şurası da unutulmamalı, bu anlamda Hegel'in mutlak idealizmi, dışsal bir dünyanın yadsınması bir yana, böyle bir dünyanın her türlü kuşkunun ötesinde kabulüydü. Cahrles Taylor'un öne sürdüğü gibi: "Bu (mutlak idealizm), dışsal gerçekliği ya da maddi gerçekliği yadsıma eğilimi taşıyan bütün öteki idealizm biçimlerinden paradoksal olarak çok farklıdır. Berkeley'in felsefesinin aşırı biçimde, akla -elbette bizimkine değil Tanrı'nınkine- radikal bir bağımlılık lehine maddenin yadsınmasını görüyoruz. Hegel'in idealizmi, dışsal maddi gerçekliğin yadsınması bir yana, onun en güçlü teyididir; dışsal maddi gerçeklik yalnızca varolmakla kalmaz, aynı zamanda zorunlu olarak da vardır." (7) tartışılan konu buysa, o zaman bizim konumumuz kuşkuya yer bırakmayacak biçimde realisttir, ama bunun materyalizm sorunuyla bir ilgisi yoktur.

2. İdealizmi materyalizmden gerçekte ayıran şey, gerçeğin son kertede kavramsal karakter taşıdığını kabul etmesidir; örneğin Hegel'de, gerçek olan her şeyin ussal olduğu düşüncesi. Realizme değil materyalizme karşıt olması anlamında idealizm, aklın dışında nesnelerin var olmadıklarının değil, bu nesnelerin en içsel niteliklerinin aklınkiyle özdeş olduğunun kabulüdür; yani, nesne son kertede **düşüncedir.** (Elbette bireylerin düşüncesi, hatta aşkın Tanrı'nın düşüncesi değil, **nesnel düşünce**.) Şimdi, bu ikinci anlamıyla idealizmin en tutarlı ve gelişkin biçimini ancak Hegel'de buluyor olsak bile, eskiçağ filozofları da belirgin bir biçimde idealisttirler. Hem Platon hem de Aristo bir nesnenin son kertedeki gerçekliğini onun **biçimi ile** -yani, "evrensel" olan bir şeyle, dolayısıyla kavramsal olan bir şeyle- özdeşleştirmişler-

dir. Önümde duran şu nesnenin dörtgen, kahverengi, bir masa, bir nesne, vb. olduğunu söylediğimde, bu belirlemelerin her biri öteki nesneler için de söylenebilir; öyleyse bunlar "evrenseller"dir, yani **biçim**'dir. Ama bütün bu belirlemeleri kendinde toplayan tekil "o" için ne diyeceğiz? Besbelli ki, usdışıdır [irrasyonal] ve bilinemezdir, çünkü bilmek onu evrensel bir kategori kapsamına sokmak olurdu. Düşünceye indirgenemeyen bu son tekil kalıntı antik filozofların madde diye adlandırdıkları şeydir. Hegel'inki gibi tutarlı idealist felsefenin ortadan kaldırdığı şey de işte bu son kalıntıydı: Bu felsefe, gerçeğin son kertede de ussal olduğunu öne sürdü ve böylelikle mutlak idealizm haline geldi.

Şu halde biçim, aynı zamanda, bir nesnenin hem örgütleyici ilkesi hem de son kertedeki gerçekliğidir. [...] İdealizm ile materyalizm arasından geçen gerçek ayırım çizgisi, şu halde, gerçeğin son kertede kavrama indirgenebileceğinin kabulü ya da yadsınmasıdır. [...]

Bu açıdan bakıldığında, geleneksel olarak "materyalizm" diye adlandırılan şeyin **de** büyük ölçüde idealist olduğunun farkına varılması önemli. Hegel bunu o kadar iyi biliyordu ki, **Büyük Mantık** adlı yapıtında, Materyalizmi idealizmin ilk ve en kaba biçimlerinden biri olarak nitelendiriyordu, çünkü bilgi ile oluş arasında özdeşlik olduğunu varsayıyordu. (Bkz.: **Greater Logic**, First Section, Chepter Two, final "remark".) Buna ilişkin olarak W. T. Stace şuna işaret ediyor: "Atomizm bu şey'in, atomun, son kertedeki gerçeklik olduğunu öne sürer. Öyle olsun. Ama bu şey nedir? Herhalde 'yok edilemez', 'bölünemez', 'küçük', 'yuvarlak', vb. gibi bir evrenseller kümesinden başka bir şey değildir. Bütün bunlar evrenseller ya da düşüncelerdir. 'Atom'un kendisi bir kavramdır. Şu halde bu materyalizmden bile idealizm çıkmaktadır." (8) Peki, bütün bunların arasında Marks'ı nereye koyacağız? Buna muğlak olmayan bir yanıt verilemez. Bir anlamda, Marks, açıkça idealist bölgenin içinde kalmaktadır; yani, gerçeğin ussallığının nihai teyidinin içinde. Diyalektiğin o çok ünlü ayakları üstüne oturtulması, o diyalektiğin yapısını kaçınılmazlıkla yeniden üretir. Tarih'in hareketinin son kertedeki yasasının, insanların kafalarının içindeki düşüncelerdeki değişiklikler olmayıp, üretici güçlerin gelişmesi ile varolan üretim ilişkileri arasında her aşamada görülen çelişki olduğunu söylemek, durumda hiçbir değişiklik yaratmaz. Çünkü burada idealist olan şey, Tarih'in hareket yasasının şu yada bu olduğunun söylenmesi değil, kavramsal olarak anlaşılabilen nihai bir hareket yasası olduğu fikrinin kendisidir. Gerçeğin kavram karşısında şeffaf olduğunu kabul etmek, gerçeğin "biçim" olduğunu kabul etmekle aynı şeydir. O nedenle, marksizmdeki en belirlemeci [determinist] eğilimler aynı zamanda en idealist olanlardır, çünkü bunlar çözümlemelerini ve öndeyilerini tarihsel yaşamın yüzeyinde bir bakışta görülemeyen amansız yasalara dayandırmak durumundadırlar; kendilerini kapalı bir kavram-

sal modelin içsel mantığına dayandırmak ve bu modeli gerçeğin (kavramsal) özüne dönüştürmek zorundadırlar.

3. Ama öykü burada bitmiyor. Daha kesin bir biçimde tanımlamak durumunda olduğumuz bir anlamda, Marks'ta idealizmden belirgin bir uzaklaşma **vardır**. Ama buna geçmeden önce, idealizmden herhangi bir uzaklaşmanın yapısının ve sonuçlarının karakterini ortaya koymalıyız. Daha önce de söylediğimiz gibi, idealizmin özü gerçeğin kavrama indirgenmesidir (gerçeğin ussallığını kabul etmek, ya da, antik felsefenin terminolojisiyle söylersek, bir nesnenin gerçekliğinin -varlığından ayrı olarak- **biçim** olduğunu kabul etmektir). Bu idealizm, Platon ve Aristo'da gördüğümüz yapıyı -yani, gerçeğin statik özlerin hiyerarşik evrenine indirgenmesini- benimseyebilir; ya da bunun içine, Hegel'in yaptığı gibi, hareket sokabiliriz- ama elbette bunun **kavramın** hareketi olması, böylelikle de tümüyle biçim çerçevesi içinde kalması koşuluyla. Ama bu da açıkça şu anlama gelir: İdealizmden her uzaklaşma, kaçınılmaz olarak, nesnenin gerçekliğini tüketen biçim iddialarını (yani, Heidegger ve Derrida'nın "mevcudiyetin metafiziği" dedikleri iddiaları) sistematik olarak zayıflatmaktan başka bir şey olamaz. Ama bu zayıflatma, şeyin düşünce dışındaki **varlığını** kabul etmekten ibaret kalamaz, çünkü bu "realizm", ikinci anlamda ortaya koyduğumuz idealizmle pekala bağdaşabilir. [...]

NESNELERİN İSTİKRARSIZLIĞI

Öyleyse, salt dışsal nesnelere atıfta bulunarak idealizmden kopuş olanaklı değildir, çünkü (1) bu, nesnenin biçim olduğunun kabulüyle bağdaşmaz değildir ve dolayısıyla idealizmin ve en geleneksel metafiziğin çerçevesini aşmamaktadır; ve (2) nesnenin salt "varlığına" sığındığımızda, her türlü kehanetin ötesinde kalan "o" söz konusu olduğunda, bunun hakkında hiçbir şey söyleyememekteyiz. Ama tam da bu noktada karşımıza bir başka olanak çıkmaktadır. Gördük ki, nesnelerin "oluşları" salt varoluşlarından farklıdır ve nesneler hiçbir zaman salt "varlıklar" olarak bulunmayıp, her zaman söylemsel bütünsellikler içinde eklemlenmişlerdir. Ama bu durumda, hiçbir söylemsel bütünselliğin mutlak bir dışa kapalılıkta olmadığını -onu bozan ve kendisini tam olarak yapılandırmasını önleyen bir dışarısının her zaman olacağını göstermek, nesnelerin biçim ve özlerine temel bir istikrarsızlığın ve geçiciliğin nüfuz etmekte olduğunu ve bunun da **onların en özsel olanaklılıkları** olduğunu görmek yeterlidir. İdealizmden kopuşun başladığı nokta işte tam da burasıdır.

Soruna biraz daha yakından bakalım. Hem Wittgenstein hem de Saussure, yansıma olarak anlam teorisi [referential theory of meaning] denebilecek şeyden -yani dilin nesnelerle bire bir ilişki içinde bulunduğu bir terminoloji olduğu düşüncesinden- koptular. Örneğin "baba"

sözcüğünün ancak "anne", "oğul", vb. gibi sözcüklerin de varolması sayesinde taşıdığı anlama sahip olduğunu gösterdiler. Şu halde, dilin bütünselliği, öğelerin kimliklerinin katıksız ilişkisel olduğu bir farklılıklar sistemidir. Dolayısıyla, anlam taşıyan her tekil eylem, dilin bütünselliğiyle bağlantılıdır (Derridacı terminolojiyle söylersek, bir şeyin mevcudiyeti her zaman içinmevcut olmayan bir başka şeyin **izlerini** taşır). Bu katıksız ilişkisel ya da farklılıksal karakter, elbet, yalnızca dilse kimliklere özgü olmayıp, bütün anlamlı yapılar için aynı olduğunu gösterir. Öyleyse, eğer kimliğin tümü farklılıksal ise, o zaman herhangi bir kimliğin (yani, şeylerin varlığının değil, oluşunun) istikrarsız olması için farklılıklar sisteminin kapalı olmaması, dışsal söylemsel yapıların eylemlerine maruz kalması yeterlidir. Şeylerin oluşuna sabit bir öz karakteri atfetmenin olanaksızlığını ve geleneksel metafiziğin köşetaşını oluşturan biçim'in zayıflamasının olanaklılığını gösteren de işte budur. İnsanlar dünyalarını toplumsal olarak yapılandırırlar ve -her zaman için geçici ve tamamlanmamış- bu yapılanma aracılığıyla da bir şeye onun oluşunu kazandırırlar. (9) Şu halde, idealizm/materyalizm karşıtlığının, ne nesnelerin dışsal varlığı sorunuyla ne de maddenin "tekil varlık" olarak kavrandığı biçim ile madde arasındaki katı karşı karşıya gelişle bir ilişkisi olan üçüncü bir anlamı vardır. İdealizm/materyalizmin bu üçüncü karşıtlığında, ilişkisel, tarihsel ve geçici karakterli biçimler dünyası (materyalizm), nesnenin son kertedeki gerçekliğini oluşturan sabit biçimler dünyasına (idealizme) meydan okur. Şu halde, materyalizmin "gerçeklik" ile "varlık" arasındaki açıklığı kapatmasının olanağı yoktur. Kesinlikle söylemek gerekirse, burada olası iki kavramsal strateji vardır: Ya "idealizm" ile "materyalizm", "özselciliğin" iki varyantı olarak alınacaktır; ya da gerçek, kavrama tabi kılınacak ve her türlü özselcilik idealizm olacaktır ve materyalizm de bu tabiyetten kopma yönündeki çaba türleri olarak görülecektir. Elbette her iki strateji de pekala meşrudur.

Bu noktada Marks'a geri dönelim. Marks'ın yapıtlarında materyalizme doğru yönelişin başlangıcı, ama yalnızca başlangıcı vardır. Marks'ın "materyalizmi" **radikal bir ilişkisellik** taşır. Fikirler kapalı ve kendine yeterli bir dünya oluşturmayıp, toplumun maddi koşullarının toplamından uç verirler. Ama Marks'ın ilişkiselliği doğru ilerleyişi zayıftır ve aslında Hegelciliğin sınırlarını aşmaz (ayaklarının üstüne oturtulmuş Hegelcilik Hegelci olmayı sürdürür). Bu iki uğrağa daha yakından bakalım:

1) Fikirlerin toplumun maddi koşulları içinde bulunmasını anlamanın yollarından biri, bütünselliklere anlam yüklemek olabilirdi. "Devlet" ya da "fikirler" kendi kendilerini oluşturan kimlikler olmayıp, biricik kimlikleri "üretici güçler", "üretim ilişkileri", vb. gibi diğer farklılıklarla ilişkisel olarak yapılanan, Saussureci anlamda "farklılıklar"dır. Marks'ın "materyalist" yönde ilerleyişi, anlam yüklü bütünsel-

likleri yapılandıran toplumsal **farklılıklar** alanının o güne kadar sanıldığından çok daha geniş ve derin olduğunu; toplumun maddi yeniden üretiminin, politik ve entellektüel yaşamın en "yüce" biçimlerinin anlamını belirleyen söylemsel bütünselliklerin parçası olduğunu göstermesi oldu. Bu bize, altyapı/üstyapı ilişkisine değin çözümsüz gibi gözüken sorunları aşma olanağını vermektedir: Madem devlet, fikirler, üretim ilişkileri, vb. katıksız farklılaşmış kimliklere sahiptir, o zaman bunlardan her birinin mevcudiyeti diğerlerinin de mevcudiyetini gerektirecektir -tıpkı "baba"nın mevcudiyetinin "oğul"un, "anne"nin, vb. mevcudiyetini gerektirmesi. Bu anlamda, bir öğenin ötekisi üzerinde etkin olmasını gerektiren herhangi bir **nedensel** teorinin zorunluluğu kalmamaktadır. Granmscici "tarihsel blok" kategorisinin dayandığı sezgi, işte budur: Tarihsel hareket tarih'in hareket yasalarıyla açıklanmayıp, altyapı ile üstyapı **arasındaki** organik bağla açıklanmaktadır.

2) Ama Marks'ın bu radikal ilişkiciliği hemen idealist bir biçim almaktadır. "İnsanların varlığını belirleyen onların bilinci değildir, insanların bilinçlerini belirleyen onların toplumsal varlıklarıdır." (10) Bu elbette bilinç ile varlığın tekrar uyumlaştırılması olarak da anlaşılabilirdi, ama ifade tarzı bundan daha talihsiz olamazdı, çünkü bilinci **belirleyen** madem toplumsal varlıktır o zaman bilinç toplumsal varlığın parçası olamaz. (11) Ve bize sivil toplumun anatomisinin ekonomi politik olduğu söylendiğinde bundan çıkabilecek tek anlam, tarihsel gelişmenin **özünü** oluşturan özgül bir mantığın -üretici güçlerin gelişmesi mantığının- varolduğudur. Bir başka deyişle, tarihsel gelişme ussal olarak kavranabilir ve dolayısıyla **biçimdir. Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı**'ya "Önsöz"de, tarihsel sürecin sonucunun yalnızca üretici güçler ile üretim ilişkileri arasındaki çelişkiyle açıklanması şaşırtıcı değildir; ayrıca sınıf mücadelesinin bu tabloda **hiç yer almayışında** da şaşırtıcı bir şey yoktur. Bütün bunlar Hegelciliğin ve metafizik düşüncenin temel öncülleriyle pekala uyum içindedir.

Şimdi bu bölümdeki savlarımızı özetleyelim. (1) İdealizm/realizm karşıtlığı idealizm/materyalizm karşıtlığıyla aynı şey değildir. (2) Klasik idealizm ile materyalizm, gerçeğin **biçime** indirgenmesine dayanan bir özselciliğin varyantlarıdır. O nedenle Hegel, materyalizmi idealizmin eksikli ve kaba bir biçimi olarak görmekte tümüyle haklıdır. (3) İdealizmden uzaklaşma, nesnenin **varlığı** temeline oturtulamaz, çünkü bu varlıktan hiçbir şey çıkmamaktadır. (4) Tersine, böyle bir uzaklaşma, nesnelerin **oluşunun** tarihsel, geçici ve yapılandırılmış karakterinin gösterilmesinden ibaret olan, biçimin sistematik olarak zayıflatılmasına dayanmalı; ve bu zayıflatma da, bu oluşun, bir tüm olarak toplum yaşamını meydana getiren ilişkisel koşullar içinde yer aldığının gösterilmesine bağlı olduğu fikri üzerine oturtulmalıdır. (5) Bu süreçte Marks, bir geçiş noktası olmaktadır: Bir yandan her türlü beşeri gerçekliğin anlamının, o güne kadar hiç düşünülmediği kadar

geniş bir toplumsal ilişkiler dünyasından türediğini göstermiştir; ama öte yandan da, çeşitli düzlemleri birbirlerine bağlayan ilişkisel mantığı da açıkça özselci ya da idealist bir biçimde kavramıştır.

Bizim marksizm-sonrası'na [post-marksizm'e] verdiğimiz ilk anlamın ne olduğu böylece açıklık kazanmaktadır. Marksizm-sonrası demek, Hegelci ve ondokuzuncu yüzyıl matrisleri içinde Marks'ın ancak oraya kadar vardırılabildiği ilişkisel uğrağın derinleştirilmesi demektir. Psikoanalizin, bilinçsiz şeylerin eylemlerinin her türlü anlamı muğlaklaştırdığını ortaya koyduğu; yapısal dilbilimindeki gelişmelerin katıksız farklılıksal kimliklerin işlevlerini daha iyi anlamamıza olanak sağladığı; Nietsche'den Heidegger'e, pragmatizmden Wittgenstein'a kadar düşüncenin dönüşümünün felsefi özselciliği kesinlikle çürüttüğü bir çağda, materyalist programı Marks'ın kendi çağının koşullarında yapabileceğinden çok daha radikal bir biçimde yeniden formüle edebiliriz.

YA / YA DA

Bu noktada Geras'ın, temel teorik çıkarsamalarımızı sahte ve katı bir "ya/ya da" karşıtlığına oturttuğumuz; yani kutupsal ve birbirini dışlayan iki alternatifi, her iki aşırı uçtan da uzak duran ara çözümler olasılığını gözönüne almaksızın karşı karşıya getirdiğimiz biçimindeki genel metodolojik suçlamasını ele almamız gerekiyor. Geras varolduğunu iddia ettiği bu teorik hatayı üç noktada tartışıyor: Bizim "göreli özerklik" kavramına ilişkin çözümlememiz; Rosa Luxemburg'un yığınsal grevler konusunda yazdıklarını ele alış tarzımız; ve "nesnel" çıkar kavramına yönelik eleştirimiz. Göstereceğimiz gibi, her üç noktada da Geras'ın eleştirileri bizim savlarımızın yanlış sunuluşuna dayanmaktadır.

Önce, **"göreli özerklik"**. Geras bizim kitabımızdan, "göreli özerk olduğu söylenen şeyin niteliğini ve sınırlarını ya temel belirleyiciler açıklamaktadır, ki bu durumda bu şey aslında hiç de özerk olmamaktadır; **ya da** bu şey düpedüz bunlar tarafından **belirlenmemektedir**, ve o zaman da temel belirleyiciler bunlar olamaz" dediğimizi iddia ettiği bir bölüm aktardıktan sonra kendisi şöyle demektedir: "Laclau ve Mouffe burada marksizmin göreli özerklik diye bir kavrama sahip olduğunu yadsımaktadırlar. Bu kavramın yalnızca Laclau ve Moffe için ekonomizmin en kaba türü olmasında şaşılacak bir şey yoktur." (12) Geras, bunun yerine, bu "esnek olmayan alternatifin" ortadan kaldırılmasını önermektedir. Örneğin, Geras ayak bileğinden sağlam bir direğe zincirlendiğinde bir politik toplantıya katılamayabilir ya da tenis oynayamayabilir, ama bu durum bir şey okumasına ya da şarkı söylemesine engel değildir. Mutlak belirleyicilik ile kısmi sınırlama arasında bir sürü ara olasılıklar vardır. Zincir örneğinin Geras'ın göstermeye

çalıştığı şeyle hiçbir ilgisinin olmadığını anlamak pek zor olmasa gerek, çünkü bu örnek bir belirleme ilişkisini bir sınırlama ilişkisine dönüştüren söz cambazlığından başka bir şey değildir. Bizim kitabımız, kapitalist toplumda Devlet'in **görece özerk** olmadığını iddia etmiyor, "ekonominin son kertedeki belirleyiciliği" gibi bir kavramdan yola çıkarak "göreli özerklik"in kavranamayacağını söylüyor. Geras'ın örneği konu dışıdır, çünkü bu bir belirleme ilişkisi örneği değildir: Geras'ın okumasını ya da şarkı söylemesini **belirleyen** ayak bileğine vurulan zincir değildir; bu zincir onun yalnızca olası hareketlerini sınırlandırmaktadır, hem de, muhtemelen, Geras'ın rızası hilafına. Oysa altyapı/üstyapı modeli, altyapının üstyapıyı yalnızca sınırlamakla kalmayıp onu **belirlediğini** kabul etmektedir, tıpkı bir elin hareketlerinin duvara yansıyan kendi gölgesinin hareketlerini belirlemesi gibi. Marksist gelenek bir Devlet'in "kapitalist", ya da bir ideolojinin "burjuva" olduğunu söylediğinde, bunların basitçe bir tür ekonominin ya da bir sınıfsal konumun zincire vurulmuş esirleri olduklarını değil, bunların bu ekonomiyi ya da sınıfsal konumu, farklı bir düzeyde **ifade** ya da **temsil** ettiklerini ileri sürmüş olur. Geras'ın tersine, belirleme ilişkisinin ne olduğunu **bilen** Lenin'in araççı [Instrumentalist] bir Devlet teorisi vardı. Bakış açısı, hiç kuşkusuz, basitti, ama Geras'ın zincirinden oldukça daha yüksek bir gerçekçilik düzeyine sahipti; Geras'ın dediklerinde ise, kapitalist devletin üretim tarzıyla sınırlandırılmış bir esir olduğu sonucu çıkmaktadır.

Bizim kitabımızın öne sürdüğü şey ise, Devlet'in özerkliğinin mutlak olduğu, ya da ekonominin Devlet'in eylemi üstünde herhangi sınırlayıcı bir etkisinin bulunmadığı değil, "son kertede belirleyicilik" kavramı ile "göreli özerklik" kavramının **mantıksal olarak** birbirleriyle bağdaşmadıklarıdır. Ele aldığımız şeyler mantıksal konular olduğunda, karşımıza çıkan alternatifler ya/ya da **türündendirler**. Bunu göstermek durumundayız. Bunu yapabilmek için de kendimizi Geras'ın en çok işine gelebilecek bir duruma sokalım: Örnek olarak "kaba" bir marksizmi değil de, "inceltilmiş" bir marksizmi, kaba ekonomizmden kaçınan ve altyapı/üstyapı ilişkisini düşünürken akla gelebilecek her türlü incelikleri işin içine sokan bir marksizmi alalım. "Son kertede belirleyicilik" kavramından yola çıkan böyle bir marksizmin "göreli özerklik" kavramını yaratabilmesi için elinde hangi kavramsal araçlar vardır? Bizim aklımıza yalnızca iki yol geliyor:

1) Altyapının üstyapıyı dolaysız bir biçimde değil de karmaşık bir aracılar [mediations] sistemi içinde belirlediği söylenebilir. Bu bizi "göreli özerklik" kavramına ulaştırabilir mi? Asla. "Aracılık" diyalektik bir kategoridir; dahası: Bu, **diyalektiği** kurmakta kullanılan kategoridir ve dolayısıyla da, "göreli özerklik" kavramının içsel hareketine dahildir. Aracılar yoluyla ilişkilenmiş (ve oluşturulmuş) iki şey, kesin olarak ifade etmek gerekirse, birbirlerinden ayrı şeyler değillerdir: Her

biri diğerinin özaçılımında içsel bir uğraktır. Aracılar alanını istediğimiz kadar genişletebiliriz: Böylelikle toplumsal ilişkilere daha az basit bir görünüş kazandırmış oluruz ama, görevi özerklik kavramını oluşturmaya doğru tek bir adım olsun atmış olmayız. Olmayız, çünkü özerklik -ister göreli olsun ister olmasın- **özbelirleme** demektir; ama eğer özerk olduğu söylenen şeyin kimliği bir bütünsellik içindeki yeri tarafından oluşturuluyorsa ve bu bütünselliğin ve bu bütünselliğin de **nihai** bir belirlenmesi varsa, o zaman söz konusu olan bu şey özerk olamaz. Örneğin Lukacs'a göre, olgular ancak bir bütünselliğin uğrakları ya da belirlemeleri olarak anlam kazanırlar; herhangi bir kimliğin anlamı bu bütünsellik -ki aracılar bakımından arzuladığımız kadar zengin olabilir- içerisinde oluşur. Bu özerklik ilişkisinin gerektirdiği dışsallık, şu halde, mevcut değildir.

2) Öyleyse, aracılık kavramını kullanmaya çalışan bu yolu bırakıp, onun yerine her iki kavramın mantıksal bağdaşıklığını savunmanın bir başka yolunu deneyelim. Acaba şöyle diyebilir miyiz: Üstyapısal olan şey **fiilen** özerktir, yani onu altyapıya bağlayan herhangi bir aracılar sistemi yoktur; ve ekonominin son kertedeki belirleyiciliği, ekonominin **her zaman** özerkliğin sınırlarını belirliyor oluşuna indirgenir (yani, Geras'ın saçlarının tıpkı Samson'unki gibi zinciri kopartmasını sağlayacak ölçüde uzaması olasılığı söz konusu değildir). Bulduğumuz bu yeni çözümle herhangi bir ilerleme gösterebildik mi? Hayır; daha önce neredeysek gene oradayız. Bir şeyin özü, onun kimliğini oluşturan zorunlu niteliklerin toplamıdır. Öyleyse, eğer özerkliğin sınırlarının her zaman ekonomi tarafından belirlenmesi **önsel** bir hakikatse, o zaman böyle bir sınırlama da o şeye dışsal olmayıp, onun özünün parçasıdır. Özerk olan şey, son kertede belirlenmenin onun içinde oluştuğu aynı bütünselliğin içsel bir uğrağıdır; dolayısıyla da özerklik söz konusu değildir. (Ama aslında bütün bu akıl yürütmeler gereksizdir. Toplumsal bütünün kavranabilirliğinin nihai bir belirlemeden başladığını, ama bu bütünselliğin içinde yer aldıkları halde bu belirlemeden kaçınabilen şeyler de bulunduğunu **aynı anda** kabul etmek, zaten ta baştan tutarsızlıktı.)

ÖZERKLİK VE BELİRLEME

Bunun yerine, "ekonominin son kertedeki belirleyiciliği" kavramını hepten terk edersek ne olur? Bundan, ne ekonominin mutlaklığı, ne de kapitalist bir toplumda "ekonomi"nin öteki düzlemlerde yapılabileceklere temel yapısal sınırlar getirmeyeceği anlamı çıkar. Bu kavramın terk edilmesiyle olacaklar şunlardır: a) Düzlemler arasındaki sınırlama ve karşılıklı etki artık "belirleme" kategorisiyle düşünülemeyecektir; ve b) toplumun ussal ve kavranabilir bir yapı olarak üzerinde yeniden oluşturulabileceği temelde **son kerte** diye bir

şey olmayacak, her düzlemin göreli etkinliği, toplumsala tümüyle nüfuz eden antagonistik güçlerin istikrarsız ilişkisine bağlı olacaktır. Örneğin, kapitalist üretim ilişkilerinin yapısı belirli bir anda gelir dağılımına ve tüketim mallarını satın alma gücüne sınırlar dayatacaktır; ama öte yandan, işçi sınıfının mücadeleleri ya da sendikal örgütlenme düzeyi de belirli bir politik ve ekonomik konjonktürde elde edilebilecek kâr oranı üzerinde sınırlayıcı etkide bulunacaktır. Kitabımızda çok sayıda yeni incelemelerin ortaya koyduğu bir şeye işaret etmiştik: Mutlak artı-değerden göreli artı-değere geçiş, hiç de kapitalist birikimin içsel mantığının basit bir sonucu olmayıp, büyük çapta işçi sınıfı mücadelelerinin etkinliğinin sonucudur. Yani, ekonomik düzlemin kendisi politik bir düzlem olarak oluşmaktadır ve "mevzi savaşı" ekonomik düzlemin dışındaki hareket yasalarının üstyapısal sonucu değildir. Tersine, bu türden yasalar geleneksel olarak "temel" ya da "altyapı" diye adlandırılan alana nüfuz ederler. **Belirleme** bir son kerte olsaydı, bu özerklikle bağdaşmazdı, çünkü o zaman bu bir mutlak güç ilişkisi olurdu. Ama, öte yandan, mutlak olarak özerk olan bir şey, kendi dışında kalan şeylerle antagonistik ilişki kurmayan bir şey olurdu, çünkü bir antagonizmanın ortaya çıkabilmesi için iki karşıt gücün kısmi bir etkileşimi öngerekliliktir. Dolayısıyla, her iki gücün de yararlandıkları bir özerklik **her zaman** göreli olacaktır.

[...] Şu halde, bizim biri tam özerklik, ötekisi mutlak tabiyet olmak üzere yalnızca iki seçenek yarattığımız savı Geras'ın uydurmasından başa bir şey değildir. Tersine, bizim çözümlememiz "ya/ya da" alternatifini aşmaya çalışmaktadır. [...] Ama bunu yapabilmek için bu iki ucun ötesine giden yeni bir alan açmak zorunludur ve bu da toplumsalın "son kertesi" gibi metafizik kategorilerden kopuşu gerekli kılar. Göründüğü kadarıyla Geras da bu alternatifleri aşmaya çalışmaktadır, ama bunu yapabilmek için hileye başvurmakta, son kertede belirleyiciliği **teorik olarak** kabul ederken, verdiği somut örnekte (zincir örneğinde) bu belirleyiciliği terk etmektedir. Şu halde, onun bu alternatifi aşması bir temenniden ibarettir, söylemi ise sürekli bir tutarsızlık içindedir.

[...] Son olarak "nesnel çıkarlar" sorunu. Bizim eleştirimiz "çıkarlar" kavramını değil, bu çıkarların **nesnel** olduğu iddia edilen karakterini hedefliyor: Yani, toplumsal aktörlerin bilincinde olmadıkları çıkarlara sahip oldukları fikrini hedefliyor. Bir "çıkar"ın oluşması, karmaşık ideolojik, söylemsel ve kurumsal pratiklerden geçen yavaş bir tarihsel süreçtir. Ancak toplumsal aktörlerin kollektif bütünselliklere katılmaları ölçüsündedir ki, kimlikleri, onlara diğer güçleri hesaba katma ve bu güçlerle belirli anlaşmalara varma yeteneğini kazandıracak bir biçimde oluşur. Öyleyse, "çıkarlar" toplumsal bir ürün olup, bu çıkarların taşıyıcısı olan aktörlerin bilinçlerinden bağımsız olarak var değillerdir. Oysa "nesnel çıkar" düşüncesi, toplumsal aktörlerin -

çıkarları oluşturan bir sürecin parçası olmaları bir yana- bu çıkarların **farkına varmalarını** öngörür; yani, bu çıkarların bir Tanrı bağışı gibi onların doğasında bulunduğunu varsayar. Bu bakış açısı, toplumsala ilişkin özselci olmayan bir anlayışla nasıl bağdaşır? Bu sorunun yanıtını yalnızca Tanrı ve Geras bilir. Tekrar edelim, burada bir "ya/ya da" alternatifiyle karşı karşıya değiliz. Çıkarlar diye bir şey **vardır**, ama bunlar her zaman çözülme ve yeniden tanımlanma süreçlerine maruz kalan geçici tarihsel ürünlerdir. Olmayan şey, "sahte bilinç" yaklaşımının varsaydığı anlamda **nesnel** çıkarlardır.

MARKSİZMİN TARİHİ

Şimdi de Geras'ın bizim marksizmin tarihine ilişkin çözümlememize yönelttiği eleştirilere geçelim. Bizim "söylem" kategorisine verdiğimiz önem, nesnelerin oluşlarının katıksız tarihsel ve geçici karakterine vurgu yapma çabamızdan ileri gelmektedir. Bu, herhangi bir anda tesadüfen yapılabilecek türden bir buluş değildir; tersine, modern kapitalizmin tarihinde derin kökleri vardır. Teknolojik gelişmişlik düzeyi düşük, maddi yaşamın yeniden üretiminin esas olarak kendisini tekrarlayan pratikler aracılığıyla yürütüldüğü toplumlarda, toplumsal yaşamı örgütleyen "dil oyunları"na ya da söylemsel ardışıklara istikrar egemendir. Bu durum, tamamıyla toplumsal bir yapılanma olan nesnenin oluşunun, o nesnede zaten her zaman bulunduğu yanılgısına yol açar. Özsel biçimlerin istikrarlı bütünselliği sayesinde örgütlenen bir dünya fikri Platon ve Aristo'nun felsefelerinin merkezinde bulunan önvarsayımdı. Metafizik düşüncenin temel yanılsaması, işte, oluşun tarihselliğinin farkında olmayışından kaynaklanmaktadır. Ancak kapitalist dönüşümün yol açtığı teknolojik değişimin ve bunun sarsıcı ritminin nesnelerin gerçekliğini yapılandıran söylemsel ardışıklıkları durmaksızın değiştirdiği çağdaş dünyadadır ki, oluşun tümüyle tarihsel olan karakteri tam olarak görülebilir hale geldi. Bu anlamda, bir bütün olarak çağdaş düşünce, büyük ölçüde, bu yükselen kavrayışı kucaklama çabası ve bunun sonucunda da, özselcilikten uzaklaşmadır. Anglo-Amerikan düşüncede Wittgenstein'ın yapıtlarından başlayarak pragmatist akımı ve analitik-sonrası felsefenin anti-özselci eleştirisini; kıta Avrupasındaki felsefede ise Heidegger'in fenomenolojinin radikalleştirmesini ve yapısalcılık-sonrası'nın belirti teorisine yönelik eleştirisini anabiliriz. Normatif epistemolojilerin bunalımı ve bir bilimsel paradigmadan ötekisine geçişin algoritmik karakterli oluşunun gittikçe daha iyi anlaşılması da aynı doğrultudadır.

Bizim kitabımızın göstermeye çalıştığı şey, bu çağdaş düşünce tarihinin marksizmde de olduğunu; marksist düşüncenin de kendisini çağdaş dünyanın gerçekliğine uyarlama ve özselcilikten uzaklaşma yönünde sürekli bir çaba içinde olduğunu; böylece de, bizim bugünkü

teorik ve politik çabalarımızın marksizmde zaten bir seceresi bulunduğunu göstermektir. Bu anlamda, entellektüel bir geleneğin yeniden canlandırılmasına katkıda bulunduğumuzu düşünüyorduk. Ama bu noktadaki güçlükler üzerinde durulmaya değer bir özellik gösteriyor. Geras'ın yazdığı makale buna güzel bir örnek. Bu makaleden, Bernstein ve Sorel'in marksizmi "terketmiş olduklarını" hayretle öğreniyoruz. Geras için bunun ihanet anlamına geldiği çok açık. Bu komik "ihanet" ve "terk etme" öyküsünü nasıl değerlendirmeli? Aristo'nun Platon'a, Kant'ın Leibnitz'e, Marks'ın Hegel'e ihanet ettiğini öne süren bir felsefe tarihi ne işe yarar? Tarihi bu biçimde yeniden kurgulayan bir yazar için ihanete uğrayan öğretinin bir **tapınma** nesnesi olduğu apaçık ortadadır. Söz konusu dinsel bir nesne olunca, her fikir ayrılığı ya da bu teorinin evrimini değiştirme ya da bu evrime katkıda bulunma yönündeki her çaba, din değiştirme olarak görülecektir. Marksizmin çoğu yandaşları onun "bilimsel" karakterini kabul ederler. Bilim, ölümlü insanların düşündüklerinden ve yaptıklarından mutlak olarak ayrı bir şey olarak görülür ki bu da, kutsal ile murdar arasındaki ayırıma denk düşer. Bilim felsefesinin, bilim ile günlük dil arasındaki epistemolojik uzaklığı azaltma eğilimi gösterdiği bir zamanda, marksizmin belirli kesimlerinin pozitivizm çağının el kitapçıklarındakine yaraşır bir bilim anlayışına takılıp kalmış olmaları çok acıklıdır.

Ama mesele bununla bitmiyor. Bu açıdan bakılınca, Marks'ın çalışmaları bir **köken** haline, yani bütün gelecek gelişmenin tohumlarını kendinde içeren bir şey haline geliyor. Böylelikle de, onun ötesine geçme yönündeki her çabanın "terk" biçiminde anlaşılması **gerekiyor.** Öyküyü çok iyi biliyoruz: Bernstein Marks'a ihanet etti; Avrupa sosyal demokrasisi işçi sınıfına ihanet etti; Sovyet bürokrasisi devrime ihanet etti; Batı Avrupa Komünist partileri kendi devrimci görevlerine ihanet ettiler; şu halde, "Devrimin" ve "Bilimin" biricik mutemetleri, Freud'un "küçük farklılıkların narsizmi" dediği şeyden muzdarip olduklarından sürekli bölünüp duran hayali Enternasyonallere bağlı küçük tarikatlar olmaktadır. Hakikati elinde tutanların sayısı böylece sürekli azalmaktadır.

Bizim kitabımızın ana hatlarını verdiği marksizm tarihi bundan çok farlıdır ve şu noktalara dayanmaktadır:

1) Klasik marksizm, yani İkinci Enternasyonal marksizmi, politik stratejisini işçi sınıfının artan merkezileşmesine dayandırıyordu, bu merkezileşme kapitalizmde toplumsal yapının yalınlaşmasının sonucu olarak ortaya çıkmaktaydı.

2) Bu öngörünün yanlışlığı daha baştan ortaya konmuştu ve bu duruma tepki olarak İkinci Enternasyonal'in bağrından üç çaba ortaya çıktı: Ortadoks marksistler, kapitalizmin özgün marksist öngörülere ters düşen eğilimlerinin geçici olduğunu ve kapitalist gelişmenin varsayılan genel doğrultusunun önünde sonunda kendisini ortaya koyaca-

ğını söylüyorlardı; Revizyonistler ise, tersine, bu eğilimlerin kalıcı olduklarını ve dolayısıyla Sosyal Demokratların devrimci bir parti olarak örgütlenmekten vazgeçip toplumsal reform partisi haline gelmeleri gerektiğini savunuyorlardı; devrimci sendikalistler de, kapitalizmin evrimine ilişkin reformist yorumları paylaşmakla birlikte, sınıfın genel grev efsanesi etrafında devrimci bir yeniden yapılanması fikrine dayalı radikal bakış açısını korumaya çalışıyorlardı.

3) Eşitsiz ve bileşik gelişmeye özgü sarsıntılar sosyalist değişimin aktörlerini, esas olarak da işçi sınıfını, klasik stratejinin öngörmediği demokratik görevleri üstlenmek zorunda bırakıyordu ve işte bu yeni görevler "hegemonya"yı ortaya çıkardı.

4) Leninci sınıf ittifakları kavramından Gramscici "entellektüel ve moral" önderliğe kadar gittikçe genişleyen bir hegemonik görevler yelpazesi vardır; o kadar ki, Gramsci'ye göre toplumsal aktörler sınıflar değildir, "kolektif iradeler"dir.

5) Şu halde, marksist düşüncenin en uç özselci biçimlerden -örneğin Plehanov'unkilerden- Gramsci'nin hegemonik ve eklemleyici toplumsal pratikler anlayışına kadar uzanan bir iç hareketi vardır; bu iç hareket, bizi getirip çağdaş düşüncenin keşfettiği "dil oyunları" ve "anlamlaştırıcının mantığı" alanına oturtuvermektedir.

Görülebileceği gibi, bizim savlarımızın ekseninde, özselciliğin klasik marksizmin alanından çıkmasıyla birlikte onun yerini yeni politik mantıkların ve savların doldurmakta olduğu görüşü yer almaktadır. Eğer bu süreç daha ileriye gidemediyse, bu, büyük çapta, bu sürecin içinde yer aldığı politik koşullardan ötürüdür: Kendilerini ortodoksluğun katı savunucuları olarak gören ve her ürlü entellektüel yaratıcılığı bastıran Komünist partiler imparatorluğunun varlığı. Eğer bugün marksizm-sonrası'na geçişi marksist geleneğin dışında kalan bir dizi fikir akımlarından yararlanarak gerçekleştirmek zorunda kalıyorsak bu, büyük çapta, bu sürecin bir ürünüdür.

ZAMANA BAĞLI OLMAYAN BİR ELEŞTİRİ

Marksizmin tarihi konusundaki çözümlememize Geras'ın yönelttiği ana eleştirileri tek tek yanıtlayacağız. Birincisi, bizim çok basit bir oyuna başvurduğumuzu, bir grup marksist düşünürü rastgele seçip bunların klasik marksizmden miras aldıkları kategoriler ile, karmaşık bir toplumsal gerçeklikle karşı karşıya geldiklerinde ekonomik belirlemecilikten uzaklaşmak durumunda kalarak bunu yapıtlarına yansıttıkları durumları birbirinden ayırdığımızı öne sürüyor. Sonra da, ekonomik belirlemecilikten uzaklaşmada en ileri gitmiş olanlara madalyalar verdiğimiz iddia ediliyor. Bu elbette bir karikatürdür. Her şeyden önce, bizim üzerinde durduğumuz nokta ekonomik belirlemecilik değil, özselcilikti (mutlak bir "üstyapısalcı" olunduğu halde, gene de özselci

olmak olanaklıdır.) İkincisi, biz "herhangi bir marksisti" rastgele ele almadık, **bir düşün** tarihi anlattık: Marksizmin kökeninde yer alan özselciliğin zamanla çözülüşünün tarihini anlattık. Geras bu tarih konusunda hiçbir şey söylemiyor. Ama betimlediği imaj kendi bakış açısına çok güzel uyuyor: Geras'a göre marksizmin içsel tarihi diye bir şey yoktur; marksist kategoriler zamana bağlı olmayan bir gerçekliğe sahiptirler ve söz konusu olan, bu kategorileri bir miktar empirisizm ve sağduyuyla şurasından burasından tamamlamaktan ibarettir.

İkincisi, marksizmin hem tekçi hem de ikici olduğunu aynı anda söylemekle kendimizle çelişkiye düşüyormuşuz. Oysa burada bir çelişki yok: Bizim öne sürdüğümüz, tekçiliğin çıkmazı sonucunda marksizmin ikici olduğuydu. Daha baştan çoğulcu olan bir teori, ikici olma tehlikesiyle karşı karşıya kalmazdı.

Üçüncüsü, Geras bizim kendi kendimizi marksizmin uzun tarihinin en son adımı olarak gördüğümüzü ve böylelikle de, Althusser'in eleştirdiği, kişinin geçmişte salt kendisinin ön habercisini görme hatasına düştüğümüzü öne sürüyor. Geras, hiç değilse bu noktada, konu içinde kalmayı başaran fikirsel bir soru formüle etmektedir. Yanıtımız şu: Salt bir günlemeden ibaret olmayıp adını hak etmiş bir tarih, bizim izlediğimiz yolu izlemelidir; Foucault'un sözleriyle, tarih, her zaman bugünün tarihidir. Örneğin, bugün "gelir dağılımı" diye bir kategoriye sahipsem, ilkçağda ya da ortaçağda böyle bir kategori varolmadığı halde, tarihin bu dönemlerindeki gelir dağılımını gene de araştırabilirim. Tarih, geçmişin bugünün bakış açısından sorgulanmasıyla yapılandırılır. Geçmişi **sorgulamadan** tarihi yeniden yapılandırmak olanaklı değildir. Bu demektir ki, **kendinde** tarih diye bir şey yoktur, sorgulandığı geleneklere bağlı olarak tarihin, prizmadan geçen ışık gibi çok sayıda kırılması vardır. Bu, ayrıca, bizim yorumlarımızın da geçici oldukları anlamına gelir, çünkü gelecekte ortaya çıkacak sorular geçmişe ilişkin çok farklı bir imaj yaratacaktır. İşte bu nedenle, Althusser'in geçmişin teleolojik biçimde anlaşılmasına yönelttiği eleştiri bizim durumumuza uygun düşmemektedir; "kendinde"den "kendisi için"e geçişte olduğu gibi, önceden duyurulmuş bir sürecin **zirvesi** olduğumuz iddiasında değiliz. Günümüz, geçmişi düzenliyor olsa bile, onun "özünü" ortaya çıkardığını iddia edemez. [...]

RADİKAL DEMOKRASİ

Sekter yazında alışılageldiği gibi, iş politikadan söz etmeye geldi mi Geras'ın söyleyecek çok az şeyi kalmaktadır. Bununla birlikte, sosyalizmin demokratik olmak zorunda oluşunun tartışma götürmeyeceği yolundaki iddiasını gene de ele almak zorundayız. (13) Mars'ta değil de bu dünyada yaşayan biri için, sosyalizm ile demokrasi arasındaki ilişki ancak Geras'ın kafasında tartışma götürmez bir olgu olabilir. Ge-

ras'ın Stalinizimden, tek parti sisteminden, basın üzerindeki sansürden, Çin'deki Kültür devrimi'nden, Polonya'daki hükümet darbesinden, Sovyet tanklarının Prag'a ve Budapeşte'ye girişinden haberi yok mu? Eğer bunlara verecek yanıt, bütün bunların **gerçek** sosyalizm olmadığı ise o zaman oynadığımız oyunun ne olduğunu çok iyi bilmek durumundayız. Üç olasılık var. Birincisi, Geras ütopik sosyalistlerin yapmış oldukları gibi ideal bir toplum modeli kurmaktadır. Bu konuda kendisine engel olabilecek ve Gerasistan'da üretim araçları üzerindeki kolektif mülkiyet ile demokrasinin aynı anda varolduklarını ilan etmekten kendisini alakoyabilecek bir şey elbette yoktur; ama o zaman gerçek dünyadan söz ettiğimizi iddia etmemeliyiz. İkinci olasılık, Sovyet blokuna dahil otoriter devletlerin komünizme geçişte zorunlu bir ara evre olduğunu söylemektir. "İlerici" aydınların Moskova duruşmalarından başlayarak Stalinizmin en kötü aşırılıklarına verdikleri desteğin o sefil mazereti işte buydu. Üçüncü olasılık, bu devletlerin sosyalizmin "yozlaşmış biçimleri" olduğunu iddia etmektir. Ama böyle bir "yozlaşma"nın olanaklı oluşu, apaçık göstermektedir ki, sosyalizm ile demokrasi arasındaki ilişki hiç de öyle tartışma götürmez bir olgu değildir.

Sosyalizm ile demokrasi arasındaki eklemlenme bizim açımızdan bir aksiyom değil politik bir projedir; yani sürekli tehdit altında bulunan, o nedenle de kesintisiz olarak yeniden tanımlanması gereken uzun ve karmaşık bir hegemonik yapılanmanın sonucudur. Şu halde ele alınması gereken birinci sorun, ilerici bir politikanın "temelleri"nin ne olduğudur. Geras'a göre, sorunun böyle konuluşu şu zorluğu taşımaktadır: Bizim özselciliğe yönelttiğimiz eleştiri, belirli bir politikayı diğerlerine tercih etmemizin her türlü temelini ortadan kaldırmamış mıdır? Herşey "temel" dediğimizde bundan ne anladığımıza bağlıdır. Eğer bu, bir tür toplumun bir başkasından daha iyi olduğuna şaşmaz bir kesinlikle karar vermemizi sağlayan bir temelse, yanıt "hayır"dır, böyle bir temel olamaz. Ama bundan, bir takım nedenlerle ve politik düşüncelerle, belirli politik konumların ötekilere tercih edilemeyeceği anlamı çıkmaz. ("Ya/ya da" türünden çözümleri kıyasıya eleştiren Geras'ın bizi tam da bu türden bir alternatifle kaşrı karşıya bırakması çok gülünçtür.) Birçok konuda algoritmik kararlara varamasak bile, bundan mutlak bir nihilizm içinde olduğumuz anlamı çıkmaz, çünkü mevcut alternatiflerin hangisinin **gerçeğe yakın** olduğu konusunda akıl yürütebiliriz. Bu anlamda, Aristo "phronesis" (sağduyu) ile "teori" (saf spekülatif bilgi) arasında bir ayırım yapmaktadır. Sonucun şaşmazlığı üzerine temellendirilmiş bir savlama, ne tartışmayı ne de görüşlerde çoğulculuğu kabul eden bir savlamadır; oysa kendisini sonuçlar bakımından gerçeğe yakınlaşma üzerine temellendirmeye çalışan bir savlama ise, özsel olarak çoğulcudur, çünkü diğer savlara da atıfta bulunma ihtiyacını hisseder ve süreç özsel olarak açık olduğundan, varılan

sonuçlar her zaman sınanabilir ve çürütülebilir. Gerçeğe yakınlık mantığı, bu anlamda, özsel olarak **herkese açık ve demokratiktir.** Şu halde, radikal biçimde demokratik bir toplumun ilk koşulu, bu topluma ait bütün değerlerin geçici ve radikal biçimde açık karakterini kabullenmektir - ve bu anlamda, tek bir temel özlemini bir yana bırakmak demektir.

Bu noktada bir mitosu, bizim konumumuzun humanizmle bağdaşmadığını iddia eden mitosu çürütebiliriz. Bizim reddettiğimiz şey, hümanist değerlerin bir özün metafizik statüsüne sahip oldukları ve bu nedenle de her türlü somut tarihe ve topluma öngeldikleri fikridir. Ama bu, hümanist değerlerin geçerliliğini reddetmek değildir; bunun tek anlamı, bu değerlerin geçerliliklerinin belirli söylemsel ve tartışmacı pratiklerle yapılandırıldıklarıdır. "İnsan"ın (salt insan oluşundan kaynaklanan haklara sahip insanoğlu anlamında) yaratılış tarihi, yakın bir tarihdir, son üçyüz yılın olayıdır. Ondan önce insanlar yalnızca Tanrı karşısında eşittiler. "İnsan"ın bu yaratılışının tarihi adım adım izlenebilir ve bu yaratılış kültürümüzün en büyük başarılarından biri olmuştur; bu tarihin ana hatlarını ortaya koymak demek, bu tarihin üzerinde yer aldığı çeşitli söylemsel düzlemleri -konuma, toplumsal sınıfa ya da zenginliğe dayalı farklılıkların adım adım tasfiye edildiği hukuksal, eğitsel, ekonomik ve öteki kurumları- yeniden yapılandırmak demektir. "İnsanoğlu", hiçbir koşula bağlı olmaksızın bu çok katlı yapılanma sürecinin üstten belirlenmiş [overdetermined] sonucudur. "Hümanist değerler" bu söylemsel çoğulculuk içinde oluşturulmuş ve genişletilmiştir. Ve şunu da gayet iyi biliyoruz ki, bu değerler her zaman tehdit altındadır: Irkçılık, cinsiyetçilik, sınıf ayrımcılığı hümanizmin ortaya çıkışını ve eksiksiz geçerliliğini sürekli sınırlar. "İnsani" olana bir öz statüsü vermeyi reddetmek demek onu ortaya çıkarmış olan tarihsel koşullara dikkati çekmek ve böylelikle, insani değerlerin eksiksiz gerçekleşmesi için verilen savaşın daha geniş bir gerçeklik açısı kazanmasına olanak sağlamak demektir.

POLİTİK BİLİNCİN DÖNÜŞÜMÜ

Toplumsal ilişkilerin gittikçe daha genişleyen alanlarının "insanileşmesi", son iki yüz yıl içinde Batı toplumlarında politik bilinçteki temel dönüşüm sürecine bağlıdır; Tocqueville'e uyarak, biz de bu sürece "demokratik devrim" adını verdik. Temel savımız sosyalizmin "demokratik devrim"in içsel bir parçası olduğu ve bunun dışında bir anlam taşımadığıdır (bu, göreceğimiz gibi, sosyalizmin aksiyomatik olarak demokratik olduğunu söylemekten çok farklıdır). Savımızı açıklamaya kapitalist-işçi ilişkisinin bir çözümlemesiyle başlayalım. Klasik marksist teze göre, kapitalist toplumun temel antagonizması, kapitalistin işçiden artı-değer sızdırmasıyla ortaya çıkar. Ama antago-

nizmanın nerede olduğunu görebilmek önemlidir. Olasılıklardan birincisi, -ücret-emek-sermaye ilişkisinin biçiminin, işçinin artı-emeğine sermaye tarafından elkonulmasına dayanması ölçüsünde- antagonizmanın bizzat ilişki biçiminin içinde olduğunu söylemektedir. Ama bu çözüm açıkça yanlıştır: Kapitalist-işçi ilişkisi eğer bir biçimsel -yani, işçi etten kemikten bir insan olarak değil de, "emek-gücü satıcısı" bir ekonomik kategoriden ibaret görülecekse- o zaman bu antagonist bir ilişki değildir. Ancak eğer işçi kendi artı-değerinin kapitalist tarafından sızdırılmasına karşı **direnirse** ilişki antagonistik olur, ama böyle bir direnişe de, "emek-gücü satıcısı" kategorisinden hareketle mantıksal olrak varılamaz. Ancak klasik ekonomi politiğin "homo oeconomicus"u türünden bir başka varsayımda bulunursak bu ilişki anagonistik olur, çünkü işçi ile kapitalist arasındaki ilişki, ancak o zaman birinin kazandığını ötekisinin yitirdiği bir ilişki haline gelir. Ne ki, işçinin de tıpkı kapitalist gibi kâr maksimizasyonu peşinde olduğu fikri, çok yerinde olarak, bütün marksist teorisyenler tarafından reddedilmiştir.

Şu halde geriye bir tek çözüm kalıyor: Antagonizma bizatihi kapitalist üretim ilişkilerinin içinde değildir, üretim ilişkisi ile bu ilişkinin dışında kalan bir şey **arasında** ortaya çıkmaktadır; örneğin, ücretler belli bir düzeyin altına düştüğünde işçi doğru dürüst bir yaşam sürdüremez, çocuklarını okula gönderemez, belirli dinlence biçimlerinden yararlanamaz, vb. Antagonizmanın aldığı biçim ve yoğunluk, şu halde, büyük çapta, toplumsal aktörün **üretim ilişkileri dışında** nasıl yapılandığına bağlıdır. Salt yaşamı sürdürmeye yeten düzeyden ne kadar uzaklaşırsak, işçinin beklentileri de o ölçüde kendisinin bu dünyadaki yerini nasıl algılandığına bağlı hale gelir. Bu algılama işçilerin çeşitli alanlara katılımlarına ve sahip oldukları hakların ne kadar farkında olduklarına bağlıdır; ve demokratik-eşitlikçi söylemler topluma ne ölçüde nüfuz etmişse, işçiler de bir dizi toplumsal ve kültürel maldan yararlanmalarının önüne çıkan engelleri o ölçüde daha az doğallıkla kabulleneceklerdir. **Öyleyse, bizzat anti-kapitalist mücadelenin derinleşebilmesi demokratik devrimin genişlemesine bağlıdır. Hatta dahası: Anti-kapitalizm, demokratik devrimin içsel bir uğrağıdır.** (14)

Ama eğer, bu doğruysa, eğer antagonizma üretim ilişkisinin kendi içinde yer almayıp da üretim ilişkisi ile bu ilişkinin dışında kalan bir başka şey arasında ortaya çıkıyorsa, o zaman bundan iki sonuç çıkar. Birincisi, anti-kapitalist mücadelede önsel olarak ayrıcalıklı yerler yoktur. Anımsamalıyız ki, İkinci Enternasyonal için -özelllikle Kautsky için- işçi sınıfının merkez olduğu fikri şu iki noktaya bağlıydı:

a) Kapitalizmin çöküşünün, toplumsal sefaleti gittikçe artıracak olan üretici güçler ile üretim ilişkileri arasındaki çelişki tarafından -yani, bir bütün olarak kapitalist sistem ile nüfusun geniş yığınları **arasındaki** çelişki tarafından- belirleneceği görüşü; ve

b) Kapitalizmin orta sınıfların ve köylülüğün proleterleşmesine yol açacağı, bunun sonucu olarak da, sistem krize girdiğinde, her şeyin kapitalistler ile işçiler arasındaki son hesaplaşmaya indirgeneceği fikri. Oysa, ikinci süreç gerçekleşmediğine göre, **anti-kapitalist** mücadelede işçi sınıfının ayrıcalıklı bir role sahip olduğunu düşünmek için hiçbir neden yoktur. Kapitalizm ile nüfusun çeşitli kesimleri arasında bir sürü antagonizma noktaları vardır (çevre kirlenmesi, belli alanlarda mülkiyetin gelişmesi, silahlanma yarışı, sermayenin bir bölgeden diğerine kayması, vb.) ve bu da çok çeşitli biçimlerde anti-kapitalist mücadelelerin ortaya çıkması demektir. İkinci sonuç ise şudur: Demokratik devrimin derinleşmesiyle radikal bir anti-kapitalist politikanın potansiyel olarak ortaya çıkması, nüfusun çok geniş kesimlerince alınacak global politik kararların sonucu olacaktır, toplumsal yapı içindeki belirli bir konuma bağlı olmayacaktır. Bu anlamda, bir dizi mücadele, belirli bağlamlar içinde, **anti-kapitalist** mücadeleler haline gelebilir ama, **özsel olarak** (yaratılıştan) anti-kapitalist mücadele diye bir şey yoktur.

DEMOKRATİK DEVRİM

Madem her şey demokratik devrimin genişlemesine ve derinleşmesine dayanıyor, o zaman bu demokratik devrimin kendisi neye dayanıyor ve sonuç olarak, neden ibarettir, onu sormak lazım. Marks, doğru bir biçimde, kapitalizmin ancak üretim araçlarının sürekli dönüşümüyle ve geleneksel toplumsal ilişkilerin sarsılması ve gittikçe çözülmesiyle genişlediğini gözlemlemiştir. Böyle bir sarsılmanın sonuçları, bir yandan metalaşmayla, öte yandan da eşitsiz ve bileşik gelişmeye bağlı bir dizi görüngüyle ortaya çıkar. Bu koşullarda, kapitlist genişlemenin ortaya koyduğu radikal istikrarsızlık ve toplumsal kimliklere yönelen tehdit, zorunlu olarak, tehdit altındaki bu kimlikleri köklü bir biçimde yeni bir tarzda tekrar yapılandıran yeni toplumsal imgelem biçimlerine yol açar. Bizim tezimiz şudur: Eşitlikçi söylemler ve haklara ilişkin söylemler, kolektif kimliklerin tekrar yapılandırılmalarında temel bir rol oynar. Fransız Devrimi'nin başlangıcında, özel alanda varolan toplumsal eşitsizlikler hiç sorgulanmıyordu; eşitlik'in egemen olduğu tek alan, vatandaşlıkla özdeşleşen kamu alanıydı. Ne ki, Tocqueville'in gayet iyi anladığı gibi, insanoğlu eşitlik ilkelerinin meşruiyetini bir alanda bir kez kabul etti mi, bu eşitliği yaşamın bütün öteki alanlarına da yaygınlaştırmak için çalışacaktır. Böylelikle, kapitalist genişlemenin yarattığı sarsıntılar daha da genelleştikçe, gittikçe artan sayıda kesimler de öne sürdükleri istemlerin meşruiyetini eşitlik ve özgürlük ilkeleri üzerine temellendirmeye başladılar. Ondokuzuncu yüzyıldaki işçi ve anti-kapitalist mücadelelerin gelişmesi bu süreçte

çok önemli bir uğraktı, ama tek ya da son mücadele de bundan ibaret değildi: Son bir kaç on yılın "yeni toplumsal hareketler" diye adlandırılan mücadeleleri, demokratik devrimin derinleşmesinde yeni bir evredir. Ondokuzuncu yüzyılın sonlarına doğru Bernstein'ın açıklıkla kavradığı gibi devletin ve toplumun demokratikleşme yönünde gelecekte göstereceği ilerlemeler, toplumsal dokunun içindeki farklı noktalardan başlayacak özerk girişimlere bağlı olacaktı, çünkü yükselmekte olan emek üretkenliği ve başarılı işçi mücadeleleri, işçileri "proleterler" olmaktan çıkarıp onları "vatandaş" yapan bileşik bir sonuç yaratmaktaydı, yani ülkelerindeki yaşamın çok çeşitli yönlerine gittikçe artan bir biçimde katılmaktaydılar. Bu ise, bizim "özne konumlarının dağılması" dediğimiz sürecin başlangıcıydı. Bernstein'ın görüşü, kuşkusuz ki, aşırı ölçüde basit ve iyimserdi, ama öngörüleri temelde doğruydu. Ne ki, bu çoğulculuğun ve sarsıntının sistemle artan bir bütünleşmeye ve uyuma yol açmayacağını görmek de önemlidir. Yukarıda sözü edilen sarsıcı sonuçlar bütün bu dağılmış özne konumlarını etkilemeyi sürdürür; bu da demektir ki, dağılmış özne konumları yeni bir radikalleşmeyi olanaklı kılan noktalar haline gelir ve bununla da toplumun radikal demokratikleşmesi süreci yeni bir derinlik ve yeni bir itki kazanır. İlk evresini Bernstein'ın betimlediği bu dağılma ve parçalanma sürecinin vardığı yer, gittikçe konformistleşen ve bütünselleşen toplumlar olmadı: Bu sürecin sonucu, o büyük 1968 olaylarıydı.

Tartışılması gereken iki nokta daha var: Birincisi, liberalizmle ilgili. Toplumun radikal demokratikleşmesi madem kendileri de hegemonik eklemlenme biçimlerince üstten belirlenmiş çok çeşitli özerk mücadelelerden doğmaktadır; ayrıca madem her şey toplumsal aktörlerin gittikçe daha çok kendi kendilerini yönetebilmelerini sağlayan tartışma ve karar alma süreçlerinin yer aldığı kamusal düzlemlerin çoğullarına bağlıdır; o zaman açıktır ki, bu süreç, devlet organlarını doğrudan hedef alan bir saldırıdan geçmeyip, liberal devletin pekiştirilmesini ve demokratik reformunu gerektirmektedir. Liberal devletin kurucu ilkelerinin bütünü -güçler ayrımı, genel oy hakkı, çok parti sistemi, medeni haklar, vb.- korunup pekiştirilmelidir. Politik topluluğun bu temel ilkeleri çerçevesi içindedir ki bugünün demokratik istemlerini (ulusal, ırksal ve cinsel azınlıkların haklarından anti-kapitalist mücadelenin kendisine kadar uzanan istemleri) olabildiğince ilerletmek mümkündür.

İkinci nokta totalitercilikle ilgili. Geras bu noktada o alışılagelmiş kafa karışıklığını ortaya koyuyor. Bizim totaliterciliğe karşı eleştirimizi sergilemeye çalışırken, bizim bu eleştirimizi, sanki biz komünizm ile faşizm arasında temel bir özdeşlik varsayıyormuşuz gibi ele alıyor. Durum elbette böyle değildir. Faşizm ve komünizm, toplum türleri olarak birbirlerinden bütünüyle farklıdırlar. Birbirleriyle kıyaslanabi-

lecekleri tek nokta, her ikisinde de, onları **Devlet Hakikati**'ne dayalı toplumlar yapan türden bir politik mantık bulunmasıdır. Şu halde, radikal demokratik imgelem açıklık, çoğulculuk ve nihai bir temele hiç bir zaman varmayan bir tartışma süreci varsayarken, totaliter toplumlar temele egemen olma iddiası üzerine kurulurlar. Apaçık ki, yirminci yüzyılda güçlü bir totalitercilik tehlikesi mevcuttur ve bunun nedenleri de açıktır: Sarsıcı ve bozucu etkiler egemen oldukça ve erki kapsayan eski yapılar çözüldükçe, erki tek bir noktada yoğunlaştırma ve bu noktadan hareketle toplumsal doku bütününü "ussal olarak" yeniden yapılandırma girişiminde bulunma eğilimi gittikçe artmaktadır. O nedenle, radikal demokrasi ve totalitercilik,sarsıntı ve bozulmanın ve eşitsiz gelişmenin yol açtığı sorunları halletme çabaları bakımından birbirlerine tamamıyla karşıttırlar.

Sonuç olarak, bugün artık marksizmin teorik ve politik ufkunun ötesine geçmek için gerekli gördüğümüz üç temel nokta üzerinde durmak istiyoruz. Birincisi, Marks'ın "materyalizmi"nin kısmi karakterine, onun geleneksel metafizik kategorilerinin önemli yönlerine olan çok yönlü bağımlılığına ilişkin felsefi bir noktadır. Bu açıdan göstermeye çalıştığımız gibi, söylem teorisi öyle basit bir teorik ya da epistemolojik yaklaşım değildir; bu teori, oluşun radikal tarihselliğini ve böylelikle de, hakikatin katıksız insani doğasını ortaya koyarak, dünyamıza, bu dünyanın gerçekte ne olduğunu gösterme davasına hizmet etmektedir: Dünya, kendisi dışında herhangi bir metafizik "zorunluluğa" -ne Tanrı'ya, ne "özsel biçimlere", ne de "tarihin zorunlu yasallıklarına"- dayanan, tümüyle insanoğlunun eseri toplumsal bir yapılanmadır.

İkinci nokta Marks'ın toplumsal çözümlemesine ilişkindir. Marksist teorinin en büyük meziyeti, kapitalizmin özgelişimindeki temel eğilimleri ve yarattığı antagonizmaları aydınlatması olmuştur. Ne ki, çözümleme burada da eksiktir ve belirli bir anlamda ve büyük çapta, ondokuzuncu yüzyılın Avrupa deneyimiyle sınırlı bir darlık taşımaktadır. Bugün artık biliyoruz ki, kapitalizmin uluslararası düzeyde yarattığı sarsıcı etkiler Marks'ın öngördüklerinden çok daha derindir. Bu bizi, Marks'ın toplumsal aktörlere ve topumsal antagonizmalara ilişkin anlayışını çok çeşitli yönlerde radikalleştirme ve dönüştürme durumunda bırakıyor.

Üçüncü ve son nokta politiktir. Sosyalizmi daha geniş olan demokratik devrim alanına yerleştirmekle, önünde sonunda kapitalist toplumu aşmamızı sağlayacak politik dönüşümlerin, toplumsal aktörlerin ve onların mücadelelerinin çoğulluğuna dayandığına işaret etmiş olduk. Böylelikle, toplumsal tartışma alanı, sosyalist değişimin "ayrıcalıklı aktörü" üzerinde yoğunlaşmayıp genişlemektedir. Bu aynı zamanda, demokratik mücadelelerin genişlemesinin ve radikalleşmesinin, tümüyle özgürleşmiş toplumun kazanımlarıyla ulaşabileceği bir son

noktası bulunmadığı anlamına da gelmektedir. Toplumsalın antagonizmaları, mücadeleleri ve kısmi bulanıklığı her zaman olacaktır; tarih her zaman olacaktır. Şeffaf ve homojen toplum efsanesi -ki, politikanın sonu anlamına gelir- kararlılıkla terk edilmelidir.

Kendimizi açıkça marksizm-sonrası bir alana yerleştirmekle, yalnızca çağdaş toplumsal mücadelelerin anlamının açıklığa kavuşmasına yardımcı olmakla kalmıyor, aynı zamanda marksizmin, ancak sınırlılığının ve kendi tarihselliğinin kabul edilmesiyle ortaya çıkabilecek teorik saygınlığını kazanmasına da yardımcı olduğumuza inanıyoruz. Ancak bu sınırlılığın ve tarihselliğin kabul edilmesiyledir ki, Marks'ın katkıları geleneğimizde ve politik kültürümüzde varolmayı sürdürecektir.

DİPNOTLAR

1. Norman Geras, "Post-Marxism?", **New Left Review** 163. Mayıs-Haziran 1987.

2. Okurun anımsayacağı gibi, bu örnek kısmen Wittgenstein'dan esinlenerek üretilmiştir.

3. Hanna Fenichel Pitkin, **Wittgenstein and Justice**, Berkeley, 1972, s.84. Ayrıca bkz.: Stanley Cavell, Must We Mean What We Say?, New York 1969, s.9.

4. Geras, a.g.y. s. 66.

5. R. Rorty, **Consequences of Pragmatism**, Minneapolis 1982, s. 166-67.

6. Geras, s. 69.

7. Ch. Taylor, **Hegel**, Cambridge 1975, s. 109.

8. W.T.Stace, **The Philosophy of Hegel**, New York 1955, s. 73-4.

9. Geras, tıpkı gerici teorisyenler gibi, şeylerin oluşunu bir kerede ve değişmez bir biçimde sabitleştirebileceğini sanıyor. böyelikle, bir yer sarsıntısını Tanrı'nın gazabı olarak adlandırmanın "hurafe" olduğunu, bir "doğal fenomen" olarak adlandırmanın ise "şeyi olduğu gibi" belirtmek olduğunu söylüyor. Sorun, elbette ki, belli inaçları "hurafe" olarak adlandırmanın bizim kültürümüzde pek bir anlamı olmayışı değildir. Ama "hurafeler" ile "şeylerin olması"nı karşı karşıya getirince bundan şu sonuçları çıkmaktadır: (1) Dünya görüşleri artık değişemezler (yani, bizim "doğal"a ilişkin düşünce biçimlerimizin gelecekte çelişkili, yetersiz ve dolayısıyla "hurafeye dayalı" oldukları gösterilemez); (2) geçmişteki insanlardan farklı olarak bugün, şeylere harhangi bir teorinin aracılığı olmaksızın doğrudan ve şeffafça ulaşabilmekteyiz. Geras'ın, böylesi güvencelerle, kendisini bir hakikat görevlisi olarak görmesi şaşırtıcı değildir. Rivayet olunur ki, Mallarme bir noktadan sonra kendisinin Mutlak Ruh'un taşıyıcısı olduğuna ve bunun

altında ezildiğine inanmaya başlamış; Geras da, çok daha büyük bir doğallıkla, kendisi hakkında aynı varsayımda bulunmaktadır. Geras'ın naif "doğrulamacılığı"nın bugün artık **azçok entellektüel yönelime sahip** felsefeciler arasından kendisine taraftar bulmasının hemen hemen olanaksız olacağını belirtmek herhalde yerinde olacaktır. Örneğin Anglo-Amerikan analitik felsefe geleneğinden gelen akıma sıkıca bağlı olan W.V.Quine şöyle yazmaktadır: "Ben ... Homer'in tanrılarına değil fiziksel nesnelere inanırım ve başka türlü bir inanışı bilimsel bir hata sayarım. Ama epistemolojik temelden bakınca fiziksel nesneler ile tanrılar arasında tür farkı değil, olsa olsa derece farkı vardır. Her ikisi de bizim anlayışımıza yalnızca kültürel önermeler olarak girerler. ... Dahası, matematiğin tözü olan soyut şeyler -önünde sonunda sınıflar ve sınıfların sınıfları ve bu böyle tırmanır- aynı anlama gelen bir başka önermedir. Epistemolojik olarak bunlar, duyum deneyimleriyle alışverişimizi kolaylaştırmaları bakımından yarattıkları farklılık dışında, fiziksel nesnelere ve tanrılara eşit mitlerdir, ne daha iyi ne daha kötüdürler." **"Two Dogmas of Empricism", From a Logical Point of View içinde**, New York 1963, s. 44-45.

10. K. Marks, **A. Contribution to the Critique of Political Economy**, London 1971, s. 21.

11. Geras da aynı mantığı yürütüyor. Bizim kitabımızdaki, "söylem/söylem-dışı ikilemini kırmanın temel sonucu, düşünce/gerçeklik karşıtlığını terketmektir" sözlerimize atıfta bulunarak ve şunları söyleyerek çok zekice bir materyalist hamle yaptığını sanıyor: "Düşüncenin iyice ve gerçekten **dışındaki** bir dünyanın, düşünce/gerçeklik karşıtlığı dışında elbette hiç bir anlamı yoktur" (s.67). Geras'ın anlamadığı, böyle söylemekle düşüncenin gerçekliğin parçası olmadığını öne sürüyor ve böylelikle de katıksız bir idealist akıl anlayışına pirim veriyor oluşudur. Buna ek olarak, sanıyor ki, düşünce/gerçeklik ikilemini yadsımak demek, her şeyin düşünce olduğunu öne sürmektir; oysa bizim kitabımızın, düşünce ile gerçekliğin bütünselliğini tekrar kurmak amacıyla yadsıdığı şey işte tam da bu **ikilemin** kendisidir. (Geleneksel "akıl" anlayışının çürütülmesinin bir örneği için bkz.: Richart Rorty, **Philosophy and the Miror of Nature**, Princton 1979.

12. Geras, **a.g.y.** s. 49.

13. Geras, s. 79.

14. Tekrar vurgulamaek istiyoruz ki, bizim görüşümüze göre, çeşitli anti-kapitailst mücadeleler demokratik devrimin içsel bir parçasıdırlar; ama bundan, sosyalizmin zorunlu olarak demokratik olduğu sonucu çıkmaz. Sosyalizm, üretim araçları üzerinde özel mülkiyetin dışlanmasına dayalı bir ekonomik örgütlenme biçimi olarak, örneğin Doğu Avrupa ülkelerindeki gibi, bürokratik bir dayatmanın sonucu da olabilir. Bu anlamda, osyalizm demokratik devrimin tümüyle dışına **düşebilir**. Sosyalizmin demokrasiyle bağdaşabilirliği, şu halde, hiç de

bir aksiom olmayıp, her ikisinin eklemlenmesini amaçlayan bir hegemonik mücadelenin sonucudur.

DÜNYANIN YENİDEN YAPILANMASINDA ÜÇÜNCÜ DÜNYA GÜNEY OLURKEN

İlhan Tekeli

I. GİRİŞ

1960'lı yıllarda dünyanın gündeminde açık bir üçüncü dünya sorunu vardı. Üçüncü dünya oldukça net olmayan bir kimliğe sahipti. Bir yandan sanayileşmemiş ya da geri kalmış bir kimliği temsil ediyordu. Öte yandan soğuk savaşın iki cephesini oluşturan birinci ve ikinci dünya arasında tarafsız bir siyasal oluşumu da anlatıyordu. Zaman zaman bu girişimin kapitalist ve sosyalist ekonomik sistemler arasında yeni bir gelişme yolu arayışı olduğu da söylenmesine karşın üçüncü dünya içinde yer alan ülkeler gerçekte ya kapitalist ya da sosyalist sistem içinde yer alıyorlardı. Üçüncü dünyanın varlığı gerçekte birinci ve ikinci dünya arasında bir güçler dengesi kurulmasına bağlıydı. Bu iki sistem arasındaki yarışma, üçüncü dünya ülkelerinin varlığının dayanağı olduğu gibi bu ülkeleri birinci ve ikinci dünyanın yarışma alanı haline getiriyordu. Üçüncü dünyanın siyasal önderleri tarafsızlıklarını bu iki dünyanın yarışmasından yararlanarak sürdürebiliyordu hatta bunu bir bloğa dahil olmaktan daha kârlı hale getirebiliyorlardı. Ayrıca bu ülkeleri etkileyebilmek için yarışan iki kesim bu ülkelerin gerikalmışlığının nedenlerini açıklayan ve kendi sistemleri içinde kalkınmalarına olanak veren kuramsal-ideolojik çerçevelere sahipti. Kapitalist blok kalkınma iktisadi ve modernleşme kuramı ile, sosyalist blok ise marksist ekonomi politik kuramı içinde çözümler öneriyorlardı. Kimliği büyük ölçüde birinci ve ikinci dünya tarafından belirlenmiş üçüncü dünya zaman içinde kendi kuramı denilebilecek bağımlılık kuramını geliştirdi. Bu kuramın üçüncü dünyanın kimliği gibi birinci ikinci dünya kuramlarından ne kadar bağımsız olduğu tartışılabilir.

1990'lı yıllara geldiğimizde üçüncü dünya olgusu dünyanın gündeminden çıkıyor. Sosyalist dünyanın yaşadığı bunalım ve geçirdiği dönüşüm birinci ve ikinci dünyanın dengesine dayanan dünya sistemine son veriyor. Böyle olunca da üçüncü dünya hem kavram olarak anlamını yitiriyor hem de üçüncü dünya liderliğinin oluşabileceği siyasal

fırsatlar ortaya çıkamıyor. Ayrıca 1960'lı yıllardan günümüze kadar uzanan süre içinde üçüncü dünya kendi içinde önemli bir farklılaşma geçirmiş bulunuyor artık homojen bir görünüme sahip değil. Petrol üreticisi olan ülkeler, yeni sanayileşen ülkeler vb. kategoriler ortaya çıkmış bulunuyor. Bunun dışında dünyanın siyasal yeniden yapılanması içinde tüm dikkatler ikinci dünyanın yeniden yapılanmasına çekiliyor. Eski üçüncü dünya ülkeleri artık kendi sorunlarını dünyanın gündemine getirecek ne siyasal önderliğe ne de bir platforma sahipler. Şimdi sorun yeniden formüle ediliyor yeni bir söylem gelişiyor. Kuzey güney çelişkisi üzerinde duruluyor. İlk bakışta bu üçüncü dünya sözcüğünün yerine güney sözcüğünün geçmesi gibi görülebilir. Bu yanıltıcıdır. Güneyin konumu üçüncü dünyanın konumundan çok daha zordur. Güneyin içinde kuzeye karşı muhalefeti geliştirmek üçüncü dünyada birinci ya da ikinci dünyaya karşı muhalefet geliştirmekten çok daha zor olacaktır. Dayanılacak bir başka dünya yoktur.

Eğer dünyada yaşanmakta olan dönüşüm sadece üç dünyanın karşılıklı ilişkilerinde olsaydı. Güneyin ülkeleri için yeni politikalar geliştirmek bir ölçüde kolay olurdu. Oysa kuzey yani kapitalist merkez dünya tarihinin dönüm noktalarından biri olabilecek bir bilimsel ve teknolojik devrimi yaşıyor. Bu ülkelerde sanayi toplumlarından sanayi sonrası toplumlara bir geçiş yaşanıyor. Böyle bir dönüşümün de birlikte yaşanması sorunu daha güçleştirmektedir. Hem uluslararası siyasetin hem de üretim ve haberleşme teknolojisinin ikisinin birlikte yapılanması bu sorunu karmaşıklaştırıyor.

Her iki yeniden yapılanma da güney sorunu tartışılmadan gerçekleşiyor. Güney bu yapılanmadaki taleplerini formüle edememiş durumda. Kapitalist merkezin yeniden yapılanmayı gerçekleştirirken çözmeyi amaçladığı sorunlar listesi içinde bulunmuyor. Ya da yaşanan uluslararası ilişkilerin dönüşümü sırasında artık bu sorunlar listesi içinde kalacak kadar bir siyasal güce sahip değil. Bir anlamda bu oluşum sonunda ortaya çıkacak sonuçlara razı olmak durumunda bulunuyor. Oysa uluslararası ilişkiler düzeyinde geleceğin temel çelişkilerinden birinin kuzey güney arasında olacağı biliniyor. Yaşanmakta olan yeniden yapılanmaya sadece kuzey açısından bakılıyor. Bu yapılanmaya karşı güneyin muhalefeti biçimlenmemiş durumda. Bunun üzerinde düşünülmesi ve güneyin muhalefetinin formüle edilmesi, güneyin aydınlarının gündeminde yeralması gereken acil ve görev olarak ortaya çıkıyor.

II. BİLİMSEL VE TEKNOLOJİK DEVRİM VE YENİDEN YAPILANMA KARŞISINDA GÜNEY NASIL VAZİYET ALABİLİR?

1970'li yılların başında kapitalist sistem kendisini yenidenürete-

mez hale gelerek ilk bunalım işaretleri ortaya çıktığında sitemin krizi aşmak için hazır bir teknolojisi yoktu. Kriz önce üretim sürecini parçalayarak emek yoğun kesimlerini üçüncü dünya ülkelerinde gerçekleştirerek üçüncü dünyanın yedek emek ordularını harekete getirerek aşılmaya çalışıldı. Öte yandan da yeni teknolojiler geliştirilmeye başlandı. Geçen yirmi yıl içinde gelişen teknolojilerin nitelikleri açıklık kazandı. Gelişen teknolojileri özetlemek gerekirse mikro elektronikteki gelişmelere paralel olarak telekomünikasyon alanında hızlı ucuz ve büyük miktarlarda bilgi ve imge nakledilebilmesi, büyük kapasitelerde ve hızlı çalışan bilgisayarların geliştirilmesi, bunların evlere kadar girişi, bilgisayarlarla telekomünikasyon sistemlerinin birbirlerine bağlanarak ağlar oluşturabilmesi, üretim alanında digital girdilerle yönlendirilebilen yani bilgisayarlarla birlikte çalışan robotların yapılması sıralanabilir. Robotlar, bilgisayarlar ve telekomünikasyon sistemlerinde olan gelişmeler ve bunların birbirleriyle ilişkisinin kurulması, devrimsel önemde toplumsal sonuçları çok önemli olabilecek çok büyük bir teknolojik atılımdır. Bunlara ek olarak genetik mühendisliğindeki enerji üretim alanındaki gelişmelerde bu toplumsal dönüşümlere önemli katkılarda bulunabilecektir.

Bu önemli teknolojik değişmeler olurken gelecek bilim çalışmaları bu değişmelerin toplumsal sonuçlarını kestirmeye çalışıyorlar. Bu kestirimlerde üretim alanında esnek uzmanlaşmanın ortaya çıkacağı, küçük birimlerde değişik taleplere göre küçük miktarlarda ekonomik üretimler yapılacağı, tasarım ve üretim aşamalarının bütünleşeceği, mavi yakalı istihdamın büyük ölçüde ortadan kalkacağı, birim üretim kapasitesi yaratmak için gerekli sabit sermaye miktarlarının hızla düşeceği, söyleniyor. Bürokratik alanda ise dosyalı işyerlerinin yerini elektronik ofisler alıyor. Rutin beyaz yakalı işler de yok olma yolunda. Sanayi toplumunda sadece emeğin yeniden üretildiği bir yer olan ev nitelik değiştirmekte elektronik ilişkiler ağına bağlanan ev ayrıca bir üretim mekanı, eğlence mekanı, araştırma mekanı niteliklerini de kazanmaktadır. Ev ve iş yerinin birleşmesi ve prodüktivitenin artışı kişinin zaman bütçesini ve zaman kullanma biçimini değiştirmektedir. Bu yeni toplumda bir yandan daha iyi yetişme zorunluluğu, öte yandan artan zaman kullanma esnekliği hem eğitime talebi artırmakta hem de ondan beklenen işlevleri yeniden tanımlamaktadır. Bu değişmelerin mekandaki yansımaları da ortaya çıkmaya başlamıştır. Gelişmiş kapitalist ülkelerde metropoliten alanlarda büyük metropollerin yoğunlukları düşmekte metropoller dışı küçük yerleşmeler gelişme göstermektedir. İnsanlar yaşama yerlerini seçerken ekonominin belirlemelerine bağlı olmadan iklim koşulları iyi ve çevre değerleri zengin yerleri seçme eğilimi göstermektedir. Kent dışı alanlar gelişmektedir. Bu gelişmelere bakan sanayi toplumu insanı yeni bir kırsal alan gelişme örüntüsünün ortaya çıktığı değerlendirmesini yapmaktadır. Oysa

bu yanlış bir değerlendirmedir. Bütün dünyada bir büyük elektronik ve yerleşmeler ağı oluşmaktadır. Kentsel değerlere sahip insanlar kentsel kurumlarca denetlenerek kentsel işleri yaparak yaşamaktadırlar. Bir kıra dönüş değil tüm dünya yüzeyinin nihai kentleşmesine geçiş yaşanmaktadır.

Dünyanın yeniden yapılanmasına gelecek bilimin bu kestirimleri içinde bakmak çok iyimser bir çerçeve vermektedir. Bu çerçevenin içinde eşitsiz büyüme olayı ya da güney yoktur. Bu tamamen kuzey açısından bir bakış açısıdır. Dünyada böyle önemli bir teknolojik devrimin yaşandığı günümüzde güneyin gündemi içinde yer alması gereken birinci sorunun bu devrime karşı nasıl bir strateji izleneceği olması gerekirdi. Bu strateji güney ülkelerinin bu devrimi yakalamaları için ya da bu devrimin yaratabileceği fırsatlardan yararlanabilmeleri için ne yapmaları gerektiği sorusunun yanıtını getirecektir. Özellikle bu ülkelerin sanayi devrimini kaçırmalarının sonucunda karşılaştıkları sorunlar gözönüne getirilirse bu sorunun önemi daha da belirginleşir. Oysa güney ülkelerin gündeminde böyle bir soru yer almamaktadır.

Böyle bir sorunun gündeme gelmeyişinin altında değişik nedenler bulunabilir. Bunlardan birincisi bir yandan sosyalist dünyada yaşanan bunalım öte yandan üçüncü dünya ülkelerindeki kalkınma çabalarının bir çoğunun başarısızlıklıkla sonuçlanması ve birinci dünyanın bunalımdan yeni sağ ideolojiler çerçevesinde çıkmaya çalışmasıdır. Bu gelişmeler tüm bu ekonomik soruların yanıtlarının piyasa mekanizmasının işleyişi içinde kendiliğinden verileceği konusunda bir inancı yaygınlaştırmıştır. Köktenci değişimleri güneyin gündeminden bile kaldırmıştır. Bu ülkeler bile kaderlerine razı olurlarsa piyasanın gösterdiği gelişme ile yetinerek evrimci bir değişmeyi izlerlerse bu kendileri için daha iyi olacaktır. Bu evrimci değişme çizgisini değiştirmek için yapılan tüm zorlamalar sonunda bu ülkelerin kayıplarına neden olmuştur.

Nedenlerden ikincisi gelecek bilimin uzun erimli bir perspektif içinde iyimser öngörüleridir. Bu öngörüler tarihselliği içermemektedir. Teknolojinin belirleyiciliğine bağlı olarak uzak bir tatihte oluşabilecek bir dünya düzeni betimlenmektedir. Bu betimleme içinde bir iyimser görüntü ortaya çıkabilmektedir. Bu öngörülerin tarihselliğinin bulunmayışı bu uzun süreli geçiş sırasındaki soruları gündem dışı tutuyor. Bu geçişin pahasını kimlerin taşıyacağı, geçiş sırasında hiç olmazsa başlangıçta artacak olan eşitsiz büyümenin doğuracağı toplumsal ve siyasal gerilimlerin nasıl çözümleneceği, sanayi sonrası toplumun aynı zamanda bir kapitalizm sonrası toplum olup olamayacağı tartışma dışı kalıyor. Güney ülkelerinin de kendilerini piyasa güçlerine bırakarak bu geçişi sağlayabilecekleri kanısını sürdürebilmesine olanak veriyor.

Üçüncüsü ise böyle bir bilimsel teknolojik devrim karşısında bir

güney ülkesinin nasıl davranması gerektiği konusunda bir teorik çerçevenin yokluğudur. 1960'lı yılların geri kalmış ülkelere yol göstermeyi amaçlayan kalkınma problematiğinin bu sorunun çözülmesinde yetersiz kalacağı söylenebilir. Bu problematikte yapısı tanımlanmış bir gelişmiş ülke ve ona nasıl ulaşılacağı belli bir anlamda doğrusal bir yol vardır. Oysa model yapının kendisi belirsiz hale gelirse hatta bu yapının alternatiflere açıklığı kabul edilirse problem alanı önemli ölçüde nitelik değiştirmiş demektir. Kaldı ki kalkınma sorununa bir çözüm olarak ileri sürülmüş olan kuramların herbirinin önemli bunalımlarla karşılaştığı bilinmektedir.

Yaşanmakta olan böyle bir bilimsel ve teknolojik devrim konusunda eğer bir tavır geliştirilmek isteniyorsa ilk olarak teknoloji ile toplum arasındaki ilişkiye nasıl yaklaşılacağına açıklık getirmek gerekir. Teknoloji toplum düzenini belirlemez. Ancak olanaklı toplumsal yapılar için bir çerçeve çizer. Teknoloji geliştikçe olanaklı düzenler yelpazesi de daha çok seçeneği içerir hale gelmektedir. Bu olanaklardan pratikte hangisinin gerçekleşeceğini toplumsal güç dengesi ya da siyasal süreç belirler. Eğer bir teknolojik gelişmenin yaratabileceği seçenekler üzerinde bilinçli bir çaba gösterilmiyorsa bu teknolojinin kullanılma biçimi varolan güç yapısını yeniden belki de daha güçlü olarak yeniden üretecek biçimde kullanılacaktır. Bu demek değildir ki bu süreç tamamiyle denetlenebilir. Bu yöndeki çabaların beklenmedik sonuçları doğurması da beklenebilir. Eğer bu teknolojiler büyük olasılıkla var olan güç yapısını yeniden üretecek biçimde kullanılıyorsa. Kuzey güney ayırımını da yeniden ve yeniden üretecektir. Bu yeniden yapılanmada güneyin yeni kullanım biçimleri önermesi bir muhalefet üretebilmesi gerekir. Eğer böyle bir teknolojik devrim yaşanıyorsa bu devrimin bir parçası haline gelmenin bir yolu da bu teknolojinin olanakları içinde bir muhalefet üretebilmektir. Bu muhalefet bu teknolojik gelişme yadsınarak değil ancak bu teknolojiye hakim olarak üretebilecektir.

III. GÜNEYİN YENİDEN YAPILANMADA MUHALEFET ÜRETEBİLMESİ KONUSUNDAKİ OLANAKLAR

Bu konunun tartışılması büyük ölçüde eşitsiz büyüme süreçlerinin varlığıyla, bunun açıklanma biçimiyle ve bu açıklanma biçimine bağlı olarak geliştirilecek eylem programlarıyla yakından ilişkilidir. Öncelikle belirtilmesi gereken husus eşitsiz büyümenin varlığının ortaya çıkaracağı sonuçlardır. Eğer bu eşitsiz büyüme sürerse bu büyümenin sonuçları dünyanın belli kesimleri aleyhine sürekli bir birikme gösterirse bu sonuca insan aklının uzun süre boyun eğerek kaderine razı olması beklenemez. Tepkiler birikecek, evrimci, piyasa işleyişinin yol göstermeleriyle yetinen politikaların yerine köktenci değişiklikler

öneren politikalar gündeme gelecektir.

İster evrimci politikaları savunanlar olsun ister gelecekte eşitlikçi bir büyümeyi gerçekleştirmek için köktenci öneriler getirecekler olsun önce eşitsiz olmayan gelişme gösteren bir dünya sisteminin olanaklı olabileceğini göstermeli daha sonra da kendi önerdikleri yolun bu sisteme ulaşılabileceğini kanıtlamalıdır.

Böyle bir sistemin tanımlanabilmesi için iki kavram üzerinde durulabilir. Bunlardan birincisi yarışabilirlik ikincisi ise karşılıklı bağımlılık kavramları olacak. Yarışabilirlik kavramını uluslararası düzeyde ele alalım. Bunu bir sınırlama olarak düşünmemek gerekir. Bu düzeydeki bir çözümleme kolayca daha alt ölçeklere de taşınabilecektir. Bilindiği gibi liberal uluslararası iktisat kuramları ülkelerin yarışabilirliklerini üretim faktörlerine sahip olmadaki konumlarına dayandırmaktadır. Buna dayanan bir yarışabilirlik çözümlemesi konumuz bakımından aydınlatıcı olmayacaktır. Üretim faktörleri karışımı aynı olan ülkeler arasında yarışabilirliğin nasıl ortaya çıktığı bizim amaçlarımız bakımından daha öğreticidir. Bugün kapitalist merkez ülkeler arasındaki yarışmanın bu tür bir yarışmaya benzer olduğu söylenebilir. Bu ülkelerin faktör kompozisyonları birbirine oldukça benzerdir. Bugün dünya ticaretinin büyük kesimi bu ülkelerin kendi aralarında gerçekleşmektedir. Bu ülkelerde firmalar belli sanayi ve hizmet üretimi dallarında fırsatları algılayabilecek haber akımlarına sahiptirler, teknolojilerini ve hünerlerini sürekli olarak dünyada yarışabilirliklerini sürdürecek biçimde yeniden üretebilmektedirler. Bu ülkeler bunu sağlayacak sosyal ve ekonomik alt yapıya sahiptirler. Destek sektörleri aynı paralelde gelişmiştir. O ülkeler yarışabilirliklerini birbirini besleyerek üretebilen böyle dinamik bir sisteme sahiptirler. Böyle bir bakış açısı içinde bir ülkenin yarışabilirliğini sağlayan faktör kompozisyonları değil bunun gibi tarihsel olarak oluşmuş dinamik sistemlerin varlığıdır. Böyle belli alanlarda uzmanlaşmış büyümesini yeni buluşlarla sürdürebilen dinamik sistemlere sahip uluslardan meydana gelen bir dünyada uluslararası ilişkilerin niteliği karşılıklı bağımlılık olacaktır. Bu eşitler arasındaki bir ilişkidir. Bu dünyada, güce dayanan bir denetim değil haberleşmeye karşılıklı anlaşmaya dayanan bir denetim vardır. Küreselleşmiş bir ekonomi içinde eşitlikçi bir düzen böyle tanımlanabilir. Dünyanın yaşadığı bilimsel teknolojik devrimin böyle bir düzeni olanaklı kıldığı söylenebilir. Bunun olanaklı olması gerçekleşmesi demek değildir. Tarihsel gelişme içinde başka bir olanaklı düzene ulaşılabilir. Bu tek merkezin denetimi altındaki bir dünya da olabilir. Bugün kapitalist merkez ülkeler de büyük nüfus yığılmalarında merkezden kopmalar yaşanıyorsa bu büyük ölçüde yer olarak merkezden uzaklaşan faaliyetlerin denetim altında kalmasına olanak veren telekomünikasyon teknolojilerinin gelişmesi yüzündendir. Faaliyetlerin yerleri merkezden koparken karar süreçleri daha çok

merkezileşmektedir. Bu gelişmeler tek merkezin denetimi altında bir dünya ekonomisinin ortaya çıkmasının da olanaklar içinde olduğunu göstermektedir. Tek merkez olma potansiyelini taşıyan ülkeler bu seçeneğin gerçekleşmesi için çalışmaktadırlar ve çalışacaklardır.

Gerçekleşen küreselleşme bu iki seçenekten hangisi doğrultusunda olacaktır. Bugün için evrimci yapılanma seçeneğinin, güney ülkelerinin zaman içinde kendi yarışabilir dinamik sistemini nasıl oluşturabileceği konusunda yeterli ikna ediciliğe sahip değildir. Bunun gerçekleşmesinin zorluğu zaman geçtikçe yaşanan olaylar içinde daha açık hale gelecektir. O halde eşitlikçi bir karşılıklı bağımlılık ağının oluşması konusunda kötümser olmak mı gerekiyor? Bu konuda kötümser olmamak için de nedenler bulunabilir. Bunlardan birincisi, iki kutuplu dünya sistemi dönüşüm geçirirken her ne kadar ABD bunu kendi hegemonyası altında tek kutuplu hale getirme eğilimi taşıyorsa da buna karşı çok kutuplu bir sisteme dönüştürme eğilimi de vardır ve oldukça güçlüdür. İki kutuplu sistem içinde ekonomik gücüne paralel bir siyasal güç elde edemeyen Avrupa bir yeni kutup oluşturma eğilimi taşımaktadır. Aynı şekilde Japonya çevresinde bir başka ekonomik sistem oluşturma eğilimi göstermektedir. Böyle çok kutuplu bir dünya sistemi içinde gelişen uluslararası ilişkiler ve bu ilişkilerin meşruiyetine ilişkin değerlerin güneyin sorunlarının gündeme gelmesini kolaylaştıracağı düşünülebilir. Bunların dışında güneyin oluşturacağı muhalefete kuzeyin aydın ya da muhalif hareketlerinden gelecek destekleri de unutmamak gerekir.

SOSYALİZM KAVRAMINDAKİ YENİ EĞİLİMLER ÜZERİNE DÜŞÜNCELER

Haldun Gülalp

Sosyalizmin görünürde uğradığı çöküntü, dünya çapında Marksistlerin de bir moral ve fikir çöküntüsüne yol açarak, kimilerinin siyasi bir hareket olarak bağlandıkları, kimilerinin de bilimsel bir akım olarak benimsedikleri Marksizm'den kopmalarına yol açmıştır. Bu çöküntü ve kopuş son iki yılın olayı değildir. Dünya çapında 1980'ler boyunca esen rüzgarlardan etkilenmeyip de son iki yılda yer alan fırtınalarla yıkılan kişilerin olayları epeyce geriden izlediği söylenebilir. 1980'ler boyunca değişim kervanına katılanlar ise modayı doğru ve yakından izlemiş sayılabilirler. Buna karşılık 1980'ler boyunca sarsılmadıkları gibi, son iki yılın olaylarını da sineye çekebilenler ise, herhalde değişimin doğrultusunu en iyi kavrayanlardır. Sosyalist **projenin** henüz çöktüğüne dair hiçbir işaret yoktur. Bu projenin gerçekleştirilmesinin daha önce sanıldığından daha zor olduğu anlaşılmış olabilir. Ama bir hedefin varlığı, hedef uzak da olsa, değişimin, ilerlemenin dinamiğini oluşturur. Bu hedefin tasarımı ise **eleştiriye** dayanır: Bugün yanlış olduğu görülen şeyin neden yanlış olduğunun algılanması, bunun giderilmesi için gerekli yolların araştırılması, yarın bunun yerine ne konması gerektiğine de ışık tutar. Marksizmin kapitalizme ilişkin işlevi bu olmuştur. Marksizmin bir eleştiri mi yoksa bilim mi olduğu tartışması çok yapılmıştır. Oysa Marksizm'de bu ikisi birdir. Marksizm kapitalizme eleştirel bir bakışla yaklaştığı için başka düşünce akımlarının göremediği bozuklukları görür, onların kaynaklarını, kökenini inceler. Marksizm, eleştirelliği nedeniyle, bozuklukları görmezlikten gelen, onların üstünü örten, apolojitik düşünce akımlarından bilimsel olarak üstündür. Aynı şekilde marksizm'de eleştiri bilim ile desteklenir. Marksizm, bir eleştiri felsefesi ve siyasal akım olarak, bilimsel dayanağı olmadan eleştiren akımlardan da üstündür. Bu bakımlardan, marksizmin işinin artık bitmiş olduğu şöyle dursun, kapitalizmin dünya çapındaki dönüşümünün bu aşamasında marksizm türü eleştirel bir bilimsel analize her zaman olduğu kadar gerek vardır. Üstelik, kapita-

lizmin artık eleştiri ötesi bir mükemmelliğe ulaştığını söylemeye de olanak yoktur.

Peki, alternatifin denenip de başarısız olduğu, dolayısıyla kapitalizmin sistemler arası rekabetten galip çıktığı söylenemez mi? Bunu söylemek için kapitalizmin ne tür bir sistemle rekabetten galip çıktığını belirlememiz gerekir. Marksizmin eleştirel gözlüğünü sosyalist diye adlandırageldiğimiz sistemlere bakarken takmamak, kapitalist apolojistlerin kapitalizm için yaptıklarıyla aynı olacaktır. İşte zaten soldaki çöküntü de, sağdaki zafer sarhoşluğu da, büyük ölçüde, her iki tarafın apolojistleri için geçerli olmuştur. Bunların dışında kalan ve her iki "sistem"e de gerçekçi bir eleştirellikle bakabilen geniş bir kesim, dünya tarihinin artık kapitalizm lehine son bulmadığını bilmekte, marksizm'in ilk günden beri yönelttiği eleştirilerin halen geçerli olabileceğini görmektedir.

O halde bir yanda halen gerçekleştirilmemiş toplumsal bir proje olarak varlığını sürdüren sosyalizm kavramı ile çöküntüye uğradığı söylenen uygulamaları birbirlerinden ayırt etmek, öte yanda da marksizm içerisinde yine siyasal bir proje olarak sosyalizm hedefi ile **bilimsel** eleştiriyi birbirlerinden ayırt etmek gerekir. Bu yazıda, kapitalizmin eleştirisine dayalı olarak geliştirilmiş olan sosyalist toplum projesinin henüz gerçekleştirilmiş olmadığı, dolayısıyla çökmüş olan şeyin başka birşey olduğu savunulacaktır. Buna ek olarak; bu çökmüş olan şeyin ne olduğunu ve neden çöktüğünü anlamak için de yine marksist teorinin vazgeçilmez bir yarar taşıdığı anlayışından hareklete, buna uygun analitik kavramlar kullanılacaktır.

Yaşadığımız dönemecin en çarpıcı yönü kapitalizmin bir bunalım içinde olduğu halde tam tersi bir görünüm taşıyarak ideolojik planda tarihinde belki de yaşamadığı kadar parlak bir dönem yaşıyor olmasıdır. Bunun nedenlerinin kavranması anlaşılmaz gibi gözüken birçok şeyin açıklanmasında yardımcı olacaktır. Bunalım dönemleri her zaman değişimin de kökenlerini barındırırlar. Bunalım, mevcut yapının tıkanması ile ortaya çıkar ve ekonomik, siyasal, ideolojik planlarda bir yeniden yapılanmayı zorlar. Günümüzde dünya çapında yaşanan dönüşüm, yirminci yüzyıla damgasını vurmuş olan korumacı ve müdahaleci bir ekonomik-siyasal düzen ile buna uygun devletçi-toplumcu ideolojik yapıdan serbest piyasacı ve rekabetçi bir ekonomik-siyasal düzen ile buna uygun bireyci ideolojiye kayıştır. Serbest piyasada rekabete dayalı düzenin kapitalizmin bunalımını çözeceği kesin olmasa da, buna uygun bir ideolojinin hakimiyet kazanması oldukça kolaydır. Bunun için, yarışa katılmış bireylerin çoğunluğunun yarışı kazanması gerekli değildir -bu zaten mümkün de değildir. Bunun için sadece yarışa katılan bireylerin çoğunluğunun yarışı kazanabileceğini sanması yeterlidir. İşte günümüzde kapitalizmin belli bir varyantı bunalıma girmiştir; buna karşılık bunalımdan çıkışın bireyci yöntemlerle müm-

kün olduğu inancı kapitalizmin zaferi olarak ilan edilmiştir. Bütün bunlar sosyalizmin görünürdeki çöküntüsü ile ilgisiz değildir. Çünkü dünyanın iki (hatta üç) yanında da yaşanan bunalım ve dönüşüm birbirlerine paraleldir.

Bu noktaları açıklamak için, bu yazıda önce tarihsel bir perspektif içinde bir takım genel tespitler yapılacak, daha sonra da gönümüzdeki bunalımın kaynakları konusunda biraz daha ayrıntılı bir değerlendirmeye girilecektir.

II

Sosyalizm, ilk algılandığı biçimiyle, kesin bir sınıf projesi niteliğindeydi. Ondokuzuncu yüzyılda mücadelenin tarafları, uluslararası burjuvazi ile uluslararası proletarya olarak tanımlanıyordu. Yirminci yüzyılda ise sosyalizm milliyetçi bir içerik kazanmaya başladı. Dolayısıyla mücadeledeki tarafların tanımlanış biçimi de değişti. Artık bir yanda emperyalist merkez ülkeler, onun karşısında da proleter uluslar, yani üçüncü dünya vardı. Son yıllarda yeni bir değişim daha yaşandı. sosyalizm için mücadele, devlete karşı "sivil toplum"un mücadelesi olarak ifade edilmeye başladı. Sivil toplum derken kastedilen şey, çoğunlukla serbest "piyasa" mekanizması idi. Böylece klasik liberalizm 1980'lerden başlayarak hem sağ'da hem sol'da en gözde ideoloji haline geldi.

Yukarıda bunalım ile dönüşümün içiçe giden şeyler olduğunu belirtmiştik. Dolayısıyla bu değişim dönemlerini de içinde yer aldıkları bunalım bağlamında değerlendirebiliriz. Ondokuzuncu yüzyıldaki uluslararası proleter devrimi projesinin çöküşünde önemli bir dönüm noktası Birinci Dünya Savaşı idi. Uluslararası proletarya saflarında yer alan ulusal bölünmeler, daha sonraları sosyalizmin algılanışında milliyetçiliğin ağır basmasının bir tür habercisi oldu. Bu değişim tabii ki bir günde olmadı. Yoksa bu, dönemin milliyetçi akımları karşısında büyük bir yenilgi olmuş olurdu. Geçişin tamamlanması için sosyalist proje açısından kazanım olarak görülecek ek bir olguya gerek vardı. Bu olgu, üçüncü dünyanın (o zamanki adıyla Doğu'nun) keşfi ve dünya çapında sosyalizme geçişin ulusal kurtuluş hareketlerine dayanacağı görüşünün geliştirilmesi idi.

Söz konusu geçiş, Sovyet Devriminden sonra yer alan Üçüncü Enternasyonel'de tamamlandı. Sovyet Devrimi yarı-sanayileşmiş bir toplumda yer almış ve kendini "tek ülkede sosyalizm" biçiminde sürdürmeye başlamıştı. İşte bu unsurlar tüm dünya sosyalist hareketi için model oluşturacaktı: Buna göre, yirminci yüzyıldaki "sosyalist" devrimler azgelişmiş ülkelerde, güçlü bir anti-emperyalist içerik ve sanayileşmeye yöneliş ile yer alacaktı. Üçüncü Enternasyonel'in "Doğu"yu ve onun devrimci dönüşümdeki önemini keşfetmesinin kaynağı, sos-

yalist devrimin beklendiğinin aksine, devrim için olgunlaşmış olması gereken Batı ülkelerine yayılmamasının yarattığı düşkırıklığı idi. Yirminci yüzyılın ortalarına gelindiğinde, bu yeni anlayış iyice yerleşmişti: Artık temel çelişki kapitalist dünya sisteminin gelişmiş bölgeleriyle gelişmemiş bölgeleri arasındaydı ve dünyanın sosyalizme doğru dönüşümü azgelişmiş bölgelerden başlayacaktı.

Bu görüşü destekleyen başlıca tespitlerden biri de, gelişmiş kapitalist ülkelerin bir yandan emperyalizm sayesinde bir yandan da içeride uygulanan müdahaleci yöntemlerle geliri yeniden bölüştürücü politikalar izleyerek sınıf çelişkilerini yumuşatabildiğiydi. Bu tespite göre, kapitalizm artık hem devresel bunalımlarını hem de sınıf savaşımını bir ölçüde denetim altına alabiliyordu. Bu konudaki tarihsel dönüm noktası da yine aynı zaman aralığına düşüyordu. İlk olarak ortaya 1920'lerde çıkan Fordizm, gelişmiş ülkelerde savaş sonrası dönemde hem devlet politikası hem de ideoloji olarak Keynescilik adı altında kurumsallaştı. Bu kurumsallaşmanın temelleri 1930'ların Büyük Bunalımı sırasında atıldı. Keynesci müdahale politikaları, emek ile sermaye arasındaki gelir bölüşümünü sabitleştirerek piyasada istikrarın sağlanmasına yarıyordu. Fakat Büyük Bunalım sadece ülke içi politikaları etkilemedi. Bu dönem, ayrıca, bireysel ekonomileri dünya ekonomisinden çekilmek zorunda da bıraktı. Dünya ekonomisinden çekilmek ile içeride müdahaleci politikalar izlemek aynı madalyonun iki yüzüydü.

Dolayısıyla bu dönem, dünya ekonomisi içinde yer alan diğer bölgeleri de doğrudan etkiledi. Dünya çapında bunalım, azgelişmiş ülkeleri bir içe-dönük sınaileşme sürecine zorladı. Bu başlangıçta kendiliğinden gelişen bir süreçti, ama zaman içerisinde bir siyasal ve ideolojik dinamik kazandı. 1930'ların ithal-ikameci sınaileşmesi, zorunlu olarak milliyetçi ve devletçi bir süreçti. Daha sonra ortaya çıkan sınıf dinamikleri, "ulusal kalkınma" projesini egemen kılarak, çok sınıflı bir bazda, dönemin popülist rejimlerinde de ifade bulan bir yapıya kavuşturdu.

Dönemin tek sosyalist deneyimi de bu eğilimlerin dışında kalamazdı. Sosyalizm, bu deneyde, merkezi planlama ve sanayileşme yoluyla kalkınma ile özdeşleşiyordu. Büyük Bunalımın sosyalist uygulama ve nihayetinde sosyalist ideoloji üzerindeki etkisi konusunda şu iki nokta oldukça önemliydi. Birincisi, gelişmiş kapitalist ülkeler işsizlikle mücadele içerisinde gitgide müdahaleci politikalara doğru kayarken, dönemin tek sosyalist deneyi merkezi planlama sayesinde işsizliği yaşamamıştı bile. İkincisi, başlangıçta defansif bir içe dönüşle ortaya atılan "tek ülkede sosyalizm" düşüncesi, dünya ülkelerinin bunalım yüzünden içe dönmek zorunda kaldığı bir ortamda, ekonomik açıdan da anlamlı bi çözüm olarak beliriyordu. İşte bu noktalar bizi yirminci yüzyıl sosyalizm kavramının milliyetçilik boyutunu tamam-

layan diğer boyutuna, yani devletçiliğe getirmektedir. Yirminci yüzyıl boyunca yer alan Üçüncü Dünya ulusal kurtuluş hareketlerinin ideolojik sloganları da milliyetçilik ve devletçilik temaları etrafında, bu iki unsuru kalkınmanın koşulu olarak gören, kalkınmayı da ilericilik ile bir tutan bir doğrultudaydı.

Dünyanın her yanına egemen olan bu yapı 1970'lerle birlikte değişmeye başladı. Bunalım ilk olarak azgelişmiş kapitalist ülkelerde hissedildi. 1970'lerde ithal-ikameci sınaileşme politikalarına son verilirken, değişen sınıf dengeleri siyasal yapılara da yansıdı ve günün moda stratejisi olan ihracata dönük gelişme modeli askeri yönetimlerce uygulamaya kondu. Bu değişim gitgide merkez ükelere de yayıldı. Keynesci ekonomi politikalarının yerini Friedman'cı politikalara bırakması ile birlikte siyasette de ciddi bir sağa kayış gözlendi. Emek ile sermaye arasındaki gelir bölüşümü dengesi bozulurken, bunun temel oluşturduğu sosyal demokrat ittifaklar da çözülmeye başladı. Kapitalist dünyanın her iki ucunda da bireycilik ideolojisi yükselmeye başladı.

Paralel eğilimler kapitalist olmayan dünyada da görülmeye başlandı. Ulusal kurtuluş savaşı sonucunda "kapitalist olmayan yol"dan kalkınmaya çalışan ülkeler, bu çabalarından vezgeçtiler. Bir takım yerel sosyalizm deneyleri iddialarını terkettiler. Nihayet, dünya sosyalizminin merkezi konumundaki ülke ve ülkeler bloku da, önceleri "reform" adı altında, merkezi planlamadan ayrılıp piyasa mekanizmasına dayalı bir düzene geçmeyi hedeflediler. Daha sonra da ekonomilerinin özelleştirilmesine kadar varan değişikliklerde karar kıldılar. Böylece kapitalist dünyada Keynesçiliğin çöküşü ile diğer yanda merkezi planlamanın çöküşü buluşmuş oldu.

İşte bu çöküş, ideolojide, sivil toplumun yükselişi yaftası ile "ilericilik" olarak sunuldu. İlerleme, artık ekonomik büyümede değil, çoğulculuktaydı. Demokrasinin, özgürlüğün, ilerlemenin kaynağı, serbest piyasada bulunabilirdi. Böylece daha önce devletçiliğe atfedilen bütün faziletler, şimdi kendini güya devletin sultasından kurtarmış piyasaya atfedilmeye başlandı.

III

Bu gözlenen paralelliklerin nereden kaynaklandığını incelemek için, öncelikle bir takım kavram karışıklıklarını gidermekte yarar vardır. Birincisi, piyasadaki serbestlik, yani "seçme özgürlüğü" diye bilinen şey ile demokrasi birbirlerinden çok farklı konulardır. Gerçekte, demokrasi piyasa mekanizmasının yıkıcı etkisine bir tepki olarak gelişmiştir. Bu nokta ileride daha etraflı olarak açıklanacaktır. İkincisi, merkezi planlamalı ülkelerde piyasa mekanizmasının yeniden canlanması ile kapitalizme geri dönüş de bir tutulmamalıdır. Bu kavram karı-

şıklığının kaynağı, sosyalizmin bugüne kadar merkezi planlama ve devlet eliyle ağır sanayileşme ile bir tutulmuş olmasıdır. Bu konu da ileride açıklanacaktır.

Bu noktada ele alınması gereken soru, sözkonusu paralelliklerin farklı yapılara sahip olarak düşünmeye alışageldiğimiz toplumlar arasında meşru ve anlamlı bir karşılaştırma ve benzetme yapmaya olanak verip vermediğidir. Bu tür bir karşılaştırma yaparak ortak bir baz aramadığımız takdirde, dünyanın her bir yanında yer alan paralel dönüşümlerin tümüyle rastlantısal olduğu sonucuna varmamız gerekir. Fakat eğer bu paralellikler rastlantı olmaktan öte ise, bunları ortak bir çerçeve içinde ele almamıza yarayacak bir yaklaşım geliştirmemiz gerekir. Bu noktada, birbirini tamamlayan iki önerme yapılabilir. Birincisi, kapitalist ve sosyalist diye ayırageldiğimiz toplumlar arasında belki daha önce farkına varamadığımız bir ortak yön vardır. Belki sosyalist diye bildiğimiz toplumlar baştan beri kapitalist olma özelliklerini korumuşlardır. Fakat öyle ise, üretim araçlarında özel mülkiyetin olmayışı, tam istihdamın her zaman için garanti altına alınmış olması vb. konuları nasıl değerlendirmelidir? İşte bu farklı toplumların ortak önlerinin saptanması, bu sorulara da açıklık getirmek zorundadır. İkinci önerme ise şöyledir: Bu toplumların ortak olan yönü, günümüzdeki bunalım ve dönüşümün ortak kaynağını da açıklar. Sözkonusu ortak kaynak Fordizm diye adlandırılan sinaileşme ve iş organizasyonu modelinin tıkanmasıdır. Dolayısıyla, tıkanmaya karşı geliştirilen tepki de, benzer bir şekilde, Fordizmin müdahaleci düzenleme biçiminin ortadan kaldırılması girişimidir. Şimdi bu iki önermeyi irdeleyelim.

Kulağa aykırı gelse bile, ilk olarak şu belirlenmelidir: Yirminci yüzyılın refah devletine dayalı "kapitalizm"i ile merkezi planlamaya dayalı "sosyalizm"i, aynı şeyin iki değişik varyantıdır. İkisi arasında kalitatif bir fark olduğu doğrudur -fakat bu fark üretim tarzında değil, sınıf ilişkilerinde kendini göstermektedir. Bu farkı anlamak için üretim ilişkileri (yani **emek süreci** olarak üretimi örgütleme ve artığa el koyma tarzı) ile üretim araçları üzerindeki mülkiyete dayalı sınıf ilişkileri arasında bir ayrım yapmak gerekir. Üretim ilişkileri açısından belirleyici olan, artığın üretiliş ve ona el konuş tarzıdır. Bu açıdan bakıldığında, sözkonusu iki tür toplumda doğrudan üreticilerin üretim koşulları aynıdır, üretim araçları ile olan ilişkileri aynıdır, ancak artığa kimin ne adına el koyduğu farklıdır.

Bu son nokta demokrasi konusu ile ilintilidir. Demokrasinin kapitalist özgürlüklerin karşıtı olduğu ve sosyalizmin de esas olarak demokratik bir hareket (yani halkın yönetime el koyması hareketi) olduğu dikkate alınırsa, merkezi planlamaya dayalı toplumların sosyalizmden bir ölçüde nasiplerini almış oldukları söylenebilir. Gerçi bunlar işbölümünün ortadan tamamen kalkmış olduğu birer cennet hiçbir zaman olmamışlardır, ama bu tür toplumlara demokratik etiketi-

ni yakıştırmakta çekilen güçlük, demokrasi ile kapitalist özgürlüklerin birbirine karşıtırılmasından kaynaklanmaktadır. Oysa bu toplumlar demokrasiyi kurabilmiş olmasalar da, bu tür bir toplum yapısının tarihsel kökeni demokrasi hareketidir.

Demokrasinin kökeninde **koruma** ilkesi yeralır. Kapitalist özgürlükler hep negatif olarak tanımlanır -örneğin devlet'ten ve onun müdahalesinden özgürlük, gibi. Oysa halk tarafından yönetim anlamına gelen demokrasi, bir halk hareketi olarak, tam tersine, serbest rekabete dayalı piyasa mekanizmasının oraya buraya savurduğu kişi ve toplum kesimlerinin korunmasını talep eder. Demokrasi, üretim araçlarına sahip olmadıkları için piyasa mekanizmasının yıkıcı etkisine karşı hiçbir bireysel korunmaları olmayan kişi ve toplumsal kesimlerin korunmasını ister. Bu nedenle, kapitalizmin bireyci felsefesi ile demokrasi arasında bir zıtlık vardır. Kapitalizmde demokrasi mümkün değildir denemez ama kapitalizmin zorunlu olarak demokratik olduğu doğru değildir. Üstelik kapitalizm demokrasinin yalnızca "liberal demokrasi" diye adlandırılan türünü barındırabilir.

O halde, demokrasi devletçi koruma ve müdahaleyi gerektiriyorsa, sosyalist diye bilinen toplumlarda bunun ne biçim aldığına bakalım. Piyasa mekanizmasının en yıkıcı yönü ve dolayısıyla özel mülkiyete dayalı sermaye birikiminin en temel yaptırımı **işsizliktir**. Doğrudan üreticiler bir kez mülksüzleştirildikten, yani üretim araçlarından koparıldıktan sonra, artık yaşam şansları piyasa mekanizmasının esintilerine bağlı kalır. Peki sosyalist diye bilinen ülkelerde topluma ne vaad edilmiştir? Üretim araçlarına özgürce ulaşabilen üreticilerin özgür birliği gibi, sosyalizmin nihai hedefleri değil, çok daha temelde, çalışabilecek herkese **iş** vaad edilmiştir. Diğer bir deyişle, kapitalizmin tarihsel olarak yarattığı, üretici ile üretim araçları arasındaki kopuş giderilmiş değildir. Ancak, tam istihdam garantisi ile, kimsenin ortada kalmaması sağlanmıştır. İkinci bir vaad de **sınaileşme** olmuştur. Yine, piyasa mekanizmasına bırakılacak olsaydı azgelişmişliklerini sürdürecek olan bu toplumlar devletin korumacılığı yoluyla sınaileşme sürecine sokulmuşlardır.

Geriye dönüp bakıldığında, tüm "sosyalist" deneyimlerin en belirleyici ilkeleri ve uygulamalarının bu iki boyut çerçevesinde yer almış olduğu görülebilir. Tam istihdam ve yükselen yaşam standartı hedeflerinin takdire değer ve üstelik demokratik hedefler olduğu herhalde yadsınamaz. sözkonusu toplumlarda bu iki hedef vaad edilmiş ve iyi kötü yerine de getirilmiştir.

Fakat anı şeylerin "kapitalist" toplumlar için de geçerli olduğu söylenebilir. Aynı şekilde yirminci yüzyıl kapitalist dünyasında bu iki temel ilkenin egemen olduğu görülebilir. Refah devleti hem istihdamı hem de iyi bir gelir bölüşümüne dayalı sınaileşmeyi hedeflemiştir. Bunun kökenleri ondokuzuncu yüzyılda bulunabilir. Ondokuzuncu yüz-

yıl sosyalist hareketi devleti ele geçirmeyi hedeflerken sosyal reformculuk ile birleşti. Devlet o zaman da hala bugün de olduğu gibi, ulusal-devlet biçimindeydi. Bu siyasal hareket başarılı olduğu ülkelerde, yani kendi ulusal-devletini korumacılık vs.'den sorumlu tutabildiği yerlerde, milliyetçilik ile buluştu. Sosyalist hareketin paradoksu biraz da burada yatıyordu. İşçi sınıf kendi devletinden garantiler koparabildiği ölçüde, o ulusal-devlete daha bir bağlanıyordu. Uluslararası proletaryanın saflarında yer aldığından daha önce söz ettiğimiz milliyetçi kopmaların temelinde bu vardır. İşçi sınıfı hareketinin başarılı olmasına oranla işçi sınıfının çıkarları o ulusal-devletin desteklenmesinde yatar.

Dolayısıyla, dikkat edileceği gibi, yirminci yüzyılda ortaya çıkan hem refah devleti hem de merkezi planlama ekonomisi, aslında ondokuzuncu yüzyıl sosyalist hareketinin başarısının bir ürünüdür. Kökenleri ortak bir tarihte yatan bu düzenlemelerin yine ortak bir tarihsel süreç içerisinde bunalıma düşmeleri şaşırtıcı olmamalıdır. Bunu daha iyi anlamak için sınaileşme sürecinin tarihine bakmak gerekir. Unutulmamalıdır ki, herşeyden önce, hem işçi sınıfını hem de dolayısıyla sosyalizm düşüncesini yaratan tarihsel süreç, sınaileşmedir.

IV

Sınaileşmenin tarihsel olarak aşamaların incelendiğinde bir aşamadan diğerine geçişin ani kopuşlarla değil, bazen onyıllarca süren bir değişimle, bir aşamadaki birikim modelinin bunalıma düşmesi sonucunda yeni bir modelin onun yerini yavaş yavaş alması yoluyla gerçekleştiği görülebilir. Örneğin günümüzde yaşanan geçiş sürecinin başlangıcı, aslında 1960'lı yılların sonudur. 1970'ler ve 1980'lerde bu bunalımın ve geçiş sürecinin siyasal yansımaları yaşanmıştır. 1990'lar boyunca da yeni aşamanın artık şekilleneceği beklenebilir. Aynı şekilde, geçmişe baktığımızda da, yirminci yüzyıl refah devletinin başlangıcını ondokuzuncu yüzyılın sonlarında tekelci kapitalizmin ortaya çıkmasında saptayabiliriz.

Bu son nokta, ilk bakışta, alışageldiğimiz inanışlara aykırı düşmektedir. Çünkü tekelci aşama kapitalizmin en gerici, en saldırgan aşaması olarak bilinir ve dolayısıyla refah devleti veya demokrasi ile bağdaştırılması olanaksızdır diye düşünülür. Oysa, tekelci kapitalizmin anti-demokratik yönü gelişmiş kapitalist ülkelerde değil, tekelci kapitalizmin kolonize ettiği azgelişmiş ülkelerde yaşanır. Hatırlanacağı gibi, bu konudaki klasik tez gelişmiş ülkelerdeki işçi sınıfının emperyalist sömürüden pay aldığını, dolayısıyla kapitalizmin nimetlerinden yararlandığnı söyler. Bu tez gerçeği yalnızca kısmen yansıtır. Artık geriye bakıp manzaranın tümünü görebiliriz. Tekelci kapitalizmin emperyalizm dışında da refah devletine olanak tanıyan bir takım özellik-

leri vardır. Bunların ne olduğunu açıklamadan önce bir noktayı vurgulamak gerekir. Burada kullanılan ifade "neden olmak" değil, "olanak tanımak"tır. Yani, refah devleti tepeden bir lütuf olarak inmemiş, mücadele sonucu kazanılmıştır. Gerek tekelci kapitalizmin ortaya çıkmasının gerekse de işçi sınıfının demokratik mücadelesinin temelinde aynı tarihsel süreç, yani sınaileşme yatar. Dolayısıyla sınaileşmenin aldığı biçime bakarak, tarihsel açıdan buluşan iki olgunun, yani tekelci kapitalizm ile refah devletinin, nasıl ve hangi koşullarda birbirleriyle uyum içine girdiklerini inceleyebiliriz.

Refah devletinin esas itibariyle iki temel boyutu vardır: İşsizliğe karşı koruma ve gelir dağılımının dolaylı veya dolaysız transferler yoluyla yeniden düzenlenmesi. Bu iki boyut da tekelci kapitalizmin mantığı ile uyumludur. Ortaya çıkışı "menajeryal devrim" diye de adlandırılan tekelci kapitalizmin işleyişi, aslında piyasa mekanizmasına bağlı düzenlemeden çok, idari düzenlemeye dayalıdır. Bir tekelci firmanın iç işleyişi tümüyle idari fiyatlara göredir. Tekelci bir firmada yer alan özellikle dikey entegrasyon, piyasa mekanizmasının yerine idari düzenlemeyi koyar. Fakat bir tekelci firma hammaddeden nihai ürüne kadar entegrasyona gidip üretimin çeşitli aşamaları arasındaki pazar ilişkisini idari olarak içselleştirse bile, geriye doğrudan denetleyemeyeceği bir şey kalır. O da nihai ürün için tüketici pazarıdır. Oysa kitlesel üretim yapan tekelci bir firmanın varlığı kitlesel tüketime dayalıdır. İşte o nihai tüketici pazarının canlı tutulması devletin görevi olur. Devlet tek tek firmalar için pazar yaratma çabasına girmez. Mevcut pazardan paylarını artırmak için tekil firmalar reklam, vb. yollarla yarışmaya girerler. Ama toplam tüketici talebini canlı tutma devletin becerebileceği birşeydir ve tekelci kapitalizmin varlığını koruma görevini taşıyan kapitalist devlet buna uygun düzenlemeleri yapar.

İşte Fordizm diye adlandırılan sınaileşme modelinin **makro** düzenleme mantığı budur. Dikkat edileceği gibi, bu modelde tekelci kapitalizmin gereksinimleri ile demokratik bir işçi hareketinin kısa dönemli hedefleri buluşur. Devlet işsizlik sigortası, emeklilik hakları, vb. düzenlemeleri yapar. Ücretlerin sadece belli bir düzeyde kalmasını değil. Daha önemlisi, üretkenlik artışına paralel olarak artmasını da sağlayacak düzenlemelerde aracı olur. Bu modelde sendikalaşmaya yer vardır -hatta bu teşvik edilir. Çünkü konu sadece yüksek ücret pazarlığı değildir; tekelci kapitalizmin idari düzenlemelerine uygun bir şekilde, ücretlerin de toplu pazarlık yoluyla idari bir şekilde belirlenmesi ekonomik istikrar bakımından önemlidir. İstikrar ise, sadece idari düzenlemeye göre çalışan tekelci kapitalizm için değil, piyasa mekanizmasının esintilerinden kendini korumaya çalışan işçi sınıf için de önemlidir. Bu tür bir yapıda, üretkenliğin ve buna paralel olarak da hem ücretlerin hem de iş sahalarının artması olanaklıdır. Bütün bunlar bir araya geldiğinde, bir yandan yükselen bir yaşam standardı, diğer

yandan da tam istihdam veya işsizlik ve emeklilik hallerinde devlet desteği, istikrarlı ve demokratik bir kapitalizmi yirminci yüzyılda olanaklı kılmıştır.

Bu model ile merkezi planlama ekonomilerini karşılaştırırsak, çok sık olarak duyduğumuz bir sonuca varırız. Kapitalist kamp tüketiciye seçenek sunmakla övünür. Aslında seçenekler çok sınırlı ve genellikle göz boyamadan ibarettir, ama gerçekten de oligopolcü piyasa monopolcü bir piyasadan daha fazla seçenek sunar. Karşı kamp ise, işsizliğin olmayışı ve ağır sanayiye dayalı kalkınmanın daha hızlı gerçekleştirildiği ile övünür. Her iki tarafın da iddiaları geçerlidir. Merkezi planlama ekonomisinde hiçbir rekabet yoktur, seçenek sunmak kaynak israfı olarak görülür. Buna karşılık tam istihdamın garanti altına alınması yanısıra, yatırımlar kârlı alanlara değil, toplumsal açıdan "yararlı" görülen alanlara gider.

Bu tablo 1980'lerde iyice belirginleşen bunalıma kadar geçerli idi. Peki bunalımın kaynağı neydi? Bunalımın kaynağı Fordizmin temel bir çelişkisidir. Fordizm, bir iş organizasyonu modeli olarak, mekanizasyon ile Taylorizmin birleşimine dayanır. Fordizmde emek sürecinin denetiminde teknoloji kullanılır. Teknoloji emeğin **yoğunluğunu** artırarak üretkenliğini artırır. Fakat emeğin yoğunluğunu artırmanın doğal sınırları vardır. Emekçinin bir noktadan sonra makinenin temposuna uyarak daha hızlı, daha yoğun çalışmasına olanak yoktur. İşte Fordizmin çelişkisi buradadır. Belli bir noktaya kadar emek sürecinin reorganizasyonu yoluyla üretkenliği sürekli olarak artırabilen ve dolayısıyla ücretlerin de aynı tempoda artmasına olanak veren Fordist model, bir noktadan sonra üretkenliğin artamaz hatta düşer hale geldiğinde ücretlerin hâlâ eski tempoda artmasına izin verirse, zorunlu olarak kaynak sıkıntısına yol açar. Bu tıkanıklık başgösterdiğinde iki çözüm yolu sözkonusu olur. Biri, uzun vadeli olarak, yeni bir teknolojinin geliştirilmesi, emek sürecinin başka bir biçimde organisazyonudur. Diğeri ise, kısa vadeli, daha kestirme bir çözüm olarak, ücretlerin düşürülmesidir. Fakat yine Fordist modelin mantığında ücretlerin düşürülmesini engelleyen yapılanmaların olduğunu belirtmiştik- işsizlik sigortası, sendikalar, vb. Bu tür kurumlar yedek işsizler ordusunun kurulmasını engelleyen yapılardır. O halde bu yapıların yıkılması ve işsizler ordusunun yeniden kurulması gerekir. Böylece iş bulmak ve köşeyi dönmek devletin garanti ettiği birşey değil, bireylerin rekabeti yoluyla belirlenecek birşey olacaktır- bu şekilde kaynak sıkıntısını atlatan sermaye de kalıcı çözümlere, yani yeni teknolojinin geliştirilmesine yatırım yapabilecektir. Görünen odur ki dünyanın değişik yanlarında yaşanan ortak bunalımın ve bulunan üç aşağı beş yukarı ortak çözümlerin mantığı budur.

Bu bizi en çetin sorulardan birine geri getirmektedir: Merkezi planlama ekonomileri sosyalist değil miydi? Üretim araçlarında özel

mülkiyet olmadığına göre, onlara kapitalist denebilir miydi? Bu sorunun yanıtı biraz çetrefillidir. Sınıflar üretim ilişkilerinden türerler. Dolayısıyla bir kapitalist belli bir takım doğal özellikler taşıdığı için kapitalist değildir; belli bir toplumsal rolü oynadığı için kapitalisttir. Bu rol ona içinde bulunduğu yapı tarafından verilir. Bu yapının belirleyici ögesi ücretli - emek ilişkisinin temelinde mülksüzleşme, yani üretim araçlarından kopma vardır. İşsizlik ortadan tümüyle kalksa bile, sermaye birikimi sürer. İşsizler ordusunun varlığı, ücret ilişkisinin mutlak bir koşulu değildir. İşsizler ordusu ortadan kalkmış olsa bile, üretim araçlarından kopukluk sürdükçe ücret ilişkisi de sürebilir. Planlı ekonomilerde işsizlik ortadan kaldırılmış olduğu halde, üreticiler üretim araçlarından kopuk ve yabancılaşmış idiler. Artığın üretiliş ve el konuş tarzı özel mülkiyet biçiminde olduğundan farksız idi. Farklı olan şey, artığın dağılım ve kullanım biçimiydi. Planlamanın özgüllüğü buradaydı. Fakat doğrudan üretici yine üretim araçlarının ve onları yönlendiren kendine yabancı güçlerin denetimi altındaydı. Dolayısıyla, bir işçi sınıfı ve onun karşısında da, özel mülkiyette olmasa bile, **Sermaye** vardı. Günümüzde, daha önceleri kimsenin beklemediği bir kolaylıkla işsizler ordusu yeniden kurulabilmekte ve tekil sermaye birimleri özel mülkiyete sunulmaktadır.

Buraya kadar anlatılanlar, kapitalist devlet benzeri merkezi ve bürokratik bir devletin bu toplumlardaki bunca zamanlık varlığını da açıklar. Eğer, bu tür bir devletin varlığını sürdürmesini, azgelişmişlikten ileri gelen kıtlık ya da kapitalizmi aşan kalıcılık özelliği nedeniyle kapitalizm sonrası dönemde bile sarsılmayan bürokratik örgütlenme ile açıklamak istemiyorsak, kapitalist devletin ortaya çıkışının doğrudan doğruya mülksüzleşme süreci ile ilintili olduğunu hatırlamamız gerekir. Dolayısıyla, mülksüzlüğü süren, üretim araçlarından kopuk bir işçi sınıfı var olduğu sürece, merkezi ve bürokratik bir devletin de var olması beklenmelidir. Kanımca bu açıklama tarzı Marksist teorinin özüne daha uygundur.

MİLLİYETÇİLİK NEREDEN NEREYE? TARİHSEL BİR BAKIŞ

Baskın Oran:

İsterseniz bu milliyetçilik olgusunun tarihinden başlayalım. Milliyetçilik Batı Avrupa'da, İngiltere ve Fransa'da ortaya çıkıyor. İngiltere'de daha erken ve kolay bir biçimde, Fransa'da da 1789'da bir patlama biçiminde. Milliyetçiliğin ne olduğunu anlayabilmek için şunu sormak gerek: Onun öncesinde ve yerinde bir tutumun ideolojisi olarak ne vardı? Tutunum (cohesion) ideolojisi lafını, toplumların bir arada bulunmalarını sağlayan ve oydaşma sağlamış bir yüce fikir etrafında toplanmalarını gerektiren ve düzenleyen bir ideoloji biçiminde anlıyorum.

Herşeyin anası olan ortaçağdan başladığımızda, ufak ufak toplulukların, ufak ufak feodal beyliklerin ve en büyük feodal beylik olarak Kilise'nin olduğunu görüyoruz. Kilisenin ölçüsüz derecede büyük ve güçlü olmasının nedeni, karanlık çağlarda, ortaçağın başlangıcındaki vandal akınları sırasında halkın sığınabileceği tek yer olması; insanların, ölmeden önce, kendilerine bu sığınmayı sağlayan yere miraslarını bırakmalarıdır.

Bir tarihte Fransa'daki toprakların yüzde 70'inin Kiliseye ait olduğu düşünülürse, Kilise'nin ne kadar büyük bir feodal bey olduğu ortaya çıkar.

Ortaçağda ikili bir ekonomi vardı. Bu ekonomide esas değer topraktan üretiliyordu. Burglarda, yani kentlerde de yavaş yavaş bir değer birikimi olmaya başlıyordu. Burjuvazi değer biriktirmeye başlıyordu. Fakat burjuvazinin gelişmesine engel olan husus, şehirden şehire gidildiğinde vergilerin, pasaportun, soyguncuların olması, dilenci ordularının hücumuna uğrama olasılığının yüksek olmasıydı. Bu durumda, burjuvaziyle kral işbirliği yaptılar. Biri para, diğeri siyasal gücünü ortaya koydu ve bu feodal beyliklerin en güçlüsü yavaş yavaş sınırlarını genişleterek,ilerde bizim mutlakiyetçi monarşi diyeceğimiz, siyasal oluşumu kurdu. Burjuvazinin bundan çıkarı, ordan oraya giderken ma-

lına ve canına zarar gelmemesi, ulusal pazarın büyümesi, dolayısıyla kendisinin ticaretle gelişmesiydi. Kralın çıkarı da, tabii ki, topraklarının genişlemesiydi. İşte ortaçağda kendisine sadakat duyulan en yüce kavram din iken, bir geçiş dönemi ideolojisi olarak bu mutlakiyetçi monarşi döneminde Makyavel'in ünlü kitabının adını oluşturan "prens" ya da monark veya kral en yüce kavram oldu. Din ideolojisinin egemen olduğu ortaçağda bu tutunum ideolojisine karşı çıkanlar yakılırdı. Bu dönemdeki tutunum ideolojisine karşı çıkanlar da tekerlek işkencesiyle öldürülmeye başlandılar. İşte bundan sonra hangi ideoloji ortaya çıkarsa, ona karşı çıkanlar başka türlü öldürülecektir, ama öldürüleceklerdir.

Bu ulusal pazarın büyümüş biçiminin, mutlakiyetçi monarşi sayesinde ortaya çıktığı sırada en yüce kavramın prens olduğunu söylemiştim. Ama ilelebet devam edemezdi, çünkü esas güçlü olan, burglardaki burjuvaziydi. İşte gerek 17. yüzyılda İngiltere'de, gerek patlamayla 1789 Büyük Fransız Devrimiyle ortaya çıkan, ekonomik iktidara sahip olan burjuvazinin, aynı zamanda siyasal iktidara elkoymasıydı. O zamana kadar kim güçlüyse yüce kavram o olduğu için, burada da yüce kavramın burjuvazi olması gerekirdi. Ama birkaç on bin burjuva milyonlarca insanı içine alan ve sınırları bu kadar büyümüş devlette kendini en yüce noktaya artık oturtamazdı. Onun için "millet" denilen kavramı, en yüce kavram haline soktu. Kendisi de zaten o kavramı temsil edeceği için böyle saptamasında bir zarar görmedi. Artık 15-18. yüzyıllarda iyice güçlenen bu millet kavramının sonucunda 18. yüzyılda milliyetçilik ideolojisi ortaya çıktı. Burada dikkat edilmesi gereken husus, Batı Avrupa'da, İngiltere ve Fransa'da ortaya çıkan milliyetçiliğin ilk milliyetçilik ideolojisi, hareketi ve duygusu olmasıdır. İkincisi, millet duygusunun oluşmasından ancak birkaç yüzyıl sonra ortaya çıkacak milliyetçilik hareketleri konusunda dikkat edilmesi gereken iki nokta vardır.

Bunlardan birincisi, bunların her biri Fransa ve İngiltere'de ortaya çıkan milliyetçilik hareketlerine tepkidir. İkincisi, bunlardan önce, ideoloji olarak milliyetçilik oluşmuş ve o ideoloji millet denilen olguyu yaratmak için uğraşmaya başlamıştır ve sonunda da yaratmıştır. Dolayısıyla, milliyetçilik denilen olguyu, 1) İngiltere ve Fransa gibi iki Batı Avrupa ülkesindeki milliyetçilik ve 2) diğer milliyetçilikler diye ikiye ayırmakta yarar vardır. Millet ve milliyetçilikten hangisinin hangisinin yarattığını, hangisinin diğerlerine örnek olduğunu ve diğerlerine tepki biçiminde milliyetçilikler doğmasına yol açtığını açıklamak açısından çok önemlidir bu ayrım.

Bundan sonra eğer coğrafi bir yol izleyecek olursak, milliyetçilik Orta Avrupa'da, İtalya ve Almanya'da ve Doğu Avrupa'da ve Balkanlar'da ortaya çıktı. Almanya ve İtalyadaki milliyetçilik, henüz daha ulusal birliğini kuramamış, dolayısıyla ulusal pazarını oluşturamamış

Alman ve İtalyan devletlerinde, gelişmişliğin böyle bir pazarı ve siyasal sınırları kurmuş olmaya dayandığını gösteren İngiltere ve Fransa örneğine yetişmek amacıyla belirdi. Dolayısıyla 1870'lerde Alman ve İtalyan örnekleri İngiltere ve Fransa'nın gelişmişliğine yetişmek için bir siyasal birlik oluşturdular ve henüz unsurları tamamlanmamış olan milleti yaratmaya giriştiler. İşte **folk, geist** gibi birtakım metafizik kavramların oluşması ve bunların üzerine yapılan vurgu ve de bu olguyu güçlendirmek için ulusal devletin kullanılması gerektiği, özellikle Almanya örneğinde devletin çok büyük rol oynamasına ve İngiltere ve Fransa'dakinin aksine bireyden çok daha fazla güçlü olmasına ve hatta bireyi ezmesine yol açacaktır.

Coğrafi olarak daha doğuya kaydığımızda -kronolojik değil, çünkü Yunan milliyetçiliği 1820'lerdedir - buralarda çok-uluslu imparatorlukların dağılma süreci olarak milliyetçiliğin ortaya çıktığını görüyoruz.

Özet yapmak gerekirse:

1-Milliyetçilik ilk olarak İngiltere ve Fransa'da, daha önce unsurları oluşmaya başlamış olan millet olgusundan sonra ve burjuvazinin iktidarı meşrulaştırmak için ortaya çıkan bir ideoloji ve onun yol açtığı bir harekettir.

2- Orta Avrupa'da, yani Almanya ve İtalya'da milliyetçilik ulusal birliği kurmak için, ortaya çıkan bir harekettir.

3- Balkanlar'da milliyetçilik, o toplumların ilk gereksinmesine cevap vermek, yani ulusal bağımsızlığı kurmak için ortaya çıkan bir harekettir.

Dolayısıyla milliyetçilik hangi ülkede ortaya çıkmışsa, o ülkenin siyasal ve sosyo-ekonomik gereksinmelerine göre bir işlev kazanır. Üniform bir işlevi yoktur. Yalnız, üniforma olan ortaya koyduğu isteklerdir. Bir hareketin milliyetçi hareket olabilmesi için "bağımsız ulusal devlet" içinde örgütlenecek bir "millet" kavramını en yüce kavram olarak ortaya koyması gerekir.

Avrupa'da milliyetçilik bu haliyle 1900'lerin sonuna kadar gelen bir olay. Bir yan çıkma yaparak, Avrupa milliyetçiliğinin 1870'lerden sonra ne biçim bir tavır takındığını görmek gerekir. Çünkü, 1870'lere kadar Avrupa'daki milliyetçiliklerin işlevi içe dönük olmuştur. Dışarı taşamayacak kadar zayıf olan Doğu Avrupa ve Balkan milliyetçiliğini değil,İngiliz, Fransız, Alman, İtalyan milliyetçiliğini kastediyorum.Yani içeride gelişmeyi sağlamak olmuştur. İngiltere ve Fransa'da sanayi burjuvazisinin güçlenmesini Almanya ve İtalya'da ise batı burjuvazisine yetişmeyi sağlamak olmuştur.Fakat 1870'lerden sonra ortaya yeni gereksinmeler, yani hammadde, yeni pazar, sermayenin daha verimli olarak dışa yatırılması gibi birtakım gereksinmeler ortaya çıkınca emperyalizm diye bir olay, bir gereksinme ortaya çıktı. Yani, içinde gelişmesini tamamlamış olan bu ülkeler, milliyetçiliği bunun

için kullanmış olan bu ülkeler, artık dışa taşma sonucu birbirlerinin güçlenmesini engellemek için milliyetçiliği seferber ettiler. Şöyle ki, zaten İngiltere ve Fransa dünya imparatorluklarına sahipti. !870'lerden sonra da Almanya ve İtalya da bu yarışa girdiler. Bu öyle bir yarıştı ki, önce misyonerlerin, arkasından ticaret şirketlerinin gidip oraları ana metropollere bağlamaları artık yetmiyordu. Bizatihi devletin bu işin içine girmesi gerekiyordu.Bu da yetmiyordu. 19. yüzyılın sonuna doğru, artık rekabet o kadar artmıştı ki bütün bir milleti devletin arkasında bir üniforma içinde birleştirmek gerekiyordu. İşte, 1870'lerden sonra bu dört ülke açısından milliyetçiliğin işlevi, başlamış olan emperyalist yarışı desteklemek için kendi halklarının kafalarını biçimlendirmek oldu. Yani 1870'lerden sonra iç işlevini tamamlamış olan Avrupa milliyetçiliği dışa dönerek emperyalizmi desteklemek işlevini yüklendi.

Az Gelişmiş Ülkelerde Milliyetçilik

İşte 1950 ve 60'larda da bu milliyetçilik, dünyada yayılmış olduğu yerlerde bir gayrimeşru çocuk doğuracaktır. Ya da bir gayrimeşru çocuğun doğmasına neden olacaktır. Gayrimeşru dememin sebebi, istenmeden doğan çocuk, evlilik dışı doğan çocuk gayrimeşrudur. Bu çocuk da azgelişmiş ülke milliyetçiliği dediğimiz olay olmuştur.Azgelişmiş ülke milliyetçiliği, daha önceki Orta Avrupa ve Doğu Avrupa milliyetçilikleri gibi, ilk milliyetçiliğe yani İngiltere ve Fransa milliyetçiliğine tepki olarak ortaya çıkmıştır. Nasıl Avrupa kıtasındaki milliyetçilikler farklı işlevlere sahipse, bunlar da farklı işlevlere sahip olmuştur. Aslında diğerlerinin işlevlerini toplamıştır. Birincisi, bağımsızlığı sağlamak olmuştur. İkincisi, batılılaşma yani modernleşme olmuştur.Bu hem **siyasi** açıdan böyle olmuştur, hem **sosyal** açıdan böyledir, yani millet denilen bir olgu mevcut olmadığı halde onu yaratmaya çalışmıştır, hem de devlet aracılığıyla **iktisadi** bakımdan gelişmeye çalışmıştır. Yalnız, birinci amacın bağımsızlık, ikinci amacın da batılılaşma olduğu düşünülürse ve bunların da aslında birbirleriyle çelişir şeyler olduğu anımsanırsa, azgelişmiş ülke milliyetçiliğinin bir de üçüncü amacı olduğu ortaya çıkar. Yani bu iki amacın birbiriyle sürtüşmesinden ortaya çıkan ruh halini ve sorunu ortadan kaldırmak. Sosyo-psikolojik sorunu ortadan kaldırmak, yani bağımsızlık ezilmişlikten kurtulmayı sağlıyor, batılılaşmak ise attığına benzemeyi amaçlıyor. İşte bu sorunu çözmeye çalışmışlardır.

Görüldüğü gibi, Avrupa'da üç ayrı bölgede üç ayrı işlevi olan milliyetçilik 1870'lerden sonra da azgelişmiş ülkelere sıçradı, 1950-60'larda ortaya çıktı. Bu, şimdiye kadar gördüğümüz milliyetçiliğin ana çizgisi.Şimdi isterseniz, bugün büyük problemlerin olduğu Doğu Avrupa ve Balkanlara , merceği biraz daha yaklaştırarak, buralardaki

milliyetçiliğin nasıl ortaya çıktığına bakalım. Çünkü, buradan da SSCB'de, Kafkaslarda ortaya çıkan milliyetçiliklere temas etmek mümkün olabilecek.

19. yüzyıl sonunda ve 20. yüzyıl başında, yani 1. Dünya Savaşı sonunda yenilen üç tane imparatorluk vardı. Osmanlı, Avusturya-Macaristan ve Rusya imparatorluğu.Bu üç imparatorluktan ilk ikisi dağıldı.Bu imparatorluklar içindeki "uluslar" ulusal devletler kurdular. Dağılmayan üçüncü imparatorluk, Rusya, Sovyetler Birliği adı altında milliyetçilikten farklı bir tutunum ideolojisi önererek, yeni bir biçim altında kendini yeniledi, dağılmadı. Yeni önerdiği tutunum ideolojisi "proletarya enternasyonalizmi" idi. İşte o imparatorluğun da 1980'lerin sonlarında dağılması, proletarya enternasyonalizmi adı altında önerdiği tutunum ideolojisinin en azından bugün için tutmadığı ve bugünün gerçeğinin yine milliyetçilik olduğunu bize anımsatıyor.

İlhan Tekeli:

Şimdi isterseniz diğer arkadaşlarımız bu genel sunuş üstünde tamamlayıcı veya farklılıklar gösteren yorumlar yapsınlar.

Alaeddin Şenel:

Benim değineceğim birkaç nokta var: Ulusçuluğun çıkışında üç boyut gözlemleyebiliriz. Birisi ekonomik boyuttur.Ekonomik bütünlenme birimi olarak feodaliteden ulusal ekonomilere geçiş. Öteki, politik boyuttur. İmparatorluklardan, imparatorlukların parçalanmasıyla yerel siyasal birliklere geçme. Üçüncü boyut ise kültürel boyuttur.Bu da, özellikle Batıda çıktığını düşünürsek, Batı için Hıristiyan evrensel kültürünün yıkılması veya çözülmesi üzerine, yine Hıristiyan olsa bile yerel kültürlerin, giderek dinsel olmayan yerel kültürlerin kurulması.Ulusçuluğun gelişmesi sürecinde bu üç özelliği izlersek bize bazı ipuçları verebilir. Örneğin, bir evrensel proletarya kültürü oluşturulabilmiş, dolayısıyla Baskın Oran'ın söylediği gibi ulusal tutumun olanağı sağlayabilmiş midir? Yoksa, tersine böyle bir tutumun çözülmüş, bunun üzerine bir önceki toplumsal tutunum ideolojisi mi canlanıyor? Bunlar bize birtakım ipuçları verebilir.

Ulusçuluğun gelişmesinde değineceğim bir başka nokta; ulusçuluğun önemli araştırmacılarından biri olan Hans Kohn'un, ulusçuluğun giderek genişleyen bir toplumsal taban kazandığını söylemesidir. İlk çıktığı yüzyılda, 18. yüzyılın başlarında bir elitist akım olarak ulusçuluk görülür. Daha sonra onu yükselen burjuvazinin ideolojisi ve eylem programı olarakgörüyoruz. Son olarak da, daha geniş bir kitle tabanı üzerinde, yani ulusal bağımsızlık savaşlarında olduğu gibi bütün halkı akımına çeken bir çap kazanmıştır.

Bundan başka ekleyeceğim bir üçüncü nokta; ulusçuluğun, dünya coğrafyasını yani siyasi haritayı değiştirmede ne kadar etkili olduğudur. Bu alanda bir projeksiyon yaparak,ulusçuluğun, geleneksel biçiminin olmasa bile yeni biçiminin çağımızın haritasında büyük değişiklikler yapması beklenebilir veya en azından bu tartışılabilir. Ulusçuluğun siyasi harita üzerinde yaptığı ilk değişiklik 1815-1848 dönemindeki etkisidir. Avrupa haritasını baştan aşağı değiştirmiştir. İkinci evresinde, 2. Dünya Savaşından sonra, bu kez Afrika ve Asya haritasını değiştirmiştir. Acaba 1980'lerden sonra, özellikle, Sovyetler Birliği'nin ve Asya'nın büyük "imparatorluğu" Çin'in haritasında baştan aşağı değiştirici bir etki yapabilecek midir? Ben bunlara dikkat çekmekle yetiniyorum.

Mehmet Ali Ağaoğulları:

Alâeddin, milliyetçilik sorununun ekonomik, siyasal ve kültürel boyutlarından sözetti. Ben de özellikle siyasal boyut üzerine bazı şeyler söylemek istiyorum. Ayrıca Baskın'ın söylediklerini de, belki, tamamlayıcı olabilir. Baskın'ın da vurguladığı gibi, Fransa ve İngiltere'de milliyetçilik ideolojisinden önce bir "millet" kavramının belirginleşmesi söz konusu. Yani, önce millet oluşuyor, ondan bir kaç yüzyıl sonra milliyetçilik ideolojisi belirginleşiyor. Ben özellikle Fransa'ya bakmayı tercih ederim. Çünkü, bu millet olgusu çok daha açık bir biçimde Fransa'da kendisini gösteriyor ve siyasal platformda da önemli bir değişime yol açıyor. Yani ulusal devletin ortaya çıkması, ulus-devlet değil. Yani kralın bir ulusun kralı olduğu ve kralın bulunduğu tahtın temsil ettiği devletin de bir ulusun devleti olduğu anlayışının kabaca ortaçağ sonlarından itibaren giderek daha açık bir biçimde belirginleşmesi olgusu var. Tabii burada, Alaeddin'in değindiği gibi kültürel bir sorun var. Doğrudan doğruya aralarında bir bağlantı var. Yani Hıristiyan evrenselliğinin karşısında bir ulusal bütünselleşme olgusu gündeme gelecek ve bu ulusal bütünselleşme de kralın temsil ettiği ulusal devlet çerçevesi içinde gerçekleşecek. Aynı şekilde ekonomik boyutla da bağlantı kurabiliriz. Yani, küçük, kendi içine kapalı feodal üretimin parçalanıp ulusal ölçekte bir pazarın ve üretimin gündeme gelmesi ve bunun da, tabii ki, ulusal devlet çerçevesi içinde gerçekleşmesi olgusu var. Bunun ardından ulusal devletle birlikte bağımlılık olgusu, sadakat olgusu, ki Baskın da değindi, Kilise'den krala, devlete doğru yönelecektir. Aklıma gelmişken söyleyeyim; Fransa'da 1302 yılında Kral Philippe ilk kez Etats Généraux'yu toplar. Ya da tarihçiler, genellikle, Etats Généraux'nun ilk kez 1302 yılında Kral Philippe döneminde toplandığını kabul ediyorlar.Burada ilginç bir nokta var; Etats Généraux'nun toplanma amacı Roma Kilisesi'ne karşı bir karar almak içindir. O dönemde Etats Généraux'da yer alan din adam-

ları kralın arkasına geçerler, daha doğrusu kralı desteklerler. Kralın Roma Kilisesi'ne karşı önerdiği kararı onaylarlar.Yani Papa'ya karşı Kral'a sadakat gösterirler. Bu çok önemli bir olgudur. Bu tarihten sonra ulusal devletin giderek palazlandığını görüyoruz.

Baskın Oran:

Muazzam erken bir olgu, prematüre bir tepki.

Mehmet Ali Ağaoğulları:

Prematüre bir tepki diyorsun ama, bunun başlangıcı budur.

Baskın Oran:

Ben sana itiraz anlamında prematüre demiyorum. Sadece bir olguyu saptamak açısından prematüre diyorum. Çünkü, İngiltere'de 8. Henry'nin uçkuruna sahip olamaması nedeniyle Anglikan Kilisesi'ne karşı milleti kendi etrafında örgütlemesi olgusu 16. yüzyıl başıdır. Yani Roma'ya ve Papa'ya karşı en sağlam örgütlenme 16. yüzyıldadır. Yani daha 14. yüzyılın 2. yılında bunun ortaya çıkması muazzam prematüre, dikkatleri çekici bir tepkidir.

Mehmet Ali Ağaoğulları:

Tabii süreç başlıyor. Senin bahsettiğin 8. Henry'nin Anglikan Kilisesi'ni kurması ve bu bağlamda reform, bu sürecin önemli bir aşaması aslında. Yoksa noktalanması değil. Çünkü bu süreç devam edecek. Ama, bu sürecin önemli bir aşamasına geleceğiz. Yani bu 14. yüzyılın başlarında başlayan bir gelişmenin belli bir noktaya ulaşması.

Baskın Oran:

Ben bu kadar erken başladığını bilmiyordum. Bunu söylemeye çalışıyorum.

Ulusal Devletten, Ulus-Devlete

Mehmet Ali Ağaoğulları:

Şimdi siyasal boyutu ile devam etmek istiyorum. Burada ulusal devlet aşamasından ulus-devlet aşamasına geleceğiz. Ulusal devlet, değindiğimiz gibi, kralın olduğu ve kralın bir ulusu "temsil" ettiği bir sistem olarak karşımıza çıkıyor. Tabii, Baskın'ın dediği gibi, bu ulusal

devletler, belli bir dönemde, kendilerini mutlak monarşiler biçiminde gösteriyorlar. Ama, burjuvazinin giderek palazlanması, giderek güçlenmesi ve yalnızca kendisine uyan belli ekonomik yapıları yerleştirmekle yetinmeyip -hatta ekonomik yapıları istediği gibi yerleştiremiyor- doğrudan doğruya iktidarda olmak istemesi iktidarda olan feodalizmi tümüyle yok etmek amacı gütmesi sonucunda ulusal devletten ulus-devlet aşamasına geçeceğiz. İngiltere'de kabaca 1650'lerde ve ardından 1688'de "görkemli devrim"le, Fransa'da da 1789 Devrimi ile bu geçiş gerçekleşti. Şunu da vurgulamak istiyorum; Baskın burjuvazi ile Kral arasındaki bir işbölümünden sözetti. Belli bir süreç için böyle bir işbölümünden sözetmek mümkün. Fakat böyle bir zımni anlaşma belli bir aşamada da yok olacaktır. O da şu; ben özellikle Althusser'in tezinden gireceğim. Yani kral her ne kadar, büyük ölçüde, aristokrasiyi sistem dışı bırakır ise de feodal sistem tümüyle tasfiye olmaz. Kral hala feodal sistemin en önemli öğesidir. Feodal sömürü sisteminin sürdürülmesini sağlayan en önemli üst yapısal kurumdur. Dolayısıyla burjuvazi feodal sistemi tümüyle yok etmek için kralı da yok etmek zorundaydı ya da İngiltere'de olduğu gibi kralın işlevini değiştirmek zorundaydı. İngiltere'de kralın işlevi değişti, Fransa'da bu olmadı. Belli bir direnç vardı. Dolayısıyla da Fransa'da kralın ve monarşinin yok olması gerekti. Monarşiyi yok ettiğimiz zaman yerine ne koyacaksınız? Sorun buydu. İşte burada tek alternatif cumhuriyet şeklinde kendini gösterdi. Monarşiye karşı cumhuriyeti kuracaksınız. Peki burjuvazi cumhuriyeti kurarken kimle kuracak ya da kendisi kurabilecek mi? Kendisi kuramıyordu. Bu açık. Çünkü Baskın'ın söylediği gibi, kendisinin dışında kalan çok büyük bir emekçi yığın, geniş anlamda bir kitle vardı. Bu kitlenin de desteğini almak zorundaydı. Dolayısıyla işte milliyetçilik burada gündeme geldi. Ulus ve devletin bir bütün olarak algılanmasıyla kitleler sanki kendi devletlerini kurmuşlar, kendi devletlerinin içindeymişler ve kendi devletlerine itaat ediyorlar düşüncesini geliştirerek burjuvazi kendi iktidarını çok daha rahat sürdürme olanağına da kavuştu. Burada yine Alaeddin'in söylediği bir noktaya değinmek istiyorum: Alaeddin milliyetçiliğin üçüncü dünya ülkelerinde bütün halkları kendine çeken bir ideoloji işlevi gördüğünü vurgulamıştı. Ama kanımca milliyetçilik İngiltere ve Fransa'da da aynı işlevi gördü. Yani bireylerin ulusun bir üyesi oldukları, yani yurttaş oldukları düşüncesi getirilerek, bir bütünselleştirme çabası ortaya kondu. Bu bütünselleştirme sayesinde de halkı sistemin içine çekmek ya da iktidar üzerinde bir konsensus yaratmak olgusu, Fransa ve İngiltere'de çok açık biçimde karşımıza çıktı.

İlhan Tekeli:

Ben de bir kaç şey eklemek istiyorum. Birincisi ekonomik boyutla

ilgili bir konu, özellikle ulus-devletin doğuşunda sanayileşmenin getirdiği boyut. Yani ticaret burjuvazisine dayanan, belki daha çok bir merkantilist bir ekonomik anlayışın hakim olduğu dönemdeki millet anlayışıyla sanayinin hakim olduğu dönemdeki millet anlayışının bazı farklılıklarının olabileceği üstünde duracağım.

Ticaret kapitalizminin egemen olduğu dönemde burjuvazi için, pazarın bütünleşmesi tek başına yeterliydi. Ama sanayi gelişmeye başladığı zaman büyük emek kitlelerinin harekete geçirilmesi, mobilitesinin sağlanması ve mobil kitlelerin bağlılıklarının, Baskın'ın kullandığı terimle tutunumlarının sağlanması önem kazandı. O zaman milliyetçilik ideolojisinin belki iki işlevi yerine getirdiği söylenebilir. Bunlardan birincisi insanların yaşadıkları toplumda yakın çevreleriyle bağlarını kopardıktan sonra başka yerlerde, başka topluluklarda yeni kimlikle o büyük topluluğun bir parçası olarak yaşamasına olanak vermektir. Böyle bir aidiyet sağlıyor. Bir taraftan daha önceki feodal kimlikleri aşarak daha büyük bir bütünlük içinde yeni bir kimlik arayışını sağlıyor. Öte taraftan da büyük bir mobilite getiriyor. Sanayi faaliyetleri belirli noktalarda yığılıp nüfus kitlelerini harekete geçirdiği zaman buna olanak sağlıyor. Bu bakımdan da sanayi kapitalizminin milliyetçiliği ile ticaret kapitalizmi döneminin milliyetçiliği arasında bir ayrım yapmakta yarar vardır. Öyle ise geç sanayileşen ülkelerin milliyetçiliğinin farkını düşünmekte yarar olabilir. 1870'lerden sonra Almanya ve İtalya gibi geç sanayileşen ülkeler, daha öncesinden, yani 1815-1870 arasındaki dünya ekonomisinden farklı bir dünya ekonomisinin ortaya çıkmasına neden oldular. Yani daha önce İngiltere'nin hakimiyetinde ve Laises-fairer ekonomisi, tamamen serbest bir uluslararası ekonomi hakimken, geç sanayileşen bu iki ülke, sanayileşmelerini sağlayabilmek için gümrük duvarlarını yükseltmeye başladılar. Bu yükseltme, milliyetçiliğin orta sınıf ideolojisinden işçi sınıfına kadar inmesini sağladı. Daha önceki dönem milliyetçiliğinde, yani 1815-1870 döneminde ekonomi alanı tamamen uluslararası faaliyet alanı kabul edildiği için emeğin yer değiştirmesinde de uluslararası göçlere de açıklık söz konusuydu. Ama 1870'den sonra ülkeler,kapanıp kendi içlerinde sanayileşmeye yöneldikleri zaman, kendilerini dış güçlere de kapadılar. Bir ulusal proleterya ortaya çıkmaya başladı. Yani ulusçuluk ideolojisi olma niteliğini kazandı ki, bu I. Dünya Savaşına gelindiği zaman topyekün savaş ideolojisi içinde tüm halkı harekete geçiren bir ideoloji haline geldi. Bu bize şunu gösteriyor; tarihin herhangi bir noktasında veya çoğrafyasındaki milliyetçiliğin iki önemli belirleyicisi olduğunu ortaya koyuyor: Bir tanesi, o ülkedeki, topraklardaki toplumun kendi geçirdiği evrim ve ulaştığı nokta, öteki taraftan da o sıradaki dünya uluslararası ilişkilerinin biçiminin, bunun içeriğini önemli ölçüde belirlediğidir.

İkinci olarak, sanayileşmemiş bir imparatorlukta, Osmanlı İmpara-

torluğunda, milliyetçilik hareketlerinin dinamiğini, Baskın'ın söylediğinden biraz daha ayrıntılı biçimde ele almak istiyorum. Avrupa'da 1870'e kadar olan olayda feodal kimliklerin aşılıp, daha büyük üniteler halinde, toprak olarak daha büyük üniteleri kapsayan, birleşerek yerel kimlikleri aşma yoluyla bir bütünleşme sözkonusu. Oysa daha sanayileşmemiş ve ama sanayileşmenin etkisine ticaretle açılmış imparatorlukların parçalanma sürecinde de, milliyetçilik önemli bir rol oynuyor. Bu durumda ulus-devletler daha büyük kimliklerin alt parçalara bölünmesiyle, küçülmesiyle ortaya çıkıyor. Bu da ilginç bir karşıtlık ortaya çıkarıyor. Avrupa'da sanayileşme ve ticaretin gelişmesiyle, ekonomik olarak daha büyük üniteler gerekli hale gelirken, öteki tarafta var olan büyük ünite parçalanıyor. Bu Osmanlı İmparatorluğu gibi merkezi imparatorlukların, aslında, imparatorluk olarak büyük olmasına rağmen iç gümrükleriyle vs. ekonomik olarak önceden parçalanmış olmasıyla yakından ilgili. Bir ekonomik pazar oluşturamadıklarını gösteriyor. Bu noktada Osmanlılardaki milliyetçilik hareketlerinin gelişme dinamiğini biraz daha yakından incelemekte yarar var. İlk milliyetçilik hareketleri Rum ve Ermenilerde gelişiyor. Bunların gelişmesinin 18. yüzyılın sonunda, burada oluşan ticaret burjuvazisi ile yakından ilgisi var. Buradaki milliyetçilik hareketlerinin ortaya çıkabilmesi yalnız ticaretin gelişmesi ve ticaret burcuvazisi elinde belirli bir sermayenin birikmesi ile gerçekleşemiyor; bunların gelişmesine paralel olarak Kilise içinde bir devrim gerçekleşiyor. Kilisenin yerel yönetimlerinde yükselen ticaret kesiminin temsili sağlanıyor. Ona paralel olarak da bir eğitim sistemi kuruluyor. Görünüşte kiliselerin denetiminde gibi olan, artık kilise içinde yerel karar örgütlerinde bir ticaret kesimi temsil edildiği için laikleşme eğilimi yüksek olan bir ilk öğretim ve kademe kademe diğer öğretim kademeleri oluşuyor. Bu öğretim kademelerinin oluşabilmesi için her birinin içinde bir dil devrimi yaşanıyor. Çünkü, orta sınıfların oluşmasına paralel olarak okuma ve dilin yaygınlaştırılması gerekiyor. Bir dil devrimi yaşanıyor ve bu devrimle birlikte ulusalcılık ideolojisini yayabilmek için de tarihlerini yeniden yorumluyorlar. Tarihe dayalı bir ideoloji geliştiriyorlar. Bir taraftan ticaret burjuvazisinin gelişmesi ve Kilise içindeki devrim, diğer taraftan okul sisteminin kurulması ve buna bağlı yeni bir tarihsel yorumla beraber, bunların ulusalcılık hareketleri gelişiyor. Ama bu ulusalcılık hareketlerinin bir eyleme dönüşüp sonuç alabilmesi de çoğu kez bir uluslararası kriz döneminde, bu fırsatı kullanarak kopma biçiminde oluyor. Bu da şöyle bir soruyu açık olarak ortaya getiriyor: Ulusalcılık hareketi, yani tüm ulusu belirli bir bağlılık etrafında mobilize edilir bir siyasal güç haline getirmek bu toplumlarda biraz tepeden olan bir mekanizma ile sağlanıyor. Ulusal bilinç, oluşumu üzerinde kısaca durduğumuz mekanizmayla, sonradan, milliyetçilik hareketi içinde yaratılıyor.

Avrupa Toplulugu'nun Oluşumu ve Ulusalcılık İdeolojilerinin de Aşılması

Üçüncü olarak üzerinde durmak istediğimiz nokta, aslında ulusalcılık ideolojilerinin de aşılmasıdır. Yani ulusalcılığın gelişme tarihi içinde, özellikle, Avrupa Topluluğu'nun gelişmesiyle, ulusalcılık ideolojilerini aşacak yeni süreçlerin nasıl başladığı ve nasıl ortaya çıktığı sorunu gündeme gelmiştir. Bugün bizim ulusalcılık hareketlerini değerlendirmemiz için dünyada ulusalcılığı aşan ideolojileri tanımamızın yararı olduğunu düşünüyorum. Bu da Avrupa Topluluğu'nun oluşumu. Avrupa Topluluğu 2. Dünya Savaşı sonrasında ortaya çıkıyor. Dünya savaşı sonrasında aslında uluslarüstü bir düzeni kurmak, uluslarüstü mekanizmalara geçebilmek için bir arayış var. Birleşmiş Milletler'inden NATO'suna kadar çeşitli uluslarüstü kuruluşlar ortaya çıkıyor. Bu, Avrupa'da uluslararası ilişkilerin artık sıfır toplamlı olmaktan çıkıp, sıfır toplamlı olmayan bir oyun haline gelmesiyle açıklanabilir. Çünkü, aynı dönemde Avrupa devletleri, bir taraftan sömürgelerini kaybetmişler, öteki taraftan yaşadıkları, ulusçuluk ideolojilerinin ortaya çıkardığı çok uzun, kanlı savaşlar dönemi var. Ulusu aşmak, uluslarüstü bir örgütlenme içinde, bir karar mekanizması içinde çıkarlarını çoğaltmak isteyen bir uyum kurmak istiyorlar. Bu uyumun kurulması, tabii ki, kolay değil. Ulusal bağlılıklar gibi temel bağlanışlar aşılamıyor. Fonksiyonalist denilen yol izleniyor. Yani önce ekonomik işbirliği yapmak ve ekonomik işbirliğinin sağlayacağı yakınlaşma içinde, zamanla, Birleşik Avrupa Devletleri'ne geçebilmenin yolu aranıyor. Burada ilk olarak karşımıza çıkan soru; acaba fonksiyonalist ilişkilerin işleyişi, bugün, Avrupa Topluluğu'nu, bir birleşik Avrupa devletleri noktasına kadar yaklaştırabilmiş midir? Yani ulusal kimlikleri tamamen aşabilmiş midir; süreç o noktaya kadar ulaşabilmiş midir? Fonksiyonalist ilişkilerin, yani ekonomik bütünleşmenin zaman içinde bunu sağladığını söylemek tek.başına yetersizdir. Ama şu söylenebilir: AET içinde bugün başlangıca göre çok derinleşmiş bir bütünleşme vardır. Özellikle, 1992 sonrasında bu bütünleşme daha da derinleşecektir. Ama, bu, ekonomik işleyişin kendi kendine getirdiği noktadan çok, AET'nin dış çelişkilerinin zaman içinde değişmesinin zorlamalarıyla meydana gelmiştir. Yani, fonksiyonalist ilişkinin iç evrimsel gelişmesi sonucu değil, dış çelişkilerin değişmesi sonucu meydana gelmiştir. Zaten AT'nin ortaya çıkması birinci dış çelişki olarak soğuk savaş meselesi ile ilgili yakından ilgilidir. Zaman içinde, AT'nin birinci büyümesi, ikinci büyümesi sonra tek pazar haline gelmesinin herbiri de dış çelişkilerle açıklanabilir. Bu dış çelişkilere bağlı olarak, bugün, AET öyle bir noktaya gelmiştir ki, 1992'de tek pazar gerçekleştiği zaman bu sistemi, artık, birbirinden kopuk ülkelerin ulusal kararları ile yönetmek olanağı yoktur. Onun için, kaçınılmaz ola-

rak ek programlar gündeme gelmektedir. Para birliği, birleşik merkez bankasına geçmek gibi, yeni mekanizmalarla bu birliği yönetilebilir bir şekilde tutmak zorundadırlar. Bu da karşımıza başka bir ilginç sonuç çıkarıyor: Acaba böyle bir ekonomik olgu varken uluslar, ulusalcılık ideolojisi içinde, kendi ulusal bağımsızlıklarını korumak kaygısıyla ne ölçüde bir kriz çıkarabilirler. Geçmişteki bütün deneyler gösterdi ki, bu ekonomik derinleşme o noktaya varmıştır ki, kriz aşamasına geldiği zaman herkes AT'den kopamamakta uzlaşılan bir çözüme razı olmaktadır. Gerek, De Gaulle krizinin, gerek Thatcher'ın krizinin bu biçimde çözülmüş olması gösteriyor ki, AT'de bütünlük ciddi bir noktaya ulaşmıştır.

Son olarak, bir soru sorarak sözümü tamamlamak istiyorum; böyle uluslarüstü bir kimliğin ortaya çıktığı ortamda, belki bu kimlik ulusal kimlik kadar romantik bir kimlik değildir, ama kolayca vazgeçilebilecek bir şey olmadığı da açıkça görülebiliyor. Acaba ulusal kimlikler böyle uluslarüstü bir bütünleşme içinde nasıl yeniden tanımlanmaktadır? Acaba Avrupa'daki ulusların ulusal kimlikleri başlangıca göre aşınmış mıdır? Kanımca burada iki yönlü bir aşınma sözkonusudur. Birincisi, bu uluslarüstü mekanizmaların aldığı karar yetkileri vs. ulusun önemini azalttığı içindir ki bir kimlik ortaya çıkarmaktadır. Bir Avrupalılık ideolojisini kaçınılmaz olarak ortaya çıkmaktadır. Bir de geçmişte ulusal devletin bastırdığı feodal kimlikler yeni olanaklar içinde, artık, ulus da aşındığı için, ulus bakımından çok önemli bir tehlike olmayı yitirmektedir. Bir uluslararası mekanizma içinde bölgesel kimliklere daha kolay yaratılma olanağını sağlamaktadır. Ama bunu, şununla karıştırmamak gerekir: Bu üretilenler feodal yöresel kimlikler değildir. Sanayi sonrası toplumun bölgesel kimlikleridir. Sanıyorum ki bu bölgesel kimliklere Avrupa Topluluğu'nda böyle bir bakış açısına gelindiği dönemde Sovyetler Birliği'nde, Yugoslavya'da ortaya çıkan, ulusal kimlik sorunu anakronik olmaktadır.

Dilerseniz, şimdi ikinci tura geçelim. İkinci turda da daha çok günümüzün problemlerine ve geleceğe bakalım. Günümüzde milliyetçilikle ilgili ne tür problemler vardır? Gelecekte bu sorun nasıl gelişebilir? Nasıl milliyetçilik anlayışları doğabilir veya milliyetçilik anlayışları ile yarışan yeni kimlikler güç kazanabilir mi? Milliyetçilik bugünkü gücünü koruyabilir mi? gibi sorunlar.

Alaeddin Şenel:

Ondan önce bu iki konu arasında ulusçuluğun ideolojik boyutu üzerine bir kısa tur yapabilir miyiz? Çünkü böyle bir tur, belki de günümüzün ulusçuluk sorunlarına yaklaşımımızı kolaylaştıracak veya ışık tutacaktır.

Ben ulusçuluğun temelde bir burjuva ideolojisi olduğu görüşünde-

yim. "Peki ulusal bağımsızlık akımlarındaki ulusçuluk da bir burjuva ideoloji midir?" gibi bir soruyla karşılaşmamak için tanımı genişletmekte, hatta Althusserci bir ideoloji kavramı ile yaklaşmakta fayda var. Althusser bir genel bir de özel ideolojiden sözetmiştir. Genel ideoloji o veya bu sınıfın ideolojisi değildir. O bir ideolojik araçlar deposudur. Her sınıf oradan kendi ideolojisini kuracağı parçaları alır. Dolayısıyla ulusçuluk, genel bir ideoloji gibi görünmekle birlikte ben yine de onun bir burjuva ideoloji olduğu kanısındayım. Yükselen burjuva sınıfının, dinsel ideolojiye bağlı aristokrasiye karşı düşüncelerini formülleştiren bir akımdı.

Peki ulusal kurtuluş akımlarındaki rolü nedir? Bir kez her ulusal kurtuluş akımı, az çok emperyalizme karşı olması nedeniyle, daha eşitlikçi, halkın tümünü, hatta halkın aşağı kesimlerini kapsayan bir ideolojiye sahip olmakla birlikte, eninde sonunda ulusal kurtuluş savaşlarına öncülük eden burjuvazinin işine yaramıştır. Bunun istisnası, ulusal kurtuluşun üzerine bir sosyalizmin ya da sosyal devrimin bindiği ülkelerdeki durum olup, bu konuda belki Baskın arkadaşım bir açıklama getirecektir. Sonuç olarak, böyle bir ideoloji bir takım sorunları çözmektedir. Ama ulusçuluk ideolojisinin bir özelliği şudur: Bir sorunu çözerken, birkaç sorun düğümlenmektedir. Ben buna "ulusçuluk çıkmazı" diyebiliyorum. Örneğin imparatorlukların yıkılışında siyasal birlik sorunu, ulusal birlik düşüncesiyle ve ulusal devletle çözülürken, sorun egemen ulusun yararına çözülmüştür. Fakat uzun dönemde, o ulusun içindeki etnik gruplarda uluslaşma özlemi yaratmıştır. Ulusçuluk ideolojisinin özelliklerinden biri budur. Bir diğeri, Baskın Oran'ın terminolojisiyle söylersek, toplumsal tutumun ideolojisi, benim daha çok yeğlediğim terimle "etnosantrizmdir". Etnosantrizm bir toplulukta bireyi topluluğa bağlayan bağdır. Tarih boyunca bu bağın çizdiği çember, klandan, kabileden, feodal birimlerden geçerek giderek imparatorluklara doğru genişleme göstermiştir. Bir etnosantrik birim parçalandığı zaman, bir önceki etnosantrik birime dönüş olasılığı doğabilmiştir. Acaba günümüzde sosyalist devletler birliğinin parçalandığı bir durumda, böyle bir alışkanlıkla, bir yenisi yaratılamadığı için, eski bir etnosantrik birime dönüş biçiminde geçici bir olayla karşı karşıya mıyız? Bunun üzerinde durmak gerekir. İdeolojik boyutun bir başka konusu, herhangi bir siyasal bütünlenme birimi sarsıldığı zaman, yeni bir birim oluşuncaya kadar doğallıkla birçok hareketin ortaya çıkması olasılığıdır. Bunların bazıları geçmişin gerici, bazıları geleceğin temsilcisi hareketler olabilir. Dolayısıyla, günümüzde ulusçu akımlar, bir geçiş döneminin geçici hareketleri midir? Yoksa gelecekteki yapılanmanın ilk yapı taşları mıdır? Bunun üzerinde de düşünmek gerekir. Bu açıdan baktığımda, doğrusu Tekeli'nin ulusçuluğun anakronik bir hareket olduğu görüşüne tam olarak katılamıyorum. Bazı durumlarda, ulusçuluk, bir anakronik bir hareket olarak görünebilir. Bu-

nun yanısıra, onun bir tarihsel ya da güncel bir dayanağı var mıdır? Örneğin, Sovyetler Birliği'nde bir pazar ekonomisine geçiliyorsa, bir burjuva sınıfı yaratılmak isteniyor demektir. Dolayısıyla, bir burjuva sınıfının yaratılmak istenişiyle bir ulusçu ideolojiye dönüş, aslında, bana hiç de anakronik gibi görünmüyor.

Baskın Oran:

Bir kaç tane nokta üzerinde durmak istiyorum. Ondan sonra, benden sonra konuşanların da söylediklerinin ışığında, bıraktığım yerden tamamlamak istiyorum.

Milliyetçi Hareketlerin Ortaya Çıkışında Hangi Unsurlar Rol Oynuyor?

Bir kere, burada çeşitli milliyetçilik hareketlerinin ortaya çıkmasında, galiba, iki ana unsur önemli rol oynuyor. Önem sırasına göre söylemiyorum. Birincisi: Tarihi nedenler, tarihi özellikler, tarihin biriktirip bıraktığı çökeller. İkincisi, ulusal pazarın oluşup oluşmaması sorunu. İşte Tekeli'nin söylediği Osmanlı İmparatorluğunda ortaya çıkma sorunu bu. Çünkü bugün Türkiye'nin tahıl ambarı Konya'ya 3 saat mesafede olan Ankara, tahılını Karadeniz'in ötesinden getiriyor. Zaten Lazların da fırıncı ve pastacı olarak ün kazanmış olmaları işte bu şekilde Kırım'dan, Romanya'dan vesair yerlerden deniz yoluyla getirilen tahıl ve unun dağıtıcılığını yapmalarından. Doloyısıyla, bir bütün gibi gözüken imparatorluk, içinde ekonomik pazar diye birşeyin olmaması nedeniyle, zaten parçalanmaya mahkum. Acaba, bu ekonomik pazar meselesi milliyetçilik hareketlerinin ortaya çıkmasını tartışırken, tek başına, yeterli bir ölçüt mü? Tek başına bir ölçüt olduğu konusunda benim bir kuşkum yok. Ama acaba tek başına yeterli bir ölçüt mü? Eğer yeterliyse, İngiltere gibi çok erken ve çok güçlü olarak burjuvazi yönetiminde örgütlenmiş olan ve dünyaya yayılması sayesinde bu örgütlenmeyi oldukça sıkıntısız olarak gerçekleştiren ve İskoçya gibi, İrlanda gibi, Galler gibi son derece farklı unsurları, ayrı dil konuşacak kadar farklı olan unsurları bütünleştirmeyi başaran bir ülkede, bugün bir ulusal pazarın olduğu su götürmemekle birlikte nasıl oluyor da İrlanda milliyetçiliği ortaya çıkıyor. Bunun üzerine birşeyler söylemek istiyorum. Belki sizler de birşeyler söylemek istersiniz. Şimdi, burada ulusal pazar olsa bile tarihin çökelleri meselesi var. Yani farklı bir dil konuşmak, farklı bir tarihe sahip olmak, İngilizlerin bunlara zor başeğdirmesi, İngiliz burjuvazisinin oransız derecede güçlü olması sayesinde böyle bir "ulusal birlik"in kurulabilmesi gibi tarihsel nedenler var. Bir de galiba üçüncü bir ölçüt de ortaya atmamız gerekecek: Göreli gelişmişlik, göreli geri kalmışlık öğesi. Aynı ülke içinde,

aynı ulusal devlet içinde. Bu, iki yönde de çalışabiliyor. Yani bir devlet içinde, bir siyasal birim içinde eğer ekonomik gelişme göreli olarak farklı bölgelere dağılabiliyorsa, İrlanda örneğinde görüldüğü gibi veya Belçika'da Flaman örneğinde görüldüğü gibi, göreli olarak zayıf olan milliyetçilik yapabiliyor. Bir ayrılık-gayrılık ortaya koyabiliyor. Veya Yugoslavya örneğini aldığımızda Hırvatlar gibi, Slovenler gibi ayrıcalıklı olan birimler, yani ekonomik bakımdan göreli olarak daha iyi durumda olan birimler milliyetçilik yapıp ulusal birliği parçalamaya doğru yola çıkabiliyorlar. Böyle bir olay var. Bir kere bu soruyu ortaya atmak istiyorum. Bu konunun tartışılması uygun gibi geliyor bana. Bıraktığım noktalardan devam edersem, ikinci olarak değinmek istediğim nokta şu: 1870'lerden sonra Avrupa milliyetçiliği güneye doğru bir dal attı. Çeşitli gereksinimleri doyurmak için dışarıya taştı ve milliyetçilik de, artık yeni bir işlev olarak, bu dışarıya taşışı (emperyalizm) destekledi. Bu emperyalizm de bir azgelişmiş ülke milliyetçiliği doğurdu. Peki azgelişmiş ülke milliyetçiliği ne doğurdu? İşte bu milliyetçilik de gerek "ulus kurma" (nation building) aşamasında, gerek bağımsız devletin merkezileşmesi aşamasında, gerekse tanımı gereği merkeziyetçi olmak zorunda olan bu bağımsız ulusal devletin kendisine bir ideoloji, bir kültür oluşturması aşamasında bir tepki doğurdu, doğuruyor. Buna da isterseniz azınlık milliyetçiliği diyebilirsiniz. Yani bugün Kürt milliyetçiliğinin ortaya çıkması, onun askeri görüntüsü olan PKK'nın ortaya çıkması, 1980 darbesinden sonra Diyarbakır cezaevinde yapılanların mayalandırdığı bir olaydır. Fakat, tabii, bunun 1980'den sonra ortaya çıktığı söylenemez, bunun öncesi de var. Bir azgelişmiş ülke milliyetçiliğinin, yani Atatürk milliyetçiliğinin, ortaya attığı "ne mutlu Türk'üm diyene","Türk milleti","Türkiye","Bir Türk dünyaya bedeldir" gibi slogan ve uygulamaların etkisi var. Bunlar aslında emperyalizm altında yarı-sömürge olmayla kırılmış olan birtakım gururların ezilmiş olan birtakım duyguların tamir edilmesi amacını güden sözler. Ama böyle bir tamirati yaparken, bu başka bir tepkiyi de harekete geçiriyor. Ortada bir "Kürt milleti" olmadığı dönemde yapılmıştır Kurtuluş Savaşı. Çünkü, bir Kürt dili vardır, ama feodal birimler biçiminde dağınık olarak ve dağlar tarafından parçalanmış bir çoğrafya üzerinde yaşandığı gerçeği Kürtlerin ortak bir duyguya sahip olmasını engellemiştir. 1925-1938 arasında Kürt isyanı olmadan tek bir yılın bile geçmeyişi milliyetçilik duygusundaki olumsuz öğeyi harekete geçirmiştir. Daha önce lüzumsuzdur diye sözetmedim ama, şimdi gerekli oldu. Milliyetçilik üç boyutlu bir kavramdır. Birincisi, duygu; kitleler arasında bir duygu. İkincisi egemen sınıf ya da dominant grup tarafından ortaya atılan bir ideoloji. Üçüncüsü de kitleler arasındaki bu duygu ile dominant sınıf arasındaki ideolojinin birleştiği, kesiştiği noktada ortaya çıkan bir toplumsal hareket. Kürt milleti yoktu, Kürt milliyetçiliği ortaya çıkamaz

diye birşey yok. Azgelişmiş ülkelerde tersi oluyor.Bu duygunun Kurtuluş Savaşı'nda olmadığı bir gerçek.Bu ortak duygu ancak kendisinden farklı unsurun yaratacağı tepki, ona karşı duyulacak ortak bir tepkiyle ortaya çıkacak. İşte, 1925-1938 yılları arasında tek bir yıl sektirmeden ortaya çıkan ve merkezdeki ulusal devlete karşı tepkiler mahiyetinde olan Kürt isyanlarının bizatihi kendileri ve sonra da anıları, duygunun bu olumsuz duygu tarafını, "onlar duygusu"nu oluşturuyor. Milliyetçilik duygusunun tamamlanması için bir de olumlu yönün oluşması olgusu var. İşte, "biz" duygusunun oluşması da , Kürt aydınları tarafından 1960'lardan itibaaren ortaya atılan milliyetçilik ideolojisinin etkisiyle, zorlamasıyla oluşmaya başladı. 80'lerde de Diyarbakır Hapishanesinin yaptığı katkılarla 1980'ler artık silahlı bir milliyetçilik hareketiyle geçti. Yani Kürt milliyetçiliğini bir azgelişmiş ülke milliyetçiliğinin yarattığı azınlık milliyetçiliği olarak ele aldım tartışmaya açmak için, yani İrlanda 'da Yugoslavya'da , şurada burada ortaya çıkan milliyetçilik hareketleri meselesini açmak istedim.Sonra da Kürt milliyetçiliği meselesini.

Mehmet Ali Ağaoğulları:

Benden önce söylendiği gibi milliyetçiliğin çeşitli boyutları var. Bu da çeşitli sorunlar yaratıyor. Ben Baskın'ın söylediklerinden hareketle birkaç noktaya değineceğim. Özellikle, Kürt milliyetçiliği bağlamında, yani azınlıkta olan bir etnik grubun milliyetçiliği bağlamında soruna yaklaşırsak Alaeddin'in söylediği ile arada doğrudan bir bağlantı var.Yani bir milliyetçi ideoloji, aynı zamanda, kendi içindeki bazı etnik grupların da milliyetçi ideolojiye soyunmasına yol açabilen bir ideoloji, ilginç bir şekilde kendi paradoksunu kendi içinde taşıyor ve de yaratıyor. Şundan yaratıyor: Milliyetçilik özellikle bir olumsuz yön taşır. Milliyetçilik söylemi içinde bir millet, bir ulus yüceltilirken, onun tarihi yeniden yazılırken ya da ister gelişmiş ister azgelişmiş ülkelerde, gerek ezilmişliğe son vermek için gerekse bütünselliği sağlamak için bu tür bir söylem kullanırken, diğer ulusların ya da "bizden" olmayan ulusların bir olumsuzlanması, kötülenmesi söz kunusu. Bu şekilde milliyetçilik kolaylıkla şoven veya ırkçı bir nitelik alabiliyor. Bu da ister istemez ülke içindeki diğer azınlıkların tepkisini çekiyor ya da tepkisinin doğmasına yol açıyor.

Baskın Oran:

Hemen şunu ekleyebilirim: Sözünü ettiğiniz milliyetçilik duygusundaki olumlu ve olumsuz yönler arasında şöyle bir ilişki var.Bir milliyetçilik duygusu olumlu olarak ne kadar güçlü ise yani din, dil, ortak tarih, geçmiş-gelecek konusunda ne kadar güçlü bir birlik duy-

gusu varsa, bir başka deyişle "biz" duygusu, yani olumlu yön ne kadar güçlü ise, "onlar" duygusu , yani olumsuz yön o kadar zayıf oluyor. Ama "biz" duygusu çoğrafi parçalanma, dağlarda yaşama yüzünden birbiriyle temas edememe, ticaret yapamama yüzünden ne kadar zayıfsa, "onlar" duygusu , "biz" duygusunu ikame etmek için harekete geçiyor ve o kadar güçlü oluyor.

Mehmet Ali Ağaoğulları:

Evet. Düşman yaratalım ki milliyetçiliği yerli yerine oturtalım diyorsun. Tarihe baktığımızda, örneğin İngiltere ve Fransa'dan söz ettik. Fransa'da milliyetçi düşüncenin yerleşmesi ve kitleleri kendi içine çekmesi, özellikle, Fransız Devrimi'nin hemen ardından gelen savaşlar sırasında gerçekleşti. Yani bir düşmana gereksinim var. Bu da milliyetçiliği besliyor. Dış düşman yoksa, iç düşmanı yaratmak gerekir.

İlhan Tekeli:

Bir kaç noktaya da ben değineceğim. Bir tanesi Baskın'ın söyledikleri üzerine. Baskın, Kürt milliyetçilik duygusunun Türkiye'de oluşmasına bir açıklama getirdi. Burada şöyle bir soru ortaya çıkıyor: Osmanlı İmparatorluğu'nun parçalanması sırasında Anadolu içinde kalan gruplar düşünüldüğünde bu grupların çok büyük bir kısmı İmparatorluğun küçülmesi sırasında Türkiye'ye göç ile gelmiş çok değişik etnik kökenli gruplar. "Türkiye Cumhuriyeti'nin ideolojisi diğer grupları entegre edebildiği halde Kürtleri neden entegre edememiştir?" gibi bir soru bence üzerinde düşünülmesi gereken bir sorudur. İkinci olarak üzerinde duracağım soru; milliyetçiliğin gelişme çizgisi diyebileceğimiz bir çizgide yukarıda sözünü ettiğim parçalanarak oluşan milletlerle bütünleşerek oluşan milletlerin farkından gelen bir farklılığı geliştirmeye çalışacağım. Acaba bu farklılığın gelişmesi bize değişik milliyetçilik türlerini açıklama olanağı verebilir mi?

Birinci tür milliyetçilik yani Avrupa örneklerinde olduğu gibi bütünleşerek oluşan milliyetçilik, heterojenleri eriten bir ideoloji yaratmak durumunda ulusçuluk heterojenliğe dayanan bir ulusçuluk. Oysa öteki, İmparatorlukların parçalanması sırasında ortaya çıkan ve duygusallık boyutunu kültürel homojenlikte bulan bir milliyetçilik. Kanımca bu iki tür milliyetçiliğin ideolojik söylemlerinde, kaçınılmaz olarak,önemli farklar var. Farklı sorunların çözümlerini başarabilmesi için ideolojilerin içinde de önemli farklar olacağı düşünülebilir. Bu farkların ne olduğu üstünde durmakta yarar vardır.

Bu bağlamda önemli bir mesele, milliyetçilik homojenlik üzerine oturmaya başladığı zaman şovenliğin kaçınılmaz bir kader haline gelmesidir. Birinci açıdan yaşanmış en üst aşamadır. Türkiye de bunu ya-

şamış. Milliyetçilik sorununun çözümü rejimin islahı ile mümkün olamıyor. Ancak büyük nüfus yer değiştirmeleriyle mümkün olabiliyor. Yani Rumları öbür tarafa, Türkleri bu tarafa, Ermeni Tehciri vs. gibi büyük nüfus yer değiştirmeleri tüm Ortadoğu ve Balkanlarda yaşanıyor. Burada söylemi homojenliğe dayanan bir milliyetçilik sorunsalını büyük nüfus yer değiştirmeleriyle çözmek söz konusu, bu, aslında, o ülkenin kitleleri karıştıracak bir sanayileşme düzeyine ulaşması ile de yakından ilgili görülebilir. Yani piyasa mekanizması içinde kitlelerin karışmasını sağlayan mekanizmaların ortaya çıkmaması veya onun gerekli olmamasıyla da yakından ilişkili olarak düşünülebilir. Heterojenleri eritebilen bir milliyetçilik daha ilginç, bence esas uluslaşma süreci bu. Ötekini uluslaşma süreci olarak nitelemek ne ölçüde doğru? Kanımca buna "Balkanlaşma" diye ayrı bir isim vermeli. Sonucunda devlet kurma, ulus-devleti ortaya çıkarma bakımından doğru ama heterojenlikleri eritebilen bir uluslaşma süreci, bir ulus benliği kazanma süreci ile homojenlikleri abartan, geçmişteki homojenliklere dayanan bir süreç aynı isimle adlandırılmalı mıdır?

Bu noktada Sovyetler'de ortaya çıkan durum neden anakronik olarak adlandırılabilir? Bu iki bakımdan ileri sürülebilir. Bir tanesi, Alaeddin'in sözüne ettiği, ulusu aşan, yerel bağlılıkları aşan ideoloji -Sovyetler'de sosyalist ideoloji- ortadan kalktığında alttan geçmişteki bir bağın ortaya çıkması nedeniyle anakroniktir. "Acaba bu yetmiş yıllık deney üç nesile bölünürse, birinci ve ikinci nesilde milliyetçilik aşılmış mıydı?" Bu, üçüncü nesilde ortaya çıkan milliyetçilik, yeniden oluşan bir milliyetçilik mi? Çünkü sosyalizmin başarılı olduğu dönemler içinde ortadan kalkmış olan bir şey yeniden yaratılabilir mi? Az gelişmiş ülkeler için milliyetçilik ideolojisinin yeniden yaratıldığını kabul ediyorsak Sovyetler Birliği'nde ortaya çıkan bu milliyetçiliğin bir yeni canlanma olarak görülmesi de sözkonusu olabilir. Çok yakından bilmediğim için fazla bir şey söyleyemeyeceğim, ama aklıma bunlar geliyor. Diğer anakronik durum da pazar meselesi ile ilgili: Osmanlılar için pazarın oluşmasıyla açıkladığımız bir parçalanma süreci sözkonusu. Sovyetler Birliği'nde ise birbirini tamamlayıcı bütünleşmiş bir pazar var. Planlama öyle yapılmış ki, ekonomi birbirini çok tamamlayan uzmanlaşmış bir ekonomi haline gelmiş. Belki bugün Sovyetler Birliği'nin uyum sağlamada zorlanmasının nedenlerinden biri de bu. Büyük ekonomik parçalar kendi kendilerine yeterli değiller. Bunlar daha büyük bir ekonominin parçaları olarak tasarlanmışlar. Buna rağmen kopuyor. İlginç bir durum ortaya çıkıyor. Piyasa mekanizmasını canlandırmaya çalışıyorlar, ama piyasa mekanizması, bizim şimdiye kadar yorumladığımız şekilde bir pazar oluşmasını sağlamada yetersiz kalıyor. Piyasa mekanizmasının başka özellikleri de var.

Baskın Oran:

Tam bu noktada daha önce ortaya koyduğum üç ölçütü hatırlatacağım. Başka şeyleri izah edebilmek için belki de bir dördüncü ölçüte gereksinmemiz var. Tarih, bölgesel farklılıkların olup olmaması, ekonomik pazarın olup olmaması demiştim. Sovyetler Birliği örneğinde bilinçli olarak biribirlerine ihtiyaç duysunlar diye belli görevler verilmiş bölgeler var. Dolayısıyle bu ihtiyaçlar nedeniyle bir arada bulunmak zorundalar. Fakat bu tutmuyor. Diğer taraftan, hiç bu şekilde planlanmamış olan başka bir ekonomi var. Orada da muazzam farklara sahip insanlar bir araya gelmişler, fakat orası çok tutmuş. Yani ABD örneği. İşte burada, hatta beşinci bir ölçütten sözedilebilir. İlki gönencin belli bir düzeye ulaşıp ulaşmadığı. Acaba ABD bugünkü gönenç seviyesinde olmasaydı, her bakımdan kötü bir durumda olsaydı, İtalyan'ı, Polonyalı'sı, zencisi v.s ne olacaktı? Bunu düşünmek gerekiyor. Sovyetler Birliği'ndeki esas neden, ihtiyaca göre dağıtma ütopyasına sahip komünizmin çalışmaya göre bile dağıtacak zenginlik yaratamamasından kaynaklanıyor. Halbuki ABD bu kaynağı yaratıyor. İkincisi, ABD örneğine temas ederken insanın aklına geliyor, insanlar yerleşik oldukları yerlerde değişik bir tepki, kendilerinin olmayan başka bir ülkeye gittikleri zaman başka bir tepki üretiyorlar. Türkiye'de Çeçen-İnguş'u veya Çerkez'i, Azeri'si bir milliyetçilik ortaya çıkarmadı. Tabii Lazlar Türkiye'de marjinal bir ekonomik grup değil, tam tersine egemen bir ekonomik grup. Tabii ki, Çerkezlerin Türkiye'nin en verimli topraklarına yerleştirilmiş olduklarını ve Saray'la çok iyi ilişkiler içinde olduklarını ve bu nedenlerle daima iyi durumda olduklarını unutmamak lazım. Öte yandan Kürtlerin de ulusal pazara dahil olamayacak tatsız bir coğrafya içinde olmalarını ve ulusal pazara dahil edilememeleri nedeni ile entegre olamayışlarını unutmamak gerekir.Fakat aynı zamanda Kürtlerin yerleşik bir ahali, bir Çerkezinin veya bir Azerisinin de göç etmiş bir ahali olduğu faktörünü de gözden kaçırmamak gerekir.

İlhan Tekeli:

Tam burada, bu Çerkez meselesi üzerinde durmakta yarar olabilir. Çerkez'ler 1870'lerde göç ettiği zaman Osmanlı İmparatorluğu'nun çeşitli yerlerine yerleşiyorlar.Bugün mesela Ürdün'de çok güçlü bir Çerkez grubu var; politik olarak çok güçlüler,ama orada bir ayrı grup olarak varlıklarını koruyorlar. Türkiye'de de kimi kültürel özelliklerini koruyorlar, ama bir Çerkez azınlığı diye bir sorun yok. Bunu, TC'nin genel entegre edici kapasitesinin Ürdün'e, oradaki devlete göre daha yüksek olduğunu vurgulamak için söylemek istiyorum. Yani TC'nin entegre etme kapasitesi muhtemelen diğer Ortadoğu ülkelerine göre

daha yüksek olmuştur.

Baskın Oran:

İşte bu da Amerika'nın milliyetçilik akımlarıyla neden parçlanmadığı sorusuna bir ölçüde yanıt olabilir. Yani bir, gelişmişlik düzeyi, ikincisi de oradaki insanların otokton ahali olmayıp herbirinin kendi vatanlarından kopup gitmiş olmaları olgusu.

Alaeddin Şenel:

Bu Amerika ile ilgili yoruma küçük bir karşı çıkışla, SSCB ile Amerika'da ulusçuluğun hortlaması durumuna ilişkin düşünceme geçiş yapabilirim. ABD'de, örneğin federe devletlerin, giderek bir federe devlet ulusal bilinçliliği geliştirmemesini veya belirli bölgelerde hakim etnik grupların klasik ulusçu düşünceler geliştirememelerini yalnızca gönence bağlamıyorum. Amerika toplumundaki dikey toplumsal hareketliliğe, mobilitiğe bağlıyorum. Dolasiyla çeşitli federe devletlerin üst kesimleri, kapitali elinde tutanlar, Birleşik Devletler çapında bütünleşmiş bir kapitalist ekonominin gereği olarak, zaten bütünlenme içindedirler. Onların üretmiş olduğu ideoloji (ki buna Kohn açık ulusçuluk diyor) bir Amerikan ulusu ortaya çıkarıyor; federe ulusçuluklar değil. Buna karşılık SSCB'deki Sovyet Cumhuriyetleri'nde bir dikey sosyal hareketlilik söz konusu değildir. Çünkü, klasik anlamıyla sınıflar, üretim araçlarının sahibi olan, olmayan sınıflar yoktur. Dolayısıyla böyle çeşitli bölgelerdeki kesimleri bütünleştirme olanağı yoktur. Öyleyse, ortaya çıkan milliyetçilik hareketlerinin altında yatan temel neden nedir? Bölgeler arası ekonomik eşitsizliklerin, kişi başına düşen ulusal gelirde bir parça eşitsizliğin bulunduğu kesin. Bu, belki de kökleri tarihe dayanan bir sonuç. Ayrıntılarını bilmiyorum ama, bildiğim kadarıyla, bir emperyalist sömürünün ürünü değilmiş, uluslararası eşitsiz değişimle veya ticaret hadleriyle ilgili bir sorun değilmiş gibi geliyor bana; ve de temelinde bir sömürü yokmuş gibi geliyor. Ancak böyle bir eşitsizlik, bir ulusçu ideoloji yaratmışsa, söz konusu eşitsizlikler "sömürü" terminolojisiyle dile getirilebilecektir. Şimdi birkaç cümlede, hem Batı Avrupa ülkelerinde ulusçuluğun ne gibi bir içerik taşıdığına, hem SSCB ve Doğu Avrupa ülkelerindeki ulusçuluğun niteliğine hem de Türkiye'de gelişmekte olan ulusçu akımın farklılığına değinerek sözlerimi bitirmek istiyorum. Bir kez ulusçuluk, "sınıf yoktur, ulus vardır" sloganı altında yürütülen gizli bir sınıf ideolojisidir. Burjuvazinin ulusal birliğine hizmet eder. Ulusçuluğun gelişmesine karşı tek güç ise, işçi sınıfıdır. İşçi sınıfının da bilinçli bir işçi sınıfı olması gerekir. Bir başka deyişle, işçi sınıfı bilinçliliğinin bulunması gerekir. İşçi sınıfı bilinçliliği ulusçu ideolojinin karşısına çıkmazsa, bu

demektir ki, ulusçu ideoloji gelişebilir. İşin başka bir boyutu, ortada bir burjuvazi görünmese de gene bir burjuva ideolojisinin gelişebileceğidir. SSCB'de bir işçi sınıfının bulunduğu kesin olmakla birlikte, karşısında savaşım gereği bir burjuva sınıfı somut olarak yoktur. Bir de ortada işçi sınıfı bilinçliliği yoksa, dava yitirilmiş demektir. Fakat işçi sınıfı bilinçliliği olsa bile, bunun gelişebilmesi, somut savaşım araçlarını üretebilmesi için karşısında somut bir burjuva sınıfının olması gerekir. Dolayısıyla kuzey komşumuzda saldıran bir Don Kişot söz konusu. Karşısında bir sınıf bilinçliliği yoksa, o ideoloji bir ulus yaratabilir. İkincisi, giderek bir burjuvazi da yaratabilir. Sanki Marksist şemadan farklı olarak bir ideolojinin olağanüstü koşullarda kendi toplumsal tabanını yaratması gibi bir durum sözkonusudur. Ancak durum tümüyle umutsuz değil. Şimdiye kadar hesaba katmadığım bir öğe var: Sovyet halklarının yaşamış oldukları bir tarih. Bu tarihte burjuvaziye karşı vermiş olduğu bir savaş ve bu savaşın kendi bilinçlerindeki taze anıları var. Kısacası, somut bir burjuvalaşma hareketi belirir belirmez, bu tarih Sovyet halkının emekçi kesimleri içinde ve daha çok da burjuvalaşamayan emekçi kesimler içinde, bir işçi sınıfı bilinçliliğine dönüşerek gelişebilecek; ulusal veya ulusçu hareketlere karşı çıkabilecektir kanısındayım

Sovyetler Birliği'ndeki durum budur; ya Batı Avrupa'daki durum nedir? Batı Avrupa'daki ulusçuluk, yeniden yapılanma karşısında sarsılan toplumsal yapıda zamanı geçmiş düşüncelerin yeniden şanslarını denemeleridir. Ayrıca, yeniden yapılanmaya direnç gösteren toplumsal güçlerin, ulusçu akımlar biçiminde ortaya çıkmasıdır. Türkiye'de ise söz konusu olan bir "geç kalmışlık"tır. Sorun imparatorluğun yıkılışı sırasında etnik grupların uluslaşma sürecinin tam oluşmamasıyla veya bazı kesimler için gerçekleşip bazı kesimler için gerçekleşmemesi ile ilgilidir. Sorun tarihin gecikerek yaşanmasından doğmaktadır. Sorunun elbette başka yollarla aşılması olanağı vardı. Ulusal gelirin dengeli dağılması ve ulusal ideolojinin etnik grupları asimile etmesi. Demek ki, bu yollara başvurulmamış; bu sorun aşılamamış. Tarihsel geri kalmışlık, "geç kalmışlık" aşılamamıştır. Bu bakımdan sorunumuz hem Avrupa'dan hem de Doğu Avrupa'dan farklılık göstermektedir.

Değişen Ekonomik Alan Karşısında Milliyetçilik

Mehmet Ali Ağaoğulları:

Bir ekonomik soruna değinmek istiyorum. Özellikle de İlhan Tekeli'nin vurguladığı bir sorun: Milliyetçilik ile ulusal pazarın ilişkisi sorunu.Sovyetler Birliği'ne batkığımızda İlhan Tekeli'nin de vurguladığı gibi bütünleşmiş bir ekonomik alan var. Ama bütünleşmiş bir

ekonomik alana karşın çok yoğun bir milliyetçi hareketle karşı karşıyayız. Benim hiç bilmediğim ekonomik soruna değineceğim. Yani bir spekülasyon yapıyorum. Bütünleşmiş ekonomik alandan devlet düzeninde, ulusal devlet düzeninde bütünleşmiş ekonomik alandan söz ediyorum. Ama günümüzde ekonomik alan dediğimiz zaman, dünya çapında bütünleşmiş bir ekonomik düzenden sözetmek gerekecek. Dolayısıyla da ekonomik alan değişti. Ekonomik alanın değişmesiyle ulusal devletin niteliği ve işlevi de ekonomik bakından sona erdi. Bu anlamda ulusal devlet iflas etti. Kanımca bunun en açık örneği Avrupa'da yaşanıyor. 2. Dünya Savaşından sonra Avrupa'nın entegrasyonu sonunda bu ekonomik boyutu kesinlikle gözardı etmemek lazım ve zaten temel olan bu ekonomik boyut. Dolayısıyla şunu diyeceğim. Yani, milliyetçilik, Alaeddin'in dediği gibi, çıkışında bir burjuva ideolojisi olarak karşımıza geliyor. Ama bugünkü milliyetçilikler burjuva ideolojisi mi? Ya da daha doğrusu şöyle diyeceğim; tersine burjuvazi milliyetçiliğin karşısında değil mi? Yani şimdi özellikle Avrupa burjuvazisi milliyetçilik yapmıyor. Tersine enternasyonalizm yapıyor. Daha doğrusu Avrupacılık yapıyor. Başka birşeye de değinmek mümkün: Küçük ölçekteki uluslar olduğu gibi, yeni bir ulus, Avrupa ulusu mu doğuyor?

Baskın Oran:

Bu noktada istersen bir şey ilave edeyim. Ekonomik pazarın boyutu ne ise, bütün toplumun sadakat duyması istenen kavram da ona göre biçimleniyor. Eğer ufak bir feodal birimden bahsediyorsak, bu başka; daha büyümüş bir ulusal devletin sınırlarından bahsediyorsak bu milliyetçiliktir. Fakat bu devletlerin birleşmesiyle oluşan, diyelim AT'den bahsediyorsak, bu artık milliyetçilik değildir. Bu artık başka bir ideoloji; bu bir uluslararasıcılık, bir enternasyonolist ideoloji. Yani adı geçen pazarın boyutu ne ise ideoloji de tapılacak kavramı ona göre gösteriyor. Yeni Avrupa'da, Yeni Batı Avrupa'da tapılacak kavram, yavaş yavaş ulusal devlet olmaktan çıkıyor; AT olmaya başlıyor. Daha geniş bir pazar boyutu ortaya çıkıyor.

Mehmet Ali Ağaoğulları:

Bu acıdan belki Baltık Devletleri ile Yugoslavya'daki, Slovenya'daki milliyetçilik hareketleri, kanımca 3-5 milyonluk ülkelerin ulusal devlet kurma isteklerinden değil,ama bu tür bir devletleşmeye giderek daha büyük bir bütünün içinde yeralmak isteklerinden kaynaklanıyor olabilir. Yani sorun 19. yüzyıldaki türden bir milliyetçilik sorunu değil. Bu milliyetçilik enternasyonalizme atlamak için bir basamak oluyor. Örneğin Slovenyalı bir sosyoloğun bir değerlendir-

mesi var; diyor ki: Slovenya 2. Dünya Savaşından sanra Yugoslavya'nın içinde neden yer aldı? Yer almak zorundaydık. Çünkü bir İtalyan korkusu, bir Almanya korkusu vardı. Dolayısıyla bu korkudan ötürü Slavlarla birlikte böyle bir yapının içinde yer aldık. Ama şimdi bu tehlike ortadan kalktı ve Slovenler gözlerini Avrupa'ya diktiler. Yani Slovenlerin buradaki milliyetçi çıkışları tamamen Avrupa ile birleşmeye yönelik. Bir Sloven kendisini ilk önce Sloven olarak sonra Avrupalı, sonra da Yugoslav olarak tanımlar. Dolayısıyla artık Yugoslav olarak tanıtmanın hiçbir anlamı kalmadı. Asıl önemli olan aslında Avrupalı olmak.Yani Sloven kimliğinizden hareket ederek Avrupa kimliğine ulaşacaksınız. Bu bakımdan Yugoslavya kimliği, tıpkı bir Baltık insanın Rus kimliği gibi, Avrupa kimliği içinde olmanın önünde önemli bir engel. Dolayısıyla bu Yugoslav kimliğini, Rus kimliğini yırtmak ve Avrupalı olmak ya da daha büyük bir bütünün parçası haline dönüşmek. Asıl amaç bu. Bu bağlamda ABD ve SSCB'yi karşılaştırmak, kanımca yanlış. Avrupa'daki bu bütünleşme bir federe yapı içinde bütünleşmeye doğru gidiyor.Ama bu bütünleşme bir homojenlik içinde değil, belli bir heterojenlik içinde, yani farklılıkların belli bir biçimde entegre olmasıyla, ama bu farklılıklar da korunarak gerçekleşecek gibi görünüyor. Yani Slovenin dediği gibi; ben bir Slovenim, ama Avrupalı olacağım; Avrupalılık kimliği altında birleşeceğim; ama kendi kültürümü de koruyacağım. Yani amaç heterojen bir bütünleşme.

Baskın Oran:

Mehmet Ali'nin söylediklerinden yola çıkarak ben bir şey söylemek istiyorum.Konuşmalar ilerledikçe gözönüne alınması gereken ölçütler çeşitleniyor. Çok faktörlülük var; bir de her faktörün kendi iç hiyerarşisi var. Şimdiye kadar beş ölçüt sıralandı. Hatırlarsanız beşinci ölçüt; otokton ahali mi, göçetmiş ahali mi sorunuydu. Bir altıncı da - aslında bunu ekonomik pazarın hemen ardından söylemek gerekirdi, dış etkidir. Mehmet Ali bana bunu hatırlattı; AT'nin etkisini. Aslında, ABD gibi büyük bir kapitalist devletin çekim etkisi olabilirdi, ama coğrafi uzaklık nedeniyle bu, Avrupa devletleri için işlemedi. Fakat, Avrupa'da bir tür ABD kurulması, gittikçe güçlenmesi ve başarılı olması iki çeşit etki yapıyor: biri dolaylı etki, biri de direkt etki. Direkt etki, AT'ye katılma prospektinin birtakım devletlerin parçalanmasına büyük katkıda bulunması. Örneğin Doğu Avrupa blokunun parçalanması, Yugoslavya'nın parçalanması coğrafi bakımdan yakın ve başarılı bir kapitalist bir uluslarüstü çekim alanının direkt etkisi sonucu. Endirekt etki de şu galiba; bir uluslararasıcı, enternasyonalist ideolojinin, uluslararası kapitalist ideolojinin başarılı olması için karşısındaki en yakın rakibin zayıflaması lazım. Yani ulusal devletin. İşte AT'nin ge-

rek kendi içinde gerekse kendisine dahil olmayan devletlerde bölgesel farklılıklara insan hakları adı altında vurgu yapması. O farklılıkların artmasına çalışması. Geçenlerde insan hakları konusundaki Moskova İzleme Toplantısı'nın , AGİK toplantısının sonuç belgesi elime geçti. İnanılmayacak şeyler sözkonusu. Örneğin bir yerdeki belli azınlıkların ana ülke ile olan ilişkilerine ket vurulmaması; o ilişkilerin kolaylaştırılması gibi, ulusal devleti artık iyice zayıflatacak olan birtakım teorik bazların kağıda dökülmesi sözkonusu. Böyle bir etkisi var AT'nin. Buna da dış dünya etkisi diyebiliriz.

İlhan Tekeli:

Bu tartışmaların sonucunda, galiba birkaç ilginç nokta ortaya çıktı. Bir tanesi, geldiğimiz noktada, heterojenlik içinde bir bütünleşmenin kurulabilmesi, bu heterojen kitlenin başarısıyla çok yakından ilgili. Yani başarılı oldukça heterojenliğe yönelmek ya da varlıklarını sürdürmek olanaklı oluyor. O zaman da, Mehmet Ali'nin dediği gibi, başarılı bir bütünün içinde yer almaya yöneliyorlar. İlginç olan şu: bir başka heterojen yapının içinden milliyetçilikle ayrılıp, başka bir heterojen yapının içinde yeralmaya çalışıyorlar? Yani milliyetçilik tamamen araçsal bir hale gelmeye başlıyor. Belki şöyle bir soru ortaya atılabilir: Ekonomik alandaki milliyetçiliğin çözülmesi ile siyasal alandaki milliyetçiliğin gelişmesi gibi bir ikilem düşünülebilir mi? Yani, 1870'lerden 2. Dünya Savaşı'na kadar, hatta günümüze kadar gelen milliyetçiliği, ki bizim buradaki tartışmamızda da bu boyut var, pazar bütünlüğü ve ekonomi ile temellendirmeye çalıştık. Ama günümüzdeki gelişmenin sonunda, bütün dünyanın globalleştiği durumda, artık belki de bu pazar boyutu önemini kaybetti. Ama bunun yerine, hele sen geri kalmış bir ülkeysen, geri kalmış ülkenin pazarının parçası olmak yerine, gelişmiş bir pazarın parçası olmaya yöneliyorsun. O zaman milliyetçiliğin ekonomik boyutu küreselleşmeye paralel olarak önemini geri planda bırakıyor; siyasal ve kültürel boyutu ön plana geçiyor. Bu demek değildir ki ekonomi önemli değildir; ama ekonominin bugün dünyada ulaştığı gerçek içinde milliyetçilik, sonunda yeni bir ekonomik avantaj elde etmek için, kültürel ve siyasal bir boyut etrafında yeniden biçimleniyor.

Baskın Oran:

Bunu başka bir biçimde söylersek, daha önce sözünü ettiğim ölçütlerden üçüncüsü ekonomik pazar; dördüncüsü de gönencin düzeyi idi. Şimdi bunların arasında bir ayniyet ortaya çıktı. Çünkü ekonomik pazar derken, bunu nitelememiz zorunlu. Ekonomik pazar ama, dünya ekonomisinin aldığı yeni enternasyonal biçimle bütünleşebilmiş bir

ekonomik pazar. Bütünleşemediği zaman dördüncü ölçütü yerine getiremiyor, yani gönenç düzeyi düşüyor. Bütünleşebilmiş ise gönenç düzeyi artıyor. İki ölçüt birleşmek zorunda.

İlhan Tekeli:

Burada milliyetçiliğin geleceğine bakarken yapmamız gereken yorum kaçınılmaz olarak şu noktaya geliyor: "Dünya ekonomisinin yeni alacağı biçim nedir? Ve dünya ekonomisinin bu yeni alacağı biçime paralel olarak uluslararası dünya siyasal düzeni nasıl kurulacaktır? Bunun içinde milletler kendilerini avantajlı kılmak için milliyetçiliklerini yeniden nasıl tanımlayacaklar?" soruları ile karşı karşıya kalıyoruz.Gelişmiş ülkeler açısından soruna baktığımızda kaçınılmaz bir soru var; gelişmiş ülkeler bugünün küreselleşmiş dünyasında üçüncü dünya ülkelerinin ya da zayıf ülkelerin yükünü taşımak istemiyorlar. Geçmişten çok farklı olarak artık bunların pazar büyüklükleri çok önemli değil; hammadde olarak önemleri gittikçe azalıyor. O zaman gelişmiş ülkelerin bunları entegre edecek yeni bir dünya düzeni kurmamaları ve küreselleşmiş bir dünyada yeni düzenin dünyanın belirli kısmına refah getirecek şekilde formüle edilmesi halinde, ki o ulusların çıkarı o noktadadır, geri kalmış diğer ulusların kendilerini yeniden tanımlamaları, belki de kaçınılmaz olarak bunların parçalanma sürecini hızlandıracaktır. Her parçalanma ile daha da küçülen parçaların bir kesimin diğerlerini dışta bırakarak gelişmiş ülkeler arasına girme şansları daha fazladır. Ve her ulusun gelişmiş parçaları öteki kesim içinde yer öalmaya çalışacaktır.

ULUSLARARASI YENİ DÜZEN, AT VE MİLLİYETÇİLİK

Halil Berktay

Ben biraz daha genel bir başlangıç yapmak durumunda olacağım. Konuşmama uluslararası yeni düzen kavramına, daha doğrusu uluslararası yeni düzen kavramının kullanılışına ve bunun yarattığı reaksiyonlara ilişkin bir kaç söz söyleyerek başlamak istiyorum. Söyleceklerim biraz, bu konuda genel geçer tarzda yazılıp çizilenlere karşı şeytanın avukatı kabilinden sorgulamalar olacak. Şunu kastediyorum: bir yandan soğuk savaşın sona ermesi, Sovyetler Birliği'nde ve diğer Doğu Avrupa ülkelerinde reel sosyalizmin çökmesi, diğer yandan Irak'ın Kuveyt'i işgal etmesi ve bunun uluslararası ya da uluslarüstü, supranasyonal bir karşılık bir önleme mekanizması sorununu gündeme getirmesiyle birlikte, uluslararası yeni düzen kavramı Amerika tarafından ortaya atıldı. Tabii, herhangi bir kavram Amerika tarafından ortaya atılınca insan çeşitli reaksiyonlar peydahlıyor, çünkü her kavramın ve her ülkenin kavramının bir tarihçesi var. Bizler de, ben kendim de, mensup olduğum, içinden çıkageldiğim sol siyasal kültürün bir parçası olarak yıllarca yaşadım: bir şey Amerika tarafından ortaya atılıyorsa, kötüdür. Amerika eşittir emparyalizm, ya da Amerika artı gelişmiş kapitalist ülkeler eşittir emperyalizm: ve hatta uluslararası alanda olup biten herşey, bir bakıma bir emperyalistçe genel davranışlar kategorisi içine girer. Uluslararası yeni düzen haydi haydi böyledir. Amerika yeni bir uluslararası düzen kavramı ortaya atıyorsa, bu, eski sömürgeciliğin yerini eskisinden daha ağır ve sinsi yeni sömürgeciliğin alması demektir. Çok önemli bir konspirasyonun ürünü olması gereken uluslararası yeni düzen kavramı almaktadır halklar, ülkeler, emekçiler, Amerika'nın dışındaki uluslar için yeni ve eskisinden mutlaka daha ağır sömürü ve zulüm düzeni olması gerekir diye yapılan bir yorum geleneksel çerçeveye oturuyor. Bir reaksiyon çerçevesine oturuyor. Ben konuya burdan girmek istiyorum. Amerika'nın ortaya attığı uluslararası yeni düzen kavramının ne olduğunu, Amerika'nın buna ne gibi anlamlar yüklediğini ayrıntılı olarak tartışmayacağım. Bunun yerine, bu sözünü ettiğim önermelerin doğru olup olmadığını tartışaca-

ğım. Yani amacım şu değil: Amerika yeni uluslararası düzen kavramını ortaya atarken ne kastadiyordu, bunun somut içeriği neydi, bir tartışması değil. Uluslararası alanda olup biten herşey emperyalizm ya da emperyalistlik, dolayısıyla kötü kategorisi içine mi girer? Bunun Amerika dışında da belirleyicileri var mıdır? Ya da Amerika'nın emperyalist çıkarları dışında belirleyicileri var mıdır? Biraz buna teorik yaklaşım yapmak istiyorum. Bunu tutarlı bir şekilde yapabilirsem ve yumağı biraz açabilirsem bizi bir alt kategori olarak Avrupa Topluluğu sorununa da getireceğini zannediyorum.

"Eski Teori İle "Uluslararası Yeni Düzen" Anlaşılamaz

Bu sözünü ettiğim teori ya da yaklaşım Sovyetler Birliği'nde ve Doğu Avrupa ülkelerinde reel sosyalizmin çöküşüyle şöyle bir boyut da kazandı, onu da eklemeliyim: Şimdi doğan dünyanın, şu anlamda da eskisinden çok daha kötü olduğu ileri sürülüyor;deniliyorki, Amerika'yı durduracak ve dengeleyecek bir güç kalmamıştır. Yani eskiden hiç olmazsa deniliyor, Sovyetler Birliği, devlet gücüne karşı devlet gücü yöntemleriyle Amerika'yı dengeliyordu. Mesela belirli bölgelerin Amerika'nın nüfuzuna girmesini, icabında zorla önleyebiliyordu, 1956'da Macaristan'da ve 1968'de Çekoslovakya'da, ya da Afganistan meselesinde olduğu gibi, fakat her halükarda bu şekilde olmasa bile Amerika karşısında bir denge rolünü oynuyordu ve bu denge rolü ortadan kalktığından, bugün soğuk savaş sonrası dünya, İkinci Dünya Savaşı sonrası dünyadan çok daha kötüdür, çünkü Amerika'nın sınırsız hegemonyası ve sınırsız serbestliği altındadır. Ve gene bu yorum Irak, Kuveyt ve Körfez savaşı olayının bunu doğruladığını iddia ediyor. Yani Amerika'nın bu olayda sınırsız bir serbestiyle hareket etmiş olduğunu, bunun su katılmadık bir emperyalist saldırı savaşı olduğu ve muhtac olduğu serbestiyi Sovyetler Birliği'nin çökmesi sayesinde bulduğunu iddia ediyor. Ben bu yorumların tümüyle yanlış olduğu kanısındayım. Kategorik olarak yanlış olduğu kanısındayım ve aşağı yukarı hiçbir cümlesini ve alt önermesini paylaşmıyorum. Şunu görmek lazım; emperyalizm teorisi ortaya atıldığı ve göreli bir geçerlik taşıdığı çağda dahi, yani 20. yüzyıl başlarında dahi, uluslararası alanda olup biten herşeyi açıklama iddiasında değildi. Gelişmiş kapitalist denilen ülkelerin bazı davranışlarını açıklamak iddiasında olan bir teoriydi. Uluslararası alanda olupbitenleri tek başına ve eksiksiz açıklamak iddiası yoktu. Söyle bir gerçek vardı: 20. yüzyılın başında; gelişmiş kapitalist ve sömürgeci ülkeler o derece güçlüydüler ki ve dünyanın geri alanlarına, yoksul ülkelere karşı öyle bir sömürgeleştirme insiyatifi yakalamış bulunuyorlardı ki, somut olarak uluslararası politikanın muhtevasını, belki yüzde doksan ölçüsünde belirliyorlardı. Hakikaten

bunların sömürgeleştirme atılımı, buna karşı da işte ezilen ve yoksul ülkelerin direnme çabaları ya da önde gelen kapitalist ülkeleri arasındaki dünyayı paylaşma ve yeniden paylaşma mücadeleleri bir vakıa olarak bir fiiliyat olarak uluslararası politikanın içini bu dolduruyordu. Fakat, insanlığın geliştirdiğini ve değiştirdiğini görmek gerekir. Uluslararası politikada saldırı, istila, işgal, zorbalık, 19. yüzyıldaki deyimle, Gandot politikası aracılığıyla bu güçlü ülkelerin hiçbir uluslararası adalet ve kural tanımaksızın, hiçbir ahlak normu tanımaksızın istediklerini dayatmaları çağı oldukça geride kalmış bulunuyor.Yani analize, çok ayrıntısına girmeden insanlığın biriken ilerici, adeletten ve eşitlikten yana özlem ve değerleri, bu özlem ve değerlerin birikimi diye bir kategori sokmak gerektiği kanısındayım. İnsanlık 20.yüzyılda belirgin bir şekilde çeşitli tecrübelerden geçti. Sömürge ülkelere, sömürgelik konumuna karşı başkaldırdılar. Bağımsızlıklarını kazandılar. Nasıl 2. dünya savaşı öncesi ve 2. dünya savaşı tecrübesiyle faşizm ve nazizm insanlığın gözünden düştüyse, aynı şekilde, uluslararası alanda da zorbalık,korsanlık, istila, işgal, ilhak vs gibi davranışları esaslı surette insanlığın gözünden düşmüş bulunuyor. Ülkeler arasında sıradan insanlar arasında, var olan türden basit adalete ve eşitliğe dayalı ilişkilerin yaratılması, herhangi bir şekilde ilhak. istila vs, gibi şeylere prim verilmemesi gibi bir özlem; artı yoksul ülkelere yardım edilmesi gibi bir özlem mesela Afrika'nın kuraklık ve dolayısıyla açlık gibi sorunlarının sadece Afrika tarafından çözülemeyeceği seklinde bir his ve bunun bir uluslararası sorun olarak ele alınması özlemi ve daha benzer problemler e ilişkin özlemler çeşitli biçimlerde ve özellikle BM ve çevresinde ya da başka uluslararası forumlarda odaklaşarak, siyaset sahnesine maddi güç olarak giriyor. Dolayısıyla, ne Avrupa ülkelerinin günümüzdeki davranışlarını tahlil ederken, ne Amerika'nın davranışlarını tahlil ederken bunları sadece ve tek başına ya da çok ezici bir şekilde, emperyalist maddi çıkarlar olarak düşünmenin yanıltıcı sonuçlara yol açabileceği kanısındayım. ABD'nin, günümüzde tamemen eli kolu serbest bir konumda olmadığı kanısındayım. Ve halklar için eskisinden çok daha vahşi ve ağır bir kölelik düzeni anlamına gelen bir düzen peşinde koşmasının maddeten de manen de, mümkün olmadığı, gündemdeki sorunun da bu olmadığı kanısındayım. Gene çok ayrıntıya girmeksizin, etrafa bir baktığınız zaman çok kolaylıkla şöyle bir senaryo yazılabilirdi: Irak ve Körfez olayının ertesinde; FKÖ hazır Saddam Hüseyin'i desteklemek gibi muazzam bir gaf yapmışken, Filistin davası gibi haklı bir davayı, Kuveyt'in işgali gibi berbat bir davanın kuyruğuna takmak gibi korkunç bir gaf yapmışken, eğer bu tür konularda ABD'nin ve Batı ülkelerinin davranışlarını sadece ve sadece, faraza yoksul halklara karşı sınırsız bir düşmanlık dikte ediyor olsaydı, ABD'nin Ortadoğu Barış konferansı toplamak gibi bir sorunu olmazdı, eğer mesele sadece Filistin halkını ezmekten ibaret olsaydı hiçbir en-

gel kalmamıştı. Kayıtsız şartsız İsrail'i desteklemesine ve dünyaya da dönüp işte gördünüz FKÖ, gitti Saddam Hüseyin'i destekledi, bizim bunlara verilecek hiçbir tavizimiz olamaz demesinin önünde, eğer sözünü ettiğimiz senaryo doğru olsaydı, hiçbir engel yoktu. İddia edildiği gibi sınırsız derecede güçlü , dünyanın, insanlığın, evrensel insanlığın barış, sosyal adalet gibi özlemleri tarafından hiçbir şekilde kayıt altına sokulmamış bir Amerika'nın davranışı o şekilde olurdu. İsrail'i getirip zorla barış masasına oturtacağım diye bir sorunu olmazdı. Bu tür örnekler üzerinde dikkatle düşündüğümüzde bunlar sözü edilen senaryoya uymuyor. Ayrıca bu yeni uluslararası düzen kavramını ortaya atarken Amerika'nın ne yaptığını bildiği varsayımına dahi uymuyor.

Bizim bir alışkanlığımız da, solcular olarak, dünya tarihinin çok ince olarak oluşturulmuş planlara göre seyrettiğini düşünmektir. Özellikle gelişmiş ülkeler hele Amerika bir şey ortaya atıyorsa, bir proje, bir tasavvur ortaya atıyorsa mutlaka çok iyi düşünmüştür. Beş yıllık, on yıllık planını en ince ayrıntısına kadar yapmıştır. Kim bilir her taşın altından önceden kararlaştırılmış ne çapanoğulları çıkacaktır. Ben pek öyle olduğu kanısında değilim. Hatta ve hatta Körfez savaşı konusunda şöyle bir şey söyleyebilirim; Amerika'nın, Kuveyt'in üzerindeki işgali kaldırmak dışında hiçbir somut planı yoktu Bir tek şey biliyordu; Saddam'ı Kuveyt'ten çıkartmak Yoksa savaş sonrası Kuveyt'in düzeninin ne olacağına, Saddam'ı ne yapacağına, Irak'ı ne yapacağına doğru dürüst karar vermiş değildi. Bir meselesi vardı, Kuveyt'i boşalttırmak. Aslında savaşın son dönemlerindeki bocalaması, yürüsün mü, dursun mu, Kürtleri ne yapsın, hazır çekiç gücü olsun mu, olmasın mı, gibi bütün bocalamaları aslında Kuveyt'i terk ettirmek ve petrol kuyularını kurtarmak dışında çok ciddi bir somut planı, ayrıntılı bir senaryosu olmadığını göstermektedir.

Buradan şu noktaya gelmek istiyorum; uluslararası bir yeni dünya düzeni diye bir kavram ortaya atılıyor. Bu, henüz içi doldurulmamış olan ve nasıl doldurulacağı önümüzdeki dönemde mücadele konusu olacak bir kavramdır. Kanımca soğuk savaşın sona ermiş olması, dünyanın iki süper güç arasında rijit nüfus alanlarına kutuplaşmasını ve dolayısıyla bütün sosyal güçlerin de illa ya ABD taraftarı olacaksın ya Sovyetler taraftarı olacaksın cenderesi ve ipoteğinden sıyrılmış olması; aslında insanlık açısından, ilerici insanlık açısından ve evrensel insanlık ve ezilen insanlık açısından ve çeşitli sosyal mücadele güçleri açısından daha elverişli ve yeni dünya düzeni kavramının içini doldurmak için daha fazla insiyatif kazanabilecekleri bir durum yaratmaktadır. Çünkü Herkes, bu yeni dünya görece içi boş kavramın içini doldurma mücadelesi verecektir. Nasıl bugün Türkiye'de bir ulusal konsensus kavramı ortaya atılmıştır ve herkes, bunun içini aslında kendi istediği gibi doldurmaya çalışmaktaysa. Yeni uluslararası düzen kavramının da içini, bunu kötüleyeceğimiz edeceğimiz yerde, bu şöyle

bir emperyalist komplodur falan diyeceğimiz yerde, pozitif projeler geliştirerek, şöyle olmalı diyerek, daha olumlu bir şekilde içini doldurarak insiyatifi kapma mücadelesi vermek için kanımca elverişli bir zemin doğmaktadır. Bu birinci söylemek istediğim nokta. Eskinin çok sığ ve halklara güvenmeyen mantığı aslında sadece kaba kuvvete tapan bir mantıktır. Bu mantık Amerikanın sadece ve sadece Sovyetler Birliği ile, Sovyetler Birliği'nin devlet gücü ile dengelenmiş olabileceğini, ama insanlık değerleri ile insanlığın evrensel özlemleri ile, bu değerlerin birikimi ile dengelenebileceğini bir parça olsun düşünemez.

İkinci söylemek istediğim nokta, bu bağlamda Avrupa Topluluğu ve Türkiye'nin Avrupa Topluluğuna bakışıyla ilgili, Avrupa topluluğu konusunu demin ortaya attığım çerçeve ile de birleştirerek ben şöyle düşünüyorum: Dünyanın bugün geldiği noktada tek ülkede sosyalizm filan mümkün değildir.Böyle birşey yok. Bir dönemde mümkündü ise bile bir anlamda ya da ancak Sovyetler Birliği ile Çin gibi adeta birer kıta boyutlarındaki ülkelerde mümkündü ki, oralarda bile mümkün olmadığı ortaya çıktı. Günümüzde dünya sistemi o derece entegredirki mal, hizmet, sermaye,enformasyon, döviz vs. akımları ülkeleri birbirine o derece de kilitlemiştir ki, bırakın öyle eski ve klasik anlamda bir marksist Leninist sosyalizmi filan, tek başına sosyal demokratların tek başlarına yalnız Türkiye'de iktidara geldiği ve Avrupa'da faraza cepecevre muhafazakar iktidarlar ile karşı karşıya olduğu takdirde, bırakalım böyle kapsamlı bir sosyalizm uygulamasını filan, Türkiye'deki kurulu düzenin belli başlı ekonomik yapı taşlarına dokunması dahi mümkün değildir. Biraz dokundunuz mu, faraza öyle bir döviz kaçışı peydahlar ki 5-6 ay içinde Türkiye'yi döviz kalmaması ve ardından ithalat yapamaz ve ithalat yapamadığı için üretimin durması, dolayısıyla üretim cihazının çarklarının çalışamaz hale gelmesi durumuyla, karşı karşıya bırakabilir, yani tamamen iflas noktasına getirebilir. Kıssadan hisse; Türkiye'de eğer su veya bu şekilde ilerici, sosyal demokrat, sola dönük vs. dönüşümler olacaksa, en azından Avrupa çapında bir demokratik ve sosyal demokrat ilerici dalganın parçası olarak olabilir. Tek başına Türkiye'de düşman bir dünyaya karşı, eski klasik Leninist teoride olduğu gibi emperyalist zinciri en zayıf halkasından yararsın, ondan sonra kendi gücüne dayanarak ve yedi düvele meydan okuyarak, tek ülkede sosyalizmi kurarsın, bu mümkün değildir. Eğer Türkiye'nin de içinde yer aldığı bölgede, Türkiye'de bugünkünden daha ileri, daha kapsamlı demokratik dönüşümler olacaksa, bütün dünya çapında değilse bile en azından Avrupa çapında bir ileri dalganın parçası olarak meydana gelebilir. Buraya giden yolda ise şimdiden Avrupa çapında siyaset yapmak ve şimdiden Avrupa siyasi çapında müttefikler bulmak zorundadır. Başka bir deyişle ben, her türlü işte emperyalist Avrupa bizi sömürmek istiyor filan teorilerini bir yana bırakarak, Türkiye'nin Avrupa Topluluğuna tam üye olmasından yana-

yım. Ancak bu takdirde, yani Türkiye Avrupanın bir parçası olmayı ve Türkiye solu da Avrupanın bir parçası olmayı içine sindirdiği takdirde şimdiden Avrupa çapında mücadele etmeye, kendisine Avrupa çapında müttefikler bulmaya, Avrupa demokratları ile, sosyal demokratları ile vs. ittifaklar oluşturmaya ve Avrupa sorunlarını bilerek Türkiye'yi bütünleşen Avrupa içinde kontekst ederek gelecek projeleri oluşturmaya başlayabilir. Aksi taktirde dumura uğrar. Kendi içine, bir mental, bir zihinsel otarşi içine ve aynı zamanda bir siyasal izolasyon içine hapsolur ve böyle bir solun da Türkiye'de hiçbir şeyi değiştireceği inancında olamam. İkinci söylemek istediğim nokta buydu.

Sovyetler Birliği'nin Dağılması Ve Milliyetçilik Rüzgarı

Üçüncü mesele, başlığın üçüncü unsuruyla ilgili. Türkiye'nin ve bütünleşmeye doğru giden Avrupanın karşı karşıya bulunduğu çok önemli bir sorun, Sovyet imparatorluğunun dağılması sonucu Doğu Avrupa, Güneydoğu Avrupa ve Orta Asyaya kadar uzanan bir kuşakta, yani eski Sovyet nüfuz alanının Doğu Avrupadan Orta Asya cumhuriyetlerine kadar uzanan kuşağında ortaya çıkan durumdur. Burası adeta yeryüzünde milliyetciliğin anakronistik, çağdışı bir laboratuvarı haline gelmiş bulunuyor. Çok uzun onyıllar boyu Sovyet Devleti ve Sovyet Devletine bağlı Doğu Avrupadaki rejimler, yukardan aşağıya çok sıkı bir disiplin uyguladılar ve aynı zamanda resmi idolojiyi, Markizm-Leninizim'i de biricik ideoloji olarak sıkı bir şekilde empoze ettiler. Bu kalktığı anda ve bu iktidar merkezi dağıldığı anda bir pandora kutusu açılmış oldu. Ve torbadan inanılmaz bir milliyetcilik rüzgarı çıktı. Tabi burada çeşitli faktörler var. Bir kere, bu toplumlar bir siyasal olgunluktan yoksun, bunu görmek lazım. Yani yıllar yılı tek parti rejimleri altında yaşadıkları ve halk siyaset yapmayı bilmediği için bir kompromiler, karşılıklı tavizler, neyi nereye kadar talep edeceğini bilmekler filan anlamında bir siyaset yapmadığı için, bir demokratik nosyonları, demokratik olgunlukları, nerede duracaeğını bilen bir demokratik frenleri yok. İkinci olarak siyasal ahlakları yok. Bütün bu toplumlarda ben çok ciddi bir etik bunalımı yaşandığı kanısındayım. Burda ikili bir problem var, bir problem bir siyasal ideoloji olarak Leninizmin ya da Leninizmin Stalinist varyantının ya da reel sosyalizmin artık ne diyeceksek diyelim, amaç uğruna bütün araçlar mübahtır gibi bir felsefeyi getirmiş olması ve proletarya diktatörlüğünü korumak ya da proleterya devriminin kazançlarını korumak için ne yapılsa mübahtır,w yani polis devleti uygulamak da mübahtır mujikleri kesmek de mübahtır, başka ülkeleri ilhak ve işgal etmek de mübahtır filan barış ve sosyalizm ve proletarya diktatörlüğü uğruna ne yapısla mübahtır gibi bir anlayış getirmiş ve yıllar yılı bunu uygulamış olması demokratik siyasetin dayanması gereken etik normlar başlı başına

aşındırmış. Madalyonun diğer yüzünde ise şu var: Marksizm-Leninizm ya da Markizm Leninizmin resmi yorumu bu toplumların biricik ideolojisiydi. Ve her toplumun eğer bir bir moral bağa, toplumları birleştiren bir ideolojik dokuya ihtiyacı varsa, reel sosyalizm ya da Marksizm-Leninizmin çökmesiyle birlikte bu bağ ortadan kalktı. Ve yerine ne koyacaklarını bilmiyorlar. Yani korkunç bir ideoloji ve değerler boşluğu doğmuş bulunuyor. Ve burada birdenbire halkın siyasal hamlığı ve geriliği, bu etik ve ahlaki değerler bunalyımıyla ve tecrübesizlikle birleşince, sağ popülist diyebileceğimiz milliyetci, demagog liderlerin geliştiğini görüyoruz. Çünkü bu öyle birşeyki, oportünist insanlar ve siyasal güçler için çok elverişli bir siyasal ortam doğmuş oluyor. Bugün pandoranın kutusundan, sürekli ilaçlanmış bir evin ahşap aksamından adeta bütün tahtakuruları çıkıyor, yılların Stalinist reel sosyalist politikacıları bir gecede milliyetciliğe geçiveriyorlar. Çünkü herkes şu hesabı yapıyor: Dağılan bir dünyada ben, bu dünyanın dağılmamasına, ya da evrensel bir projeye oynayamam ben, elde avucta varolan kendi, şuradaki milliyetime, hatta kabileler olsa neredeyse kendi kabilime dayanak ayakta durayım. Bütün siyasal şefler bütün siyasal patronlar böyle yapıyor. Ukrayna'yı garantiye alayım, Beyaz Rusya'yı garantiye alayım. Çeçen inguşları garantiye alayım... ve onlara dayanarak ayakta durayım. Bu, bu dağılma halindeki dünyada şu anda, geçiş döneminde, geçerli reel politika yapma tarzı haline gelmiş bulunuyor. Ve dediğim gibi insanlar kapağı milliyetçiliğe atıyorlar. Eski aparatçikler, eski parti liderleri, tamamen dispridite olmuş insanlar, bir bakıyorsunuz. 20 yıl Ukrayna'da Stalinist rejimin genel sekreter yardımcılığını yapmış kişi, Ukrayna milliyetçiliğinin lideri olarak ortaya çıkıyor milliyetcilik kuyudan adam çıkarıyor. Öte yandan, belki bu konuya ikinci turda sorular karışısında değinirim, göstermeye çalışacağım ki, aslında paradoksal olarak bu anakronmistik milliyetçiliğin patlak vermekte olduğu dünyanın öyle meseleleri vardır ki hiçbir şekilde miliyetcilikle çözülemez. Ve bunlar ancak ve ancak kollektif ve evrenselci projelerle çözülebilir.

İlhan Tekeli:

Avrupa'da ulus-devlet üstünde güçlü bir topluluk oluşuyor. Bu topluluk içinde yaşayanlar ulusal kimliği yanında nasıl bir yeni Avrupalı kimliği kazanıyor? Acaba bu kimlikler nasıl yarışıyor? Son iki yıldır AT ile ilgili yaptığım çalışmalarda kafamda yanıtlamaya çalıştığım temel soru buydu. Ama bugün, buradaki toplantıda yalnız bunun üzerinde durmak istemiyorum. Gerek Yugoslavya'da olsun, gerek Sovyetler Birliği'nde olsun, ortaya çıkan yeni miliyetçi akımlar üzerinde durmak gerekiyor.

Önce ulusal kimliklerin ve ulusal ideolojilerin oluşumunun nasıl

ele alınması gerektiği üzerinde duralım. İki yönlü bir analiz yapmakta yarar olabilir. Birincisi, ulusların kendi iç evrimine bakmak. İkincisi, Uluslararası düzenin o esnadaki niteliğine eğilmektir. Bu iki etken karşılıklı olarak ulustan, ulusçuluk akımından ne bekleneceğini belirliyor. Tabi böyle bir analiz kurgusu, aslında sunuş olarak çok zaman alabilir.Onun için ben konuşmamda biraz atlayarak, biraz sıçrayarak, aralarını sizin dolduracağınız bir sunuş yapacağım.

Uluslar Arası Sistemin Yeniden Yapılanmasında Ulusal Kimlikler Nasıl Biçimleniyor

Ele alacağım birinci soru, acaba bizim bugün gördüğümüz milletler olgusu, tamamen homojen bir olgu mudur; yoksa, nitelikleri farklı olan milletlerden meydana gelen bir sistemlerle mi karşı karşıyıyız? Bir bakış açısı bunun farklı olduğundan yola çıkmak olabilir. Herbirinin içeriğinin de tarihsel içinde belirlendiğinden söz edebiliriz. Avrupaya bakarsak, galiba milletleri ortaya çıkartan iki tane, birbirinden farklı süreç var. Sanayileşmiş ülkelerde ortaya çıkan milliyetçililik süreci şöyle bir süreç: Yöresel yahut feodal kimliklerin ulus içinde bütünleştiği ve yerel bağlılıkların aşıldığı bir süreç var. Bir de Doğu Avrupaya, yahut Avusturya-Macaristan ve Osmanlı İmparatorluğu gibi çözülen imparatorluklara bakarsak, 19 yüzyılın sonunda çözülme yada parçalanma süreciyle milletlerin oluşması var. Belki üçüncü farklı bir süreci İkinci Dünya Savaşı sonrasında sömürgelerin çözülmesiyle ortaya çıkan, Afrikadaki milliyetçilik akımlarında bulabiliriz. Onlar da bir farklı gelişme çizgisi gösteriyor. Çünkü Avrupada, kapitalist merkez diyebileceğimiz gelişmiş sanayi ülkelerindeki yerel bağımlılıkları aşarak bir ulusal bağımılılıkta birleşmenin altında bir sanayi toplumuna geçiş varken, öteki parçalanan imparatorluklarda bir sanayi toplumuna geçemiyen, ama feodalizme göre biraz daha gelişmiş bir tarımsal yapının olduğu bir yapıdan, bir üretim yapısından, millet sistemine geçmek: Afrika ülkelerinde ise aşiretler yapısından bir millete geçmek süreçleri söz konusu. Bunlar aynı mıdır? Bu farklı süreçlerin çıkardığı farklı milletler salt uluslararası ilişkilerin biçimiyle homojenleştirilebilir mi? Farklı süreçlerin yarattığı farklı milletlerin farklılıkları ortaya çıkarılabilir mi?

Bunun için ilk karşımıza çıkan soru şu olabilir: Bir toplumun kohezyonu, yani bireyin yaşadığı toplumun içinde kurduğu iç bağlılıklarıyla bir kitle olarak hareket etme olanaklarını elde edebilecek hale gelmesi sorunu, acaba nasıl temellendirilebilir? Bu soruyu yanıtlamakta toplumların farklı oluşum süreçleri, farklı ekonomik temelleri, bu kohezyonu sağlama biçimlerinde farklılıklar meydana getirebilir diye araştırabiliriz. Buradaki çıkış yolu, tabii çok basit bir çıkış yolu, şu olabilir: Her insan topluluğunun bir "territory"e, bir alana bağlılığı ve

kişilerin kendilerini güvencede bulması için gerekli koşul olarak bir "biz" bilinci, bir de "biz" bütünlüğünü sağlayan "onlar" bilinci, yani dıştakiler, karşı olanlar vardır. Biz ve onlar karşıtlığı birbirini belirliyen bir sistem oluşturmaktadır. Ama, bu tür bir temellendirme bizi ulusa kadar götürmez. Ulus aşamasını kavrayabilmek için ulusalcılığın en gelişmiş ve en uzun tarihsel çizgisine sahip olan Avrupa merkezine bakmak gerekebilir. Avrupada ulusalcılık çeşitli aşamalardan geçmiştir. Bir aydınlanmaya tekabül eden, bir merkantilist ele alışa tekabül eden bir başka ulusalcılık var. 1815'e kadar olan ulusalcılık ile, 1815 Viyana Antlaşmasından sonra 1870'e kadar olan dönemi, bir başka ulusalcılık dönemi diye algılıyabiliriz. 1815-1870 arasında bir tek devletin (İngiltere'nin) hegemonyasında olan bir uluslararası sistemde bir milliyetçilik sözkonusudur. Burada ekonomi bir uluslararası sisteme bırakılmış, fakat siyasal düzen bir ulusalcı düzen olarak kurulmuştur, ama1870'ten sonra geç sanayileşen ülkelerin sanayileşmelerini devlet korumacılığına dayandırınca milliyetçiliğe yeni bir tür ekonomik içerik kazandırmaya başladılar. Bu durumda milliyetçiliğin içeriği değişti, geniş kitleleri kapsayan, saldırgan bir nitelik kazanmaya başladı. Milliyetçilik orta sınıfların altına indi. Batı Avrupada böyle bir gelişim yaşanırken, Balkanlarda ve Doğu Avrupada bir farklı milliyetçilik yayıldı ki, o bir balkanlaşma ve parçalanma süreciydi. 1870'ler sonrasında 1914'llere kadar olan zaman diliminde Avrupa'da gelişen milliyetçilik ile bu balkanlaşma arasındaki tek paralellik, büyük kitleleri harekete geçirecek bir ideoloji niteliğini kazanmasıydı. Bu tür Balkanlaşma tipi milliyetçilik, İkinci Dünya Savaşı'na kadar, sürekli olarak parçalanan bir dünya ortaya çıkardı. Bu dünya sürecinin tersine dönmesi gibi bir görüntü AT'ın İkinci Dünya Savaşı sonrasında oluşumuyla ortaya çıktı. Bunu belki de Avrupa'daki bütünleşerek uluslaşma sürecinin yeni ölçeklere taşınması diye düşünmek daha doğru olur. Uzlaşmaz milliyetçilik anlayışlarının neden olduğu İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra, Halil'in de değindiği yeni güçlü bir Birleşmiş Milletler örgütü ortaya çıkarılamamıştır. Avrupa Topluluğu bu konjonktürde doğmuştur. Böyle bir ortamda Avrupa Topluluğu nasıl bir uluslararası kuruluş olmak istiyor, Avrupa Topluluğu nasıl bir süreçle uluslarüstüne geçmek istiyor? İkinci dünya Savaşı sonunda, hatta İkinci Dünya Savaşı sırasında artık savaştan bıkan, parçalanmış milletler dünyası, Avrupa'da bir çözüm arıyordu. Ve savaşın olmadığı, bir daha olmayacağı bir çözüm arıyordu. Birleşik Avrupa Devletleri buna bir yanıt olarak ortaya çıkıyordu, ama her ülkenin ulusalcılık ideolojisini aşamıyordu. Avrupa'da birleşik devlete varmak için iki farklı yol öneriliyordu: Bunlardan birincisi doğrudan birleşik devlete geçmeyi savunuyordu. İkincisi, fonksiyonalist denen yol ise, doğrudan birleşik devletin kurulamayacağını, önce ekonomik birleşmenin gerçekleştirilmesini zaman içinde siyasal birleşmeye adım adım yaklaşılmasını

öneriyordu. Birinci yol uygulanmadı, ikincisine başvuruldu.

Avrupa Topluluğu 1958'den günümüze kadar aşama aşama birleşmesini derinleştiriyor ve bugün ciddi olarak bir Birleşik Avrupa Devleti kurulmalı mı, kurulmamalı mıdır meselesi çok açık olarak tartışılmasa da, birleşme süreci bu noktaya oldukça yakın bir derinleşmeye gelmiştir denilebilir. Şimdi Avrupa Ekonomik Topluluğu'nun bu gelişmesi karşısında benim sormak istediğim soru şu: Acaba uluslarüstü düzene geçmekte Avrupa topluluğu'nun deneyimi bize bir yol gösterebilir mi?

Burada bir yanılgı doğabilir. O yanılgı da şu; Avrupa Ekonomik Topluluğu kendi formel programı içinde, bir fonksiyonalist gidişle üst birleşmeye ulaşacağız diyor. Oysa böyle bir süreç varmış gibi görünmesine rağmen, Avrupa Ekonomik Topluluğu'nun birleşmesinin derinleşmesi, kendi iç ekonomik ilişkilerinin gelişmesiyle olmuyor; Avrupa Ekonomik Topluluğu'nun dış çelişkileri onu birleşmesini derinleştirmeye itiyor. Yeni uluslararası düzenin, nitelikleri onu kendi bütünleşmesini gözden geçirmeye zorluyor, yeni projeler geliştirme zorunda bırakıyor. Gerek kendisinin doğusundaki soğuk savaş sorunu, gerek birinci büyüme, gerek 1992 tek pazara geçme, böyle dış çelişkilerin zorladığı bir noktada oluyor. Şimdi şu sorulabilir: Avrupa Ekonomik Topluluğu ülkeleri acaba kendi ulusal kimliklerini aşarak, "ulus" kavramını aşarak bir üst bilinçte birleşebilir mi, bu noktaya gelebilir mi? Bu tabii ilginç bir soru. Ulusal düzen, ulusların bugün parçalanmış büyüklükleri, artık dünya teknolojisinin ulaştığı bu aşamada yeterli büyüklükler değil, ne ekonomik olarak, ne de diğer ilişkiler bakımından. Kaldı ki, Avrupa bile dünyada yarışabilmek için daha büyük ekonomik büyüklüğe gerek duyuyor. Avrupa Ekonomik Topluluğu 1992, yani tek pazar programını kabul ettiği zaman da böyle bir yaklaşım içindeydi. Dünya bir yeniden yapılanma yaşarken Avrupa, Amerika ve Japonya'ya göre geri kalıyordu. Bu dış çelişki tek pazar projesini getirdi. Yani Avrupa Ekonomik Topluluğu'nun bütün krizlerine baktığınız zamanda bunu gözlüyorsunuz. Bir krizin aşılması birleşmenin derinleşmesini gerektiriyor. Avrupa Ekonomik Topluluğu'ndaki uluslar önce direniyorlar. Bir zamanlar De Gaulle direndi, şimdi İngiltere direniyor. Bu dirençler, kriz noktasına geldiğinde de devamlı olarak aşılıyor. Çünkü Avrupa içindeki oyun, İkinci dünya Savaşı öncesinin oyunlarından farklı. İkinci Dünya Savaşı öncesindeki oyunlar, sıfır toplamlı oyunlardı. Şimdi oyunlar sıfır toplamlı olmaktan çıktı. Yani, eğer oyunlar teorisiyle bu mekanizmayı açıklarsanız, birçok durumlar oyun teorisine dayanılarak açıklanabilir, bir çeşit "prisoner dilema game" gibi sıfır toplamlı olmayan oyun sözkonusu: ayrılan kaybediyor. Sistemi bu hale getirdiğiniz zaman, sistem çözülemiyor.

Ama daha büyük adımlar atmak için de, sistem ilginç emrivakiler-

le çalışır hale geldi. Şimdi Tek Pazar Programının gelişim biçimini izlemek, bu bakımdan çok ilginç. Tek Pazar Programı, ki ister bütün fiziki bariyerlerin kaldırılması, bütün kapital, emek, mal ve hizmet hareketlerinin tam serbestleştirilmesi vs. öyle bir program olarak ortaya atıldı, pür ekonomik görüşlü programdı. Güya her ulusun da bağımsızlığı korunacaktı. Oysa sistem çalışmaya başladığı zaman açıkca ortaya çıkıyor ki, bu düzeyde bir ekonomik birleşmeyi gerçekleştirdiğinizde, bu ekonomiyi tek tek ülkelerin karar mekanizmalarıyla kontrol edemezsiniz. Sistem işleyemez ve sistem krizlerine karşı koyamaz. O zaman ne oluyor, hemen bir para birliği, bir müşterek merkez bankası, vs. gündeme geliyor. Tabii siz bunları getirmeye başladığınız zaman, 12'lerin karar süreçlerinin artık hemfikir olarak, her ülkenin vetosuyla işletilmesi gündeme geliyor. Diğer ulusların kararlarının, öteki ulusları bağlayacak karar mekanizmalarının geliştirilmesi gerekiyor. Yani bütünleşme yoluna gidildiği zaman, sistemi sıfır toplamlı olmaktan çıkardığınızda, bunun yarattığı dinamikler daha eski dönemlerin ulusal karar yetkilerinin daha üst kademelere devredilmesine neden oluyor. Çok kabaca anlatmaya çalışıyorum. Böyle bir mekanizma var ve Avrupa Topluluğu'nda bu süreç oldukça derinleşti.

Şimdi Doğu Avrupa'ya baktığımız zaman, Avrupa ilginç bir konuyla karşı karşıya: Batı Avrupa'nın, AT'nin. Doğu Avrupa ile bütünleşmesi nasıl olacak? Tabii, ben bunun içine fazla girmeyeceğim, altenatif düşünceler var, çok değişik projeler var. Ama şunu söylemek istiyorum: Eğer Doğu Avrupa problemi bundan 20 yıl önce ortaya çıksaydı, Avrupa'nın Doğu Avrupa'yı içine alması, bugün içine almasına göre dah kolaydı. Çünkü AT birleşmesini çok derinleştirdi. Bu derinleşmiş birleşmeyle ötekilerini içine almak çok zor. Onun için Mitterand bir Avrupa federasyonunu gündeme getiriyor. AT'dan farklo olarak. Çünkü federasyon düzeyinde birleşmek daha kolay. AT'nın ekonomik birleşmesinin düzeyinde öteki sistemleri içine almak demek. büyük dengesizlikleri de sistem içine taşımak demektir.

Bu noktaya Avrupa Topluluğu'na baktığımız zaman, şöyle bir soru ortaya çıkıyor: Avrupa ölçeğinde, kararların, yetkilerin devredildiği bir üst organ teşekkül ediyor ve devamlı olarak yetki alanını genişletiyor. Acaba bir Avrupa kimliği oluşuyor mu? Yani insanlığın bu uzun gelişme süreci içinde her toplumda kişiler artık tek kimlikli değil, çok kimlikli hale gelmiştir. Ulusal kimlikleri var, bölgesel kimlikleri var, uluslararası kimlikleri var, mesleki kimlikleri var, bunlar daha da arttırılabilir. Çok kimlikli böyle bir toplum içinde bu Avrupa kimliğinin önemi ne noktadadır? Bunun üzerinde Avrupa topluluğu bazı araştırmalar yapıyor. Avrupa kimliğinin, anladığımız kadarıyla hala ulusal kimlikle de önemli derecede yarıştığı söylenemez durumda. Ama şu gayet açık: Avrupa'da ulusal kademede kimlik iki tür saldırı altında: birincisi, bu tepedeki yeni oluşumun saldırısı, ikincisi ise, yeniden üre-

tilen bölgesel kimliklerin saldırısıdır. Ekonomik düzeyde ulus kavramını kaybedince, bölgesel kimlik farklılıklarının kendisini ifade etmesinde ulus-devlet de eski duyarlılığını yitiriyor.

Bölgesel kültürlerin yeniden üretilmesinin anlamı, ulus-devlet içindeki anlamından farklı bir anlam taşıyor. Ve bölgesel kimliklerin canlanmasıyla da ulusal kimlik aşınıyor. Ulusal kimlik, hem yukarıdan hem de alttan erozyona uğruyor. Ama ulusal kimliğin erozyona uğraması, artık o toplumların ekonomisi için bir uluslararası sistem oluşturmakta olduğu gibi tehlikeli değil. Sistem, bölgesel kimliklerin oluşmasını kolayca tolere edebilecek durumda. Çünkü daha üst kademede bir bütünlük oluşuyor.

Bu çok hızlı sunuşun içinde sanırım, çok kopuk kopuk da olsa şunu sergilemeye çılışıyordum: Ulusal kimlikler uluslararası sistemin yeniden yapılanması içinde yeniden biçimlenmektedir ve milliyetçiliğin içeriğinin anlamı da yeni nitelikler kazanmak durumundadır.

Gerek Sovyetler Birliği ve gerek Yugoslavya'da olan ve geçmişin bir çeşit canlandırılması gibi görünen şeyler, bence dünyanın tüm gidişine ters düşen, yahut onunla uyumlu olmayan şeylerdir. Dünya sisteminin gelişmesi içinde ulusal kimlik sorunu yeniden ve kaçınılmaz olarak tanımlanma durumundadır., diyorum. Ben sunuşumu burada kapatayım. İsterseniz toplantımızı şimdi sorulara açalım.

Soru:

Kabaran milliyetçiliğin bir tabanı olduğu ortada, o zaman, bu milliyetçiliği anakronik olarak tanımlamak doğru mu?

Halil Berktay:

Bir kere şunu söyleyeyim, ben anakronik sözcüğünü, tabanı yok anlamında kullanmadım. İlhan'ın en son izah ettiği gibi, insanlığın genel gidişatına ters ve o anlamda çağdışı anlamında kullandım. Yani, ileri insanlık, ileri ülkeler, kapitalistleşmede, sanayileşmede her neyse nasıl ölçersen ölç, ileri ülkeler önemli ölçüde milliyetçiliği aşar ve başka şeylere doğru ilerlerken, dünyanın bu kesimi çok gecikmiş bir şekilde ve ileri insanlığa oranla milliyetçiliğin yeniden canlanışı dönemi yaşıyor. Anakronik deyimini göstermelik anlamında kullanmadım.

İkincisi, "bu var olduğuna, sirayet ettiğine göre bir maddi temeli vardır, bir tabanı vardır" argümanına karşı, bu yoruma karşı da ihtiyatlı olmak gerektiğini düşünüyorum. Çünkü, milliyetçilik zaten -bu İlhan'ın konuşmasının içinde de vardı- aslında dünyanın pekçok yerinde, genel gelişimi itibariyle öyle aşağıdan yukarıya ve sportane bir şekilde, kitlelere malolarak filan başlamadı. 1980'den bu yana batı tarihçiliğinde ve tarih sosyolojisinde, milliyetçiliğe ilişkin yeni bir literatür

açıldı. Önemli bir birikim oluştu. Yeni milliyetçilik analizleri yazıldı. Aslında öncü çalışma Miraclav Hrok diye bir Çek'in, arkasından 1983'te Anderson'ın ve Gelner'in Anderson'ın "İmagine Communities-Tasavvur Edilmiş Topluluklar" ve Ernest Galner'ın "Milletler ve Milliyetçilik" ve bunların hepsinin tekrar tekrar, israrla üzerinde durdukları bir soru var: Milliyetçilik, hiç maddi temeli olmamak ya da kapitalizmin gelişmesinin belirli ekonomik koşullarına hiç tekabül etmemek anlamında değil, ama ideolojik ve kültürel yapılanışı itibariyle ne kadar yukarıdan aşağıya, deyim yerindeyse icad edilmiş bir akımdır? Yani küçük entellektüel elitlerin ve bu arada önemli ölçüde devletlerin, modern devletin yükselişi döneminde, yani ortaçağdan çıkılırken, artık bir tek ortaçağın geleneksel aidiyet ve sadakat, bağlılık kalıpları ve bunların ideolojik ve meşrulaştırma mekanizmaları çökerken, bu yeni teşekkül eden merkezi krallıkların ve devletlerin tebalarını kendilerine yeni meşrulaştırma mekanizmalarıyla bağlama ihtiyacı tarafından ne ölçüde belirlenmiştir? Sözünü ettiğim çalışmaların bu konuda yeni bir çığır açtığı kanısındayım. Benim kafamda, yıllarca, bir klasik Marksist olarak şöyle bir anlayış olduğunu söyleyebilirim: Ekonomik koşullar, maddi koşullar gelişiyor, bu temelde yukarıdan aşağı, geniş halk kitlelerini kapsayan, spontane bir şekilde milliyetçilik doğuyor. Olay, pek böyle değil. Kuşkusuz ekonomik koşullar ilk önce küçük entellektüel elitleri, ya da devlet elitlerini harekete geçiriyor ve çok büyük ölçüde, bunun ideolojik mekanizmalarını onlar yukarıdan aşağıya yaratıyorlar ve milliyetçiliği bir kitle hareketine dönüştürüyorlar. Ama bu sözünü ettiğim araştırmaların hepsi, küçük entellektüel elitler tarafından icat edilen milliyetçiliğin, ne kadar uzun süre geniş halk kitlelerine yabancı kaldığını veya geniş halk kitlelerinin buna tamamen kayıtsız kaldıklarını, yani hiç anlayamadıklarını, hiçbir bağ kuramadıklarını ve burada bu ideolojik belirlenmede devletin ve özellikle 19.yüzyılda sistemleşen mekanizmaların -zorunlu askerlik ve ilköğretim, milliyetçiliğin yayılmasında ve kitlelere benimsetilmesinde iki temel mekanizma olarak ortaya çıkıyor- ne kadar tayin edici rol oynadığını görmek gerekir. Yani öyle kitlelerin içinde köylülerin, halkın, geniş kesimlerin içinde spontane olarak yaşayan, spontane olarak benimsedikleri bir milliyetçilik hiçbir yerde görülmüyor. Örneğin, Türk milliyetçiliğinin Türklere, Türk milletinin bilincine malolmuş olmasının, ben çok büyük ölçüde 1920'lerin sonundan itibaren Türk milli eğitimine bağlıyorum. 1920 öncesiyle bir karşılaştırma yapmak mümkün olsa -ki ben bunun aslında çok da yapılamayacak birşey olduğu kanısında değilim- aslında büyük ölçüde, Cumhuriyetin ortaya çıktığını ve ondan sonra Cumhuriyetin Türk milliyetçiliğini icad ettiğini görebileceğimiz kanısındayım. Şimdi, kanımca bugün, Doğu Avrupa'da bunun daniskası cereyan ediyor. Bazı olgular var; bir kere yıllar yılı, Doğu Avrupa ülkeleri açısından, Sovyetler Birliği sosyalist enternas-

yonalizm adına bunlara hiçbir hareket serbestisi tanımadı; Varşova Paktı orduları ikide birde sosyalizmi korumak adına bunların topraklarına dayandı. Bunlara sürekli olarak COMECON'un uluslararası işbölümü sistemi empoze edildi vs. vs. Buna karşı birikmiş tepkiler var. Ama, buna karşı birikmiş tepkiler, yani belki Sovyetler Birliği'ne düşmanlığı açıklar, ama mesela Çeklerle Slovakların neden birbirlerini boğazlamak zorunda olduklarını, ya da Slovakların neden şimdi tutturup da illa biz ayrı devlet istiyoruz dediklerini, -bildiğim kadarıyla Çekler, Slovaklara muazzam bir baskı yapmış falan da değiller- açıklamaz. Hiçbir şey Yugoslavya'da olan olayı açıklamaz. Ne açıklar? Yugoslavya milli meselenin çözümü açısından yıllar yılı Marksistlerin gözünde olumlu bir örnekti. Federatif devletti, resmi dili yoktu, kendi dillerinde gazetelerini yayınlayabiliyorlardı..filan. bu konuda Sovyetler Birliği'nden çok daha yumuşak uygulamalara sahipti. Eğer milliyetçiliğin bugün fışkırmasıyla, bu alanda geçmişte ne kadar milli zülme ya da haksızlığa uğradılar arasında bir orantı kurmaya kalksak, ben bunun Yugoslavya örneğinde derhal çökeceği kanısındayım. Yani milli meselede milliyetler arasındaki ilişkilerin düzenlenişi konusunda en yumuşak uygulamaya tanık olan, en az ceberrut uygulamaya tanık olan ülke en korkunç vahşeti yaşıyor bugün. Böyle bir doğru orantı kurulamıyor. Yugoslavya'da, benim bildiğim literatüre dayanarak Tito sonrasi çözülüş sürecinde milli bencillikleri doğrudan doğruya Yugoslav Komünistler locasının tek tek cumhuriyetlere özgü elit önderlikleri tarafından, yukarıdan aşağı, ben buradan vurgunla çıkarım mantığı içinde, nasıl geliştirildiğinin çok iyi gösterilebileceği kanısındayım. Müthiş, doğrudan doğruya yönetici kesim nezdinde korkunç bir siyasal oportünizm furyasının aşağı doğru sarktığı ve bunların kendilerine kitle temeli yaratmak için demogojik yöntemlere başvurduğu kanısındayım. Keza Sovyetler Birliği'nin Orta Asya Cumhuriyetleri'nde de aynı olay belirli ölçülerde cereyan etti. Bütün Doğu Avrupa'da böyle bir şey sözkonusu. Dediğim gibi bu bağlantıyı kurmanın zor olduğu kanısındayım. Baktığımızda doğrudan doğruya politik manüpilasyon, politik makyavelizm diyelim, elitlerin makyavelizmi, yukarıdan aşağıya çok büyük rol oynuyor.

Bir tipik örnek, Sovyetler Birliği ile Amerika; biliyorsunuz geçtiğimiz aylarda Bush birdenbire muazzam bir nükleer silah indirimi teklifinde bulundu ve arkasından Gorbacov buna kapsamlı bir nükleer silah indirimi ile karşılık verdi ve bayağı nükleersiz bir dünyaya doğru gidiş, -oraya vardık demiyorum ama böyle bir akım- doğdu. Bayağı nükleer silahları imha ediyorlar. Şimdi bu mesele, bu yeni şekillenmekte olan uluslararası düzenin içine dolmakta olan niteliklerden biri. Bir nükleer silahlardan kaçış furyası var. Şimdi bunun ardındaki çok önemli faktörlerden biri, dağılmakta olan Sovyetler Birliği'nde, Sovyetler Birliği'nin bütün sathına yayılmış olan nükleer silah depoları ve

füze silolarının uç veren ve bağımsızlaşan milliyetçilerin elinde kalacağı endişesidir. Çok önemli rol oynuyor, çünkü birdenbire Gorbacov da Bush da şöyle bir şeyle yüzyüze geldiler. Bir dönem, henüz Sovyetler Birliği'nin dağılması bir gerçeklik değilken, bu son darbe olayına kadar, söyleyeceklerimin milliyetçiliğin fışkırmasının ne kadar manipülatif olduğunu göstereceği kanısındayım, Sovyetler Birliği'nin periferisindeki tek tek cumhuriyetçi akımlar, muhalefet akımları, Moskova'ya, Sovyetler Birliği'nin merkezine, bu lanet olasıca nükleer silahları topraklarımızdan çekip alın diyorlardı, ama ne zaman ki Moskova'da başarısız darbe girişimi oldu ve arkasından birdenbire -ki o zamana kadar slogan olarak ortaya attıkları bağımsızlık, aslında çok gerçekleşebilir bir şey oldu- bu milliyetçi önderlikler topraklarındaki füze silolarını, kıtalararası balistik füze rampalarını, SS 20'leri, 24'leri vs. koz olarak görmeye başladılar. Biz bağımsız olabiliriz ve bu silahlar bizim elimizde kalabilir, diye düşünmeye başladılar. Şu anda Sovyetler Birliği topraklarındaki bütün silahlar olduğu yerde kalsa ve her cumhuriyet mutlak bağımsız olsa dünyanın nükleer tablosu ne oluyor biliyor musunuz? Amerika birinci nükleer güç olarak kalıyor; Rusya Cumhuriyeti ikinci nükleer güç oluyor; Ukrayna üçüncü nükleer güç oluyor; Kazakistan dünyanın dördüncü nükleer gücü oluyor. Ve hakikaten bu milliyetçiler aynen Saddam gibi kendi topraklarındaki nükleer füzeleri birdenbire statü sembolü olarak, yani rüşt ispatı, kendini ulus devlet olarak ispat etmenin simgesi olarak görmeye başladı. Bu da dünya için çok tehlikeli bir durum. Ve şimdi bu durumun ortaya çıkması silahsızlanmanın itici gücü rolünü oynuyor. Burada bu örnekle iki şey anlatmak istiyorum: Bir, aslında, Sovyetler Birliği'nde ve çözülen Sovyetler Birliği imparatorluğu alanında ortaya çıkan milliyetçiliğin, programını ne kadar fırsatlardan yararlanarak günübirlik oluşturmakta olduğunu; iki, ne kadar oportünist ve haris olduğunu ve tehlikeli olduğunu; üç, buna karşı, bunun dünya için yol açabileceği badirelere karşı önlem alma çabasının yani uluslararası düzenin içinin ne kadar ampirik bir şekilde doldurmakta olduğu. Ama bunun dediğim gibi, hadi Moskova'ya karşı, Sovyet hegemonyacılığına karşı tepkiyi anladım, ama bu bölgedeki tek tek halklar arasında, mesela Romenlerle Macar'ar arasında ne gibi bir mesele vardı ki, Macaristan'daki Romen azınlığı ya da Romanya'daki Macar azınlığı yıllar sonra biribirlerini boğazlamak istiyorlar, ben bunu anlamakta güçlük çekiyorum. Halk kitleleleri içinde bir nefretin yaşamakta olduğunu ve şimdi spontane olarak satha çıkması durumunun sözkonusu olduğunu sanmıyorum..

Soru:

Gelecekte Avrupa nasıl bir şekil alacak, Karadeniz Ekonomik İş-

birliği gibi projelerin rolü nedir?

Avrupa Gelecekte Nasıl Olacak?

İlhan Tekeli:

Gelecekteki Avrupa için üç, dört tane proje yarışıyor. AT'nun kendi projesi var. Tabii AT çok kutuplu dünyada Amerika'nın çok fazla denetiminde olmayan bir güç haline gelmeyi istiyor. Çünkü AT'nun geçmişte, bu iki kutuplu dünyada şöyle bir problemi vardı: Büyük ekenomik gücü vardı, fakat siyasal ve askeri gücü yoktu. Son Yugoslavya olayının Avrupa'ya bir çeşit ihale edilmiş olması da bu arayışla ilgili olarak görülebilir.Yani Avrupa'lının ayrı bir güç olarak siyasal arenada, dünya siyasetinde ayrı bir güç olması projesi var. Almanya ile Fransa'nın NATO dışında ayrı bir askeri güç kurması hep bu arayışın kanıtları. Ama Sovyetler Birliği'nin önerdiği bir başka proje var: O da Avrupa Evi denilen proje; Atlantikten Urallara kadar bir Avrupa. Bu proje AT için sempatik bir proje mi? AT böyle bir projeye var mı? Çünkü öteki taraf ideolojik olarak "Avrupa coğrafik bir bütündür" deyip bu toplulukla bütünleşmek istiyor. Avrupa'yla bütünleşmek isteyenler çok sayıda, ama önemli olan Avrupa'nın isteyip istemediği, kararı o verecek.

AT'nun bazı çalışmalar yaptığı biliniyor. Ekonomisine bakıyor. Avrupa Rusya'ya kadar entegre olursa, nasıl sorunlarla karşı karşıya kalabilir, ne avantajları olabilir ve tabii ne dezavantajları. Öteki sistemin, Sosyalist Blokun bugün kullandığı enerji Avrupa'nın etkinliği düzeyinde kullanılsa bile, ortaya çıkan enerji fazlası bugünkü dünya petrol ticaret hacmine eşit miktar. Müthiş bir olanak. Ama buna rağmen, Avrupa için cazip gelmiyor. Avrupa tabii başka bir şeye daha bakıyor; insan gücü mukayesesi yapıyor, Doğu Avrupa'yı bu bakımdanAvrupa'nın güney kuşağı ile kuzey kuşağı arasında bir noktada buluyor. Çok büyük tarımsal problemleri var. Avrupa zaten kendi tarımsal ürün fazlası sorunuyla karşı karşıya. Avrupa tarım düzeni içinde, bu kadar büyük bir alanın tarımsal üretime girmesinin ortaya çıkartacağı problemler var. Onun için Avrupa'nın Doğuyu kendine entegre etmek gibi bir niyeti yok. Yalnız küçük entegrasyonlar düşünüyor. İlk aşamada düşünebileceği entegrasyonlar Macaristan, Çekoslovakya,Avusturya üçlüsünü içerebilir. Belki EFTA ülkeleriyle ilişkisini yeniden düzenlemeyi, hatta AT'a almayı düşünebilir. Çünkü Türkiye'nin AT içine girme stratejisinde önemli bir değişiklik oldu. EFTA'ya girdi EFTA'ya girmesi aslında AT'nun EFTA'ya bakışındaki değişmelerden yararlanmak amacını içeriyor. En olasılıklı büyüme, EFTA, ülkeleriyle Macaristan ve Çekoslovakya'yı içerebilir. Bundan sonra gelecek bir büyüme halkası içinde Polonya, Balkanlar ve Türkiye bulunabilir.

Büyümenin esas engeli, kendi yarar sistemlerinde çok büyük değişiklikler yapma gereği oluyor. 12'ler bile artık karar vermekte çok zorlanıyor. Sayıları 20'lere ulaşan bir sistemin, anlaşma bazında karar vermesi hemen hemen olanaksız. Tabii bu sırada üçüncü bir proje var: Bir konfederatif Avrupa. Bu da yarışan bir proje. Fransa bunun önderliğini yapmak istiyor, ama bunun da müşterisi yok. Bugün sanıyorum, Avrupa'nın asıl sorunu, Batı Avrupa'nın, Doğu Avrupa'ya bakış açısı için ciddi bir proje geliştirmemiş bulunmasıdır. Açık, yardım ediyor, ilişkilerini iyi tutuyor, ama Doğu Avrupa'ya dönük, açık bir projesi yok. Doğu Avrupa'nın kendi başına bir proje geliştirmesi olanaksız. Belirsizlik sürüyor. Onun için belki Türkiye gibi bazı ülkeler başka bölgesel arayışlara giriyor; Doğu karadeniz İşbirliği gibi vs. Bunlar bu projenin gelişmemesi sonucu ortaya çıkan projeler gibi gözüküyor.

Soru:

Hırvatlarla Sırplar arasındaki meselede, gerçekten çok enteresan. Roma İmparatorluğu'nun 395 yılında tam bölündüğü noktadan bölünmüştür. Bunun hala bir anlamı yok mu acaba? Üstelik onlar...... katolik. Gerçi Slovaklarla Çekler arasında biraz daha farklı bir durum var ama... Orda da...mesele yok.

Halil Berktay:

Doğrusu ben Roma İmparatorluğu'nun bölünme çizgisinin bilincinin herhangi bir şekilde kafalarında yaşadığı kanısında değilim. Tabii, dini faktör bir rol oynuyor. Aslında bütün milliyetçiliklerde bir rol oynuyor. Milliyetçiliğin, İlhan'ın anlattığı gelişmesinin, H'un protomilliyetçilik dediği bir aşaması var. Henüz gerçek anlamda milliyetçiliğin ortaya çıkmadığı, ama ülkelerin ya da ülkelerin tebalarının kollektif bilincinde yaşayan bazı öğelerin, ileride milliyetçilik olarak anılacak olan yeni kimlik tanımlamasına intikal ediş ya da onu inşa etmede kullanılış tarzları var. Şimdi, burada çok önemli bir faktör din. Aslında bir bakıma milliyetçilik ya da milliyetçi bağlanışlar, milliyetçi aidiyetler dini aidiyetlere zıttır ve bir bakıma tarihte onun yerini almıştır. İnsan topluluklarının bağlılıklarının dinle örüldüğü bir çağın yerini, ulusal kimliklerle örüldüğü bir çağ almıştır. Ama öte yandan, bir basit karşılaştırma çoğu zaman şunu gözden kaçırabiliyor: Bu protonasyonalizm çağında yani milliyetçilik yeni yeni tanımlanırken, konfesyonel öğelerin, yani dini aidiyetlerin ne kadar büyük ölçüde kullanıldığı. Milliyetçiliği inşa etmede bu gözden kaçabiliyor. Çok uzağa gitmeye gerek yok. Türkiye'nin kendi istiklal savaşı çok büyük ölçüde bir Türk milliyetçiliği bilinci üzerine değil, kitleler nezdindeki sirayet biçimleri bakımından müslümanlık bilinci üzerine, yani vatan ve müs-

lümanlık elden gidiyor, diye yürütülmüş bir savaştır. Elitin yani önderliğin ne peşinde olduğunu, yani onun bilincini değil, kitlelere sirayet biçimini sözkonusu ediyorum. Ama bu her milliyetçiliğin tarihinde görülebilir. Rus milliyetçiliğinde Rusya ana, Mother Rusia fikri, ortodoks kilisesi, küçük baba olarak çar filan çok büyük ölçüde bunun etrafında örüldü uzun yüzyıllar boyunca. Osmanlı İmparatorluğu'na karşı ayaklanan Balkan milliyetlerinin milli kimlik tanımlamalarında tek tek kiliselerin, millet sisteminin de verdiği özerkliklerden yararlanarak, tek tek kiliselerin önderliği çok çok büyük rol oynadı. Okullarını kiliseler açtı, gazeteleri kilise çıkarttı. Yani sonradan ulusal denilecek olan kimliğin ve kültürün taşıyıcısı olarak kilise öne çıktı. Kıbrıs'ta Rumların, Kıbrıs'lı Yunanlıların İngilizlere karşı mücadelesi bütünüyle Ortadoks kilisenin önderliğinde gelişti ve bu tabii Kıbrıs halkını da bölen bir rol oynadı. Burada şu soruyu sormak gerekiyor, kendi haline bıraksak sosyal bilimlerde, kendi haline bırakmak diye bir varsayım yapabilsek , halklar gerçekten farklı dinlerden oldukları için ve farklı dinlere ait olmakla da örülmüş farklı diller falan konuştukları için gerçekten biribirlerine bu kadar düşman olacaklar mı? Yani hakikatten böyle bir Roma İmparatorluğu bölünürken de ayrı bölünmüşlük, diye bir bilinç bir kollektif şuuraltı biçimde yaşayıp mı geliyor? Ben doğrusu bu kadar mistik birşeye inanmıyorum. Bana şöyle geliyor, milliyetçi elitler,milliyetçiliği icad ederken, Hırvatlarla Sırpların milliyetçi önderleri birbirine girerken dönüp halklarına tarihte bulabilecekleri, işaret edebilecekleri, ne tesadüf varsa hepsini kullanıyorlar. Bakın biz Romada'da zaten böyle bölünmüştük; diyorlar. Bu onların bilincinde yer ediyor ve ondan sonra da öyle olduğu içindir ki, şimdi böyle oldu zannediyorlar. Burada rekrospektif bir bilinç illizyonu sözkonusu. Aslında öyle olduğu için şimdi boğazlaşıyor değiller. Şimdiki boğazlaşma, elitler tarafından geliştirilirken, onlar geçmişte sarılabilecekleri, elkoyabilecekleri ne malzeme varsa onu kullanıyorlar.

İlhan Tekeli:

Şimdi Osmanlı tarihinde Rumların, Ermenilerin milliyetçiliklerinin oluşmasını incelemek, dinin yeri bakımından ilginç. Bu milliyetçiliklerin yayılmasında kilise ön planda gibi görünüyor, ama kilise eski kilise değil. Kilise milliyetçilik hareketleriyle bir deprem geçiriyor, kendi içinde. Rum Ortodoks Kilisesinde mahalli meclislerin niteliği değişiyor. O zaman ortaya çıkan ticaret kapitali meclislerde temsil edilmeye başlıyor. Ondan sonra laik bir eğitim ortaya çıkıyor. Yeni ticaret burjuvazisi, mektepler ve yeni kilise etrafında ulusalcılık hareketleri gelişiyor. Eski Patrikhane, ilk oluşan ulusalcılık hareketlerine karşı, çünkü ulusalcılık hareketinin sistemi parçalaması, merkezdeki

Patrikhanenini çıkarlarına da karşıdır. Gerek Ermenilerde, gerek Rumlarda -ki Türklere göre milliyetçilik önceden gelişiyor- ilk olan şey bir kilise devrimi. Tabi bu ticaret burjuvazisinin gelişimine paralel olarak gidiyor, o grup içinde. Ondan sonra bir dil devrimi geliyor. Eğitimi yaygınlaştırabilmek için, dil devrimi yapıyorlar ve bununla beraber tarihin bir yeni ulusal yorumunu yapıyorlar. Onun içinde dini ögeler de bulunabiliyor, tarihin yeniden de kurulması olabiliyor. Onunla beraber milliyetçilik hareketi yayılıyor. Aslında ben sunuşum içinde çok fazla değinmedim. Bu Balkanlaşma türü, yani sanayileşmemiş ve milliyetçiliğin oluşumunda kişilerin mobilitesinin ve anonim ilişkilerin önemli hale gelmediği toplumlarda- ki dini ve yerel kimlikleri aşarak Avrupada daha büyük gruplar içinde milletlerin ortaya çıkışında sanayi toplumunun gereksinmesi olan anonim ilişkiler ve mobilitenin kurulmasının çok önemi var- gelişen bir milliyetçilik balkanlaşma biçiminde oluyor. Kitleye dönük, balkanlaşan bir milliyetçiliğin kurabilmek için dil ve din ayrımları bu parçalanmada da anlamlı bir araç haline geliyor. Ama Avrupada bu, sanayi kapitalizmi içinde oluşan milliyetçilikte aşılabiliyor. Halbuki öteki durumda aşılamıyor. Parçalanma daha küçük küçük bölünmeler halinde oluyor. Onun için Avrupadaki uluslaşma süreci ile parçalanan İmparatorluktaki Balkanlaşma sürecini aynı süreç olarak düşünmemek gerekir. Ortaya çıkan milletleri de, aynı millet olarak düşünmemek gerekir; kanısındayım. Çünkü mobilite ve ulusal kohezyonun dayandırdığı ideolojik ögelerin nitelikleri kaçınılmaz olarak değişiyor.

Soru:

Konuşmanızın başında herşeyi, iki kutuplu dünya olarak algıladığınızı ve emperyalizmin planlarının olduğunu varsaydığımızı söylediniz... Ben sizin söylediklerinize büyük ölçüde katılıyorum. Yani buna göre Sovyetler Birliğinin ve Amerikanın gücü azalmış mıdır; biz abartmış mıyız? Tamamiyle kurgusal olarak mı düşünmüşüz?

Halil Berktay:

Evet biraz değindim buna. Yani şunu söylemek istiyorum: Tek tek önermeler halinde basitleştirebilirsem, bir kere a- devletlerin güttükleri politikalar, sadece ve sadece o devletlerin hakim sınıflarının maddi çıkarlarının bir türevi değildir. Yani bu politikalar değişik faktörlerin bir nihai vektörüdür, değişik alt vektörlerin bir toplamıdır. Bunun içine bu ülkelerin vatandaşlarının özlemi, ideoloji kertesi, insanlığın baskısı, uluslararası baskılar gibi, çok değişik faktörler girmektedir. Yani o maddi çıkarlar hiç yoktur demiyorum, ama bir devletin güttüğü politikanın, örneğin Amerikanın ya da geçmişte Sovyetler Birliği'nin güt-

tüğü politikayı sadece ve sadece egemen sınıfın maddi çıkarlarıyla değerlendirmek çok indirgemeci bir açıklama tarzıdır ve politikanın hiç artroistik bir boyutu olmadığını düşünmektir. İdeolojilerin ve ideallerin, yani sahtekarca lafı edilen değil de, gerçekten inanılan ideallerin, şu veya bu şekilde politikaya hiç girmediğini düşünmek yanlıştır. b-devletler güttüğü politikada sınırsız serbestlik içinde değildir. Politika olarak formüle edildikten sonra dahi o kadar karışık bir uluslararası matris içinde cereyan etmektedirki, o matris içinde sözgelimi Amerika'nın 19. yüzyılda yaptıklarını, ya da Filipinler'de yaptıklarını bir daha yapması mümkün değildir. Bu kadar basit iki şey söyledim. Bu, bu ülkelerin çok muazzam bir güce sahip olmadıkları anlamına gelmiyor. Politikanın determinanları üzerine birşey söylemeye çalışıyorum.

Soru:

Sorum ortaya hanginiz yanıtlarsanız. Ben ana başlığa sadık kalarak alt başlıkta bir soru sormak istiyorum. Yeni dünya düzeni ve Türkiye sorusunu, hanginiz yanıtlayacaksınız.

İlhan Tekeli:

Sanıyorum Halil'in sunuşunda bazı şeyler vardı. Bir kere yeni düzeni tam olarak bilmiyoruz. Sadece bir yeni uluslararası düzenin oluşum içinde olduğunu biliyoruz. Birinci sağlam önerme bu. Bu uluslararası düzen siyasal olarak oluşacak. Yani ulusların karşılıklı ilişkileriyle içi doldurulacak. Onun için bu doldurma sırasında, benim anlayabildiğim kadarıyla konuşması sırasında Halil arkadaşımızın önerdiği şuydu; Türkiye yanlız hareket edemez. Yani geçmişteki gibi tam bağımsız, kendi içinde bir ada gibi bir ülke düşünülemez. Ancak Avrupa içinde eğer hareket edebilirse, kendi çıkarlarına daha uygun, yahut Türkiye'deki sosyal demokrat hareketin, demokrat yahut sosyal demokrat hareketin gelişmesi bakımından daha uygun ptatformu orada elde edebilir, onunla beraber siyasetini geliştirebilir gibi bir öneri geldi. Tabi burada Avrupa'nın da kendi içinde nasıl gelişeceğini iyi gözlemek lazım. Mesela Almanya'nın önümüzdeki dönemde Avrupa içindeki dinamiği ne olacak? O tür sorular ortada duruyor. Şu iki önerme bence çok sağlam görülüyor: Bir tanesi; bu, oluşum halindedir, bu oluşumu bizim türden ülkeler akıllı siyasetlerle belirli ölçülerde etkileyebilir, yüzde yüz etkileyemese bile. İkincisi ise, bu etkileme tek ülkeler halinde, bir tam bağımsızlık iddiasıyla vesairesiyle gerçekleşemez. Bir grup içinde yer alarak daha etkili olunabilir, gibi iki önerme benim saptayabildiğim.

Halil Berktay:

Ben bir iki şey eklemek istiyorum. Hiçbir şekilde kapsamlı bir cevap iddiasında değiliz. Fırça darbeleriyle konunun çeşitli boyutlarına işaret etmek tavrını yeğledik. Çok bütünlüklü değil, basitinden başlayayım. Bunun Türkiye ekonomisi üzerinde ve Türkiye'nin iş hayatı üzerinde bir kere çok ciddi etkileri olacağı şimdiden görünüyor. Bugün Türkiye'nin iş aleminden kaynaklanan hangi bültene, belgeye, yazıya falan bakarsanız, adeta nakarat halinde batıya, gelişmiş ülkelere şu mesajın verildiğini görürsünüz, ve bu gerçek, Türkiye, dağılan Sovyetler Birliği'nin çok çeşitli pazarlarına ve Ortadoğuya ve Güneydoğu Avrupa pazarına çok yakın bir coğrafi konumdadır. Ortadoğu pazarları ile şimdiden, yani yıllar yılı oralarda müteahhitlik falan yaparak ve ayrıca müslüman olmak, aynı gelenekleri paylaşmak ülkeleri tanımak, o halkların psikolojisinden anlamak ve ayrıca sıcak ilişkileri olmak gibi bir yığın avantajları vardır. Sovyetler Birliği ile de ve Sovyetler Birliği'nin geri bölgeleri ile de birbirimizi milli psikoloji filan bakımından halklar olarak çok iyi anlamaktayız ve şimdiden oluşmuş ilişkilerimiz vardır. Ey siz Batı Avrupalı ve Amerikalı kapitalistler bu pazarlara bizimle ortak olarak girerseniz çok akıllılık edersiniz. Bu çok ciddi bir gerçeklik ve bu olay ciddi olarak cereyan ediyor, gözümüzün önünde. Çok fazla da hiciv etmek istemiyorum. Gelin Türkiye'de yatırım yapın, ortak girişim kurun, Türk iş adamlarıyla ve ortak girişim olarak gidip, o ülkelere yatırım yapın. İlhan yanlışım varsa düzeltebilir. 1980'e kadar Türkiye'ye gelen dolaysız yabancı sermaye yatırımı, Türkiye Cumhuriyeti tarihi boyunca 229 milyon dolar gibi birşey, 1980'den bu yana 10 yılda gelen yabancı sermaye miktarı 6 milyarın, üzerinde. Ve sadece Ağustos ayında Türkiye'ye yabancı sermaye girişi, 1980'e kadar olan toplam yabancı sermaye girişinden daha fazla oldu. Türkiye burjuvazisi kuru sıkı atmıyor. Yabancı sermaye giriyor, ortaklıklar kuruluyor ve bu ortak girişimler Sovyetler Birliği'nde çok ciddi bir yatırımlara ve iş alanlarına giriyorlar. Bir kere bu, Türkiye ekonomisi üzerinde şu veya bu şekilde çok ciddi etkiler yapacak. Mesela bu boyutlarda bir yabancı sermaye girişi, bir yandan Türkiye'nin geleneksel tasarruf, ve yatırım sıkıntısını belirli ölçülerde önümüzdeki dönemde tamponlayacak ve Türkiye ekonomisi bu tür bir dış pazarlara açılmayla birlikte bir rahatlama marjı oluşturabilecek durumdadır. Ama bir yığın başka etkisi de olacak. Öncelikle buna işaret etmek istedim. Çünkü Türkiye'de öyle alanlar vardı ki, sol çevreler, sol siyasi kültür, onları bırakmıştır. Bu, burjuvazinin meselesidir der, bilmeyiz ve konuşmayız. Dolayısıyla bilmediğimiz ve konuşmadığımız için de geleceği öngöremeyiz. Ne olup bittiğini ancak iş işten geçtikten sonra, yapısal dönüşümler oluştuktan sonra anlarız. Ben buna sırf bir bilgilenme olarak işaret etmek istedim. Şimdi bunu söylemekle, sadece gözlemsel bir şey söylemiş oldum.

Şimdi de başka birşeye değinmek istiyorum. Böyle entegrasyona giden bir dünyada ve böyle bir dünyada kendine yer arayış çabasının Türkiye siyasasına, Türkeyi'nin sağı dahil, şimdiden dayatmış olduğu bir değişiklik vardır ki, aslında günümüzün önünde cereyan etmektedir, ama onu da pek fazla saptayamıyoruz. Türkiye sağı geleneksel muhafazakar milliyetçilikten büyük ölçüde vazgeçmektedir. Şimdi bir şeye dikkat çekeyim, bu seçimler de göstermiştir ki Türkiye'de üç aşağıya beş yukarı, benim kanaatime göre, bu sıfatları mutlak anlamda almayın, modern deyince mutlak anlamda modern, liberal deyince mutlakanlamda liberal kasdetmiyorum; ama görece modern ve görece liberal bir sağ Türkiye'de eskisinden farklı olarak şekillenmektedir. Ve bu sağ büyük ölçüde aslında sessiz sedasız ve aslında kimsenin çıkıp da parmak basmadığı bir şekilde geleneksel sağın muhafazakar Türk-işlam sentezi ideolojisinden vazgeçmiş bulunmaktadır. Bu seçimde iki büyük merkez sağ parti ANAP ve DYP, Türk-İslam sentezi ideolojisini ya da onun herhangi bir alt önermesini herhangi bir şekilde ağızlarına almalıdır. Çok enteresan bir olaydır. Eskiden 1970'li yılları düşünürseniz, AP, MHP, MSP vs. bu Türk-islam sentezi, bu ideolojinin sağ alanda evrenselliği mesela, MC hükümetlerinin ideolojik mayasını oluşturuyordu. Ve her zaman merkez sağ ile uç sağı birbiri ile buluşturan birbirine çeken ideolojik yapıştırıcı rolünü oynuyordu. Bugün durum şudur; merkez sağ, kendi içinden Türk-islam sentezi ideolojisini ihraç etmiştir. Ve Türk-İslam Sentezi RP ve MÇP ile sınırlı kalmıştır. Daha da önemlisi artık merkez sağ ile arasındaki eski geleneksel ideolojik buluşma noktaları kopmuştur. Enterasan bir olay. Mesut Yılmaz'ın ANAP kongresinden üç ay önce Ankara'da, zannederim Türk Demokrasi Vakfı'nda yaptığı bir konuşmayı, ANAP kongresinden iki üç gün sonra, yani Mesut Yılmaz Genel Başkan seçildikten ve dolayısıyla başbakan olacağı da anlaşıldıktan sonra zannederim Tercüman gazetesi yayınladı. Ben Tercüman gazetesinin yayınlamasını çok ilginç buldum, biraz eleştirir konuşmanın konusu, Türk milliyetçiliğinin yeniden tanımlanması gereği. Aslında Türk milliyetçiliğinden vazgeçmeliyiz diyor, ama bunu Türk milliyetçiliğini yeniden tanımlamalıyız diye söylüyor. Çünkü öyle bir forumda ve kendi geleneksel aidiyetleri içinde çıkıp Türk milliyetçiliğinden vazgeçmeliyiz diyemez. Ama aslında her satırında öyle yeniden tanımlamalar getiriyor ki, aslında değişen bir dünyada yerini almak için Türkiye geleneksel Türk milliyetçiliğinden vazgeçmelidir diyor. Bu çok ilginç bir olay.

Böyle bir evrensel belirlenim, bir uluslararası alandan kaynaklanan böyle bir belirlenim, milliyetçilikten vazgeçmeyi dış dünyanın belirliyor olması ve bunun Türkiye'ye bir program olarak dayatılması kaçınılmaz olarak, Kürt sorununa bir çözüm getirilmesi gereğini de dayatacaktır. Yani kürt sorununun böyle devam edemeyeceği çok açıktır. Bunu dış dünya önemli ölçüde belirleyecektir. Başladığım temaya dö-

nerek bitirmek istiyorum. Burada her türlü dış belirlenime karşı bağımsız kalmalıyız, dış belirlenim dinlemeyiz, bu emperyalistliktir filan demenin yanlışlığı ve sakatlığı bu noktada çok çıplak olarak ortaya çıkmaktadır.

İlhan Tekeli :

Sanıyorum vaktimiz gecikti Çok teşekkür ediyoruz.

FATMA HİKMET İŞMEN MARKSİST ARAŞTIRMALARI DESTEKLEME ÖDÜLÜ

Bu ödül, **kuramsal bir konuyu ya da toplumsal bir sorunu Marksist açıdan inceleyen özgün** araştırmalara verilecektir.

Ödül 6.000.000 (altı milyon) liradır. Seçiciler kurulunun değerlendirmesine göre, bu para tek kişiye verileceği gibi Kurulun belirlediği oranlarda en çok üç kişi arasında da paylaştırılabilir.

Araştırmalar, çift aralıklarla en az 30 (otuz) daktilo sayfası uzunluğunda olmalıdır.

Son teslim tarihi, 7 Eylül 1992 günüdür. Sonuçlar, 7 Kasım 1992 günü açıklanacaktır.

Yayım ve telif hakları araştırma sahibinde kalacaktır.

Seçici kurulu: Sadun Aren, Korkut Boratav, Cem Eroğul, Haluk Gerger, Alpaslan Işıklı, Kenan Somer.

Adres: Ataç Sokak No: 71 / 22. 06420 Kızılay - Ankara